

Raffai Sarolta,
Ökrös László és
Varga Domokos
írása az iskoláról

Megemlékezés Süli András
parasztfestőről

1971
DECEMBER
25.
ÉVFOLYAM

12

TISZATÁJ

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: HAVASI ZOLTÁN
Főszerkesztő-helyettes: ILIA MIHÁLY
Olvasószerkesztő: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

71-5651 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXV. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1971. DECEMBER

KORMOS ISTVÁN versei: Jászol, Cinpohár, Mozsár	1075
KISS BENEDEK versei: Fintorok születésnapon, Helyzet, Fehér mező	1076
GUTAI MAGDA versei: Ebéd, Mondókák	1078
SIMAI MIHÁLY: Stációk (vers)	1079
CSERES TIBOR: Rokonkereső (filmtörténet) II.	1080
RATKÓ JÓZSEF: Törvénytelen halottaim (vers)	1117

HAZAI TÜKÖR

RAFFAI SAROLTA: Tévelygő nemzedék	1122
VARGA DOMOKOS: Szubjektív jegyzetek az iskolamérgezésről	1128
ÖKRÖS LÁSZLÓ: A kitalált iskola	1134

ÖRÖKSÉG

MOLDOVÁN DOMOKOS: Emlékezés Süli András parasztfestőre	1139
CSAPLÁR FERENC: Gáspár Zoltán	1145

KRITIKA

Vers

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Ladányi Mihály: Kedvesebb hazát	1150
OLASZ SÁNDOR: Garai Gábor: Márciusi nyár	1151
SZÉLES KLÁRA: Palocsay Zsigmond—Szilágyi Domokos: Fagyöngy	1153
CS. FARKAS ISTVÁN: Horváth Imre: Janus-arcú órák	1156

Próza

KÓSA LÁSZLÓ: Czine Mihály: Szabó Pál alkotásai és vallomásai tükrében	1158
KISS LAJOS: Bárdos Pál: Négy száz forint	1160

JANKOVICS JÓZSEF: Csák Gyula: Álomzug	1163
LENGYEL ANDRÁS: Talpassy Tibor: A holtak visszajárnak	1164

MŰVÉSZET

Képzőművészet

CZINE MIHÁLY: A hűség jegyében	1166
Hírek	1168
Szerkesztői üzenet	1168

ILLUSZTRÁCIÓ

- Süli András képei az 1116., 1121., 1141. és a 1165. oldalon, valamint a Műmelléklet I—IV.
- Moldován Domokos fotói az 1140., 1143. és az 1144. oldalon
- Gy. Szabó Béla fametszete az 1149. oldalon

KORMOS ISTVÁN

Jászol

*Hóval jöve karácsony,
Károlymajort fejbűbjáig belepte;
a kimlei ács: Józsep úr
toporgott ajtónkban köhentve.
Ment istállónkba nagymama,
sajtár forró vízzel ment nagymama,
ha sajtárt nem visz, nyoma sincs a hóban.*

*Utána ment az ács meg a kölök.
Lámpát emelve a jászol előtt
állt nagymama, Samu szamarunk horkant,
főlagaskodtam: Zöld Erzsi fejőslány
feküdt a szalmán, gyöngyös veritékben,
csak ennyit nyögött: „Fiánk született.”*

Cin pohár

*Ne feledd! ne feledd! ne feledd!
ittál vizet belőle,
lefölözött tejet,
szélére száradt cikóriakávé,
egy száj emléke: csontszobor anyádé,
ne feledd!*

Mozsár

*Húsvét előtt, karácsony előtt
hányszor törtelek-zúztalak!
Dió, cukor, mák,
dió, cukor, mák,
széttúzódott az a világ,
széttördelődött az a világ,
s te vagy, hogy lássalak.*

Fintorok születésnapon

G. K.-nak

27 éves lettél.
Alszol egyet rá.
Úgy alszol ahogy áldomást isznak
ráfizetéses lóvásár után:
mélyen, fenékgig kialszod magadból
ezt a 27 évet.
Savanyú csingér, bárhogy
cukrozta a pincemester,
jólesik mégis.
Jólesik kialudni
magunkból éveinket.
Reggelre újból tele a pohár:
ugyanaz a testetlen, karcos
27 év

Így jön el hozzánk a tárgyilagosság:
szétroncsolja a gyomrot
annyi savas, savós vacak,
s elvesztettük már rég
a csillagszopó ártatlanságot.

Zrinyisen, tragikus
szóviccben fut ki az élet:
tehetni még
magáról sem tehet az ember,
nem akart lenni ő,
s lett vala, íme, ő.
Íme, ő lett.

Ajánlás:

Te meg finn,
Saarikoski.
Igyál, jó rokon!
Lássuk,
hogy csúszik értünk a vinkó
finn torokon!

Helyzet

*A szobát mint bűz a lódögöt
körülfolyja az éjszaka.
Augusztus baljós csillagzata
zsizseg a dög fölött.*

*Bomlik a drága tudat maga!
Vadkörtekartács, szitok dörög,
avval lövöldöz egy szélütött,
rövidzárlatos birsalmaja.*

Fehér mező

*Sovány töltőtoll
fehér mezőben.*

Hová?

*Vér sötétjében,
sötét vér éjszakáján
hová?*

*Vézna vadászkutya —
lőtt nyulat,
fogolymadarat hord.*

*Bezabál velük a vadász és megy tovább,
émelygős, nikotinos csömör
a szeredásban,
és a szent hiábavalóság.*

*S előtte
vér sötétsége,
sötét vér éjszakája,
alvatag éjszaka ege alatt
nyomtalan fehér mező.*

Ebéd

*Jobboldalt a kés és baloldalt a villa
Merőkanállal
szedhetsz a levesből
Aztán a hús jön
kellő körítéssel*

*De az ízeket
kivonták a húsból
A mozdulat maradt csak:
a felszeletelés*

*Ülhetsz
akár az asztalfőre is
Bizonyos nézőpontokból tekintve
egyre hátrább szorulsz*

*Az édességnél
borzongani kezdesz
és koccintáskor
kiver a veríték*

*a jégtáblák
összeütődtek
a fekete lepel alatt*

Mondókák

I

*Altalában általad
beszélgetek magammal.
Betölthetem-e benned
két szó között
a csendet?*

II

*Előre Hátra
Vissza Még
Üresen jár a
hintaszék*

*Kicsoda volt
és hova ment
Ég a
házunk
odabent*

Stációk

1

*a szekrény-almafákon még piros van
jonatán-burában izzik a nap
de száz hold hó anyám!
mégiscsak száz hold kristályragyogás
künn künn a láthatatlan fölkelő vetés
zöldaradás páncélozott fehérben
enyém jönnek láthatártól láthatárig*

*zord ez a tél
fehér fognyomok a levegőben
most mégis
félrehajtani üveges jégindákat
kicsörömpölni — száz hold hó
ropog recseg csizmám a harapásoké
egész testem a harapásoké Édesanyám
elfogadtam a farkas kihívását*

2

*ez a tél lesz a legeslegnagyobb
csontjaid röntgenárnyéka hó alól
a száz hold hó hidege átjár
elfehéredék tőled hó-anyám
megkeményedek tőled rög-anyám
édes dermedő földanyám*

*te fölkelő vetés
gyereksírás
férfiátok
fehér fognyomok égen földön
kicserélt ínyem emlődért sír
tagjaim visszavacognak
SOHAÖRÖKREMOST*

*száz hold hóban üvölt a koszorú-fogú
üvölt a Legfeketébb Farkas
az IDŐ-DÖG amelyről nem meséltünk*

Rokonkereső

(filmtörténet)

II.

SZÖNYEGSZÖVÉS — NEM CELELSZÖVÉS

Asszonyok, szakállas türkmén kalmár feleségei fonalat festenek.

Bent a jurtában két szövőszék, azokon szőnyeg készül.

Resid mindent megnéz. Mindenre úgy figyel, mintha ennél fontosabb dolga nem volna. A szakállas türkmén mindenütt nyomában. Lesi a vendég szavait, ő maga is úgy tesz, mintha most tanulná a szőnyegcsinálást.

Resid nézi a szőnyegcsomózást, aztán summázza, amit lát.

RESID: Csomózás! A türkmén szőnyeg sem a perzsához, sem a kínaihoz nem hasonlít. Ez csodálatos. Hogy nevezitek ezt a csomózást?

SZAKÁLLAS: Szinné.

RESID: A csomó két láncfonaton ül . . .

SZAKÁLLAS: Melyek közül az egyiket a csomó szála teljesen körülveszi.

RESID: A másikat pedig csak a másik oldalán.

SZAKÁLLAS: Jó szemed van! A két szabad fonalvég külön-külön bújik elő, a láncfonalak egy irányba néző oldalán.

Ha felröppenünk, madár módra, a színes látvány még szebb lesz, mint közelről, mert egyszerre láthatjuk a szőnyegkészítés egész folyamatát, és nem kell a két férfi szakszerű magyarázatát és egymásra licitálását hallgatnunk.

Igen, a gyerekek s a nők bámész csoportja (tehát többsége) értetlenül susog, püsszeg, figyel — az idegen hadzsira.

Legényke azt a rabló türkmént ráncigálja a jurták közé, akit Hüsszejnnel láttunk a napokban.

LEGÉNYKE: Azt állítja, azt hajtogatja, te bátyám, meghívtad ütet, hogy nézze meg a szőnyegszüvést. Azt állítja, ü a te vendéged, bátyám.

HÜSSZEJN BARÁTJA: Én az égvilágon senkit nem hittam.

LEGÉNYKE: Mán pedig ü azt állítja.

HÜ. BARÁTJA: Híjta a rossznyavalya!

Amint azonban a türkmén megpillantja Residet, abbahagyja a tiltakozást.

HÜ. BARÁTJA: Az anyja jó istenit, ezt csakugyan meghívtam. Akárhogy is van, a vendégem! — Csak az a baj, egy vasam sincs.

Fejét csóválja, egy kicsit mintha neheztelne önmagára, volt könnyelműsége miatt, megindul a szőnyegesek felé. A legénykével nem is törődik tovább.

A jurtában aztán olyan kedves és készséges a türkmén, amelyen csak egy igazi vendégszerető türkmén lehet.

HÜ. BARÁTJA: Fogadd el ezt a kis italt, üdítő, kumisz és bóza. Nincs is több belőle. Sajnos, étellel, mint szeretnék, nem tudlak megkínálni, amíg ezt a hitvány rabszolgát el nem adom, nem is nagyon jutok pénzhez, de már van rá vevő! Már alkuszunk. Kumiszunk fogytán, sajna, a bóza is. Csak friss vízzel vendéghelhetlek!

Resid körülnéz: a megbilincsel, „hitvány rabszolga” nem más: a perzsa fiú!

HAJDGUL HANGJA: Adjál szamarat hadzsi Residnek, meg akarja szemlélni a szőnyegszövést.

PERZSÁK: Allah kegyesen bánjon veled a mennyországban!

HÜ. BARÁTJA: Hanem, ha kölcsönadnál nékem, ó, hadzsi, néhány tillát, melyet visszatérítek kezedbe, mihánst tehetem, bizony mondom néked, gazdagon megvendéghellek.

Residet bizony meglepi a fordulat, de pillanatnyi tünődés után megindítja kezét a pénz után, kaftánja zugaiba. A türkmén mohón követi minden mozdulatát.

RESID: Fogd, barátom e csekélységet, hogy méltóan megvendéghelhes. És ne támadjanak rossz gondolataid magad iránt.

És a vizeskancsó után nyúl. Csakugyan szomjas.

HÜ. BARÁTJA: Míg étek után járok, használd kutunk tiszta vizét.

Hü. barátja bárányt vásárol.

Az eladóval — valami pásztor — már nyúzzák, darabolják is a bárányt.

PÁSZTOR: A bőrt is? Vagy megtarthatom?

HÜ. BARÁTJA: Ha visszaadsz egy tillát.

A pásztor egyszerű ember — visszaguberál egy pénzdarabot. Ujjain számol. Látszik, átejtette a vevő.

A vacsorához egy-két vendég is érkezik. Közös tálból kézzel eszik a bárány martalékát.

— Nem eszel eleget, hadzsi.

— Én meg úgy látom, túlságosan is sokat eszik.

Resid a sötétben éppen akkor dugott hátra egy darabot a rabszolgának, de az nem elég fürge — bilincseiben.

A PERZSA FIÚ HANGJA: Köszönöm a kortyot, hadzsi, mióta itt vagyok, egy falatot nem kaptam.

A hátranyúló kézből egy kutya ragadja ki a falatot. Míg a gazda a kutyát zargatja, Resid újabb falást nyújt hátra kaftánja leple alatt, a perzsa fiú ügyesen odakúszik, szájával elkapja a húst, s falja, nyeldekli, földre borulva, nehogy meglássák. A gazda belerüg, de szájában a tilos falatot nem veszi észre.

— Ahhoz képest, hogy dervis vagy, nem tartod a böjtöt.

RESID: Aki állandóan böjtöl, nem teljesítette a böjtöt.

— Ez okos dolog. Még nem hallottam. Te találtad ki?

RESID: Ne vétkezz ily gondolatokkal. A világi javakról való lemondás mértékét a törvény állapítja meg — azontúl semmiféle önsanyargatás nem kívánatos.

— Bölcsességed lenyűgöz.

Falnak. És isznak is. Mintha víz volna, úgy tesznek, de a két türkmén összekacsintásából látszik, hogy valami szeszes italt kortyolnak.

— Igazi dervis vagy te, hadzsi? Téged minden érdekel a mi életünkben.

— Még a szőnyegcsinálás is.

— Olyan értelmes képed van, mintha nem is volnál dervis.

— És olyan ravasz, mintha kém lennél.

— Kém? A szőnyegek között? Mi más lehet köztetek kitudakolni?

— Hát, itt csakugyan nem sok tudakolnivaló akad.

— De hát a szőnyeg! A csinálás titka!

— Adtatok el már szőnyeget?

— De mennyit!

— Barátaim! Egy eladott szőnyeg többet tud és többet beszél a szőnyegszövések titkaiból, mint ti itt valamennyien.

Nevetnek. Helyeselnek.

— Így van! Ez igaz.

— Ígyunk.

A perzsa fiú próbálja a bilincset. Szorosán zár kezén is, lábán is.

A vendégek danásznak és csakhamar cihelődnek.

— Későre jár, elfogyott a bárány.

— Köszönjük a pompás étket.

HÜ. BARÁTJA: Vendégemnek köszönjétek, az ő nagylelkű kölcsöne nélkül nem lehettem volna szolgálatotokra.

Kikíséri vendégeit. Míg távol van, Resid igyekszik megszabadítani a bilincseitől a rabszolga perzsa fiút. Sikerül.

RESID: Most szépen lerészegedünk majd, s te nagy óvatosan bújj ki ott a jurtából.

FIÚ: Vízet még, adj vízet!

Resid nyújtja a kupát. Az első kortyok után lebben a mécs lángja a lebbető jurtaszárny nyomán. A gazda horkan.

Resid felismeri a helyzetet. Elkapja a kupát.

RESID: Mocskos szolga! Hát azt hiszed, a vendég kezéből, ha bóbiskol, csak úgy elragadhatod a kupát?

S a fiú pofájába önti a vizet.

Rúgások, felváltva, mámoros jobb és bal lábbal.

HÜ. BARÁTJA: Te rühes eb, takarodsz a sarokba! Bocsáss meg, hadzsi, szegény vagyok, nem tudom hol tartani ezt a rühes szolgát!

Isznak. A gazda danolász.

HÜ. BARÁTJA: Olyan jó képed van, szinte azt gondolom, nem is vagy dervis.

RESID: Ezt már hallottam!

HÜ. BARÁTJA: Még aztán, hogy nem koldulsz.

RESID: Nem az a dervis, barátocskám, aki kenyérért koldul, feléd nyújtva a kezét, hanem aki a lelkét odaadja, ha kéred.

— Tudnál te nékem olyasmit mesélni, amiről sejtelmem sincs?

— Tudnék!

— Csak nem akarsz!

— Csak nem akarok!

— Egyen meg a fene! Bocsáss meg, vendégem vagy.

Ásítanak. A gazda elhanyaglik. Sóhajt.

HÜ. BARÁTJA: Ígérem, indulásod napján megadom néked adósságomat. Oáh.

A perzsa fiú kúszva távolodik a jurtától. Megtalálja a szénázó szamarat. Próbálja elkötni, de a szamár rúg, és iázni kezd. A fiú répát talál, azzal próbálja szája felől megközelíteni. Ez sikerül is. Kötelékét fogva most répaharapásonként csalogatja a csacsit. Kutyák támadnak rájuk. A szamár közékük rúg. A közös ellenség s a répa szelíddé teszi az állatot, hátára fogadja a szökevényt.

Holdas éj. Elérkeznek a kúthoz. A szamár ismeri a vályúhoz az utat. És van is víz a vályúban. Ember és állat együtt iszik.

Nem kell sarkallni, üget a szamár önként. Hajnalodik, mikor a tábort elérik.

De talpón van a tábor — hangyabolynyüzsgéssel. Az indulás, az útrakelés előtti negyedórában.

A perzsa utazók ölelgetik, körültapogatják a megkerült fiút.

— Sorakozó, tevékre! Szamarakra, indulás!

A hadzsik ocsúdnak: Hiszen Resid ment el a fiúért, és ő nincs meg!

— Igen, ő mentett meg engem!

S futnak a hadzsik a Vezír elé, hogy várjon még, ne indítsa a karavánt. Hajlonganak a szegény perzsa vándorok, sőt maga a Tadzsik, az emír barátja is türelemre kérleli a nagyurat: egy napot még kibírunk itt. De jön a szilaj Hüsszejn is — asszonya ösztökéli: „Nem szabad Resid nélkül, a csodadoktor nélkül indulni!”

VEZÍR: Egy szót se! Indulunk.

A tegnapi tivornya jurtájában, noha jobban elázott vendégénél, a házigazda ébred meg elsőnek — afféle edzett zugivó! Ásítózik, köpköd, vizelni megy — a jurta elé, visszatérőben a vizeskancsót keresi: ég a pokol, oltani kell.

Ekkor veszi észre: üres a bilincs.

Üvölteni kezd. Rázza Residet.

— Ébredj, te részeg! Megszökött a rabszolgám!

Toporzékol. Kirobban a jurta elé. Rohan a szamár helyére. Csak ganáját találja, belérúg.

Gyanúja, mely ébredéskor szinte nyilvánvalónak látszott — szétfoszlik. Leül a tápáskodóval szemben.

— Alaposan kibabrált veled is, elvitte a szamaradat!

— Jaj, jaj nekem — siránkozik Resid, elég hitelesen. Gyalog maradtam.

— Tekerd fel a turbánod, hadzsi, végezd el a reggeli mosdást, teljesítsd az imát! Vendégem vagy s most búcsúznak. Vendégem voltál s adósod maradok, szégyenemre, de ígérem, nem sokáig.

Allah kíséren szándékaim szerint.

Meghajlások, köszöntések.

Resid a pusztában. Reménytelen sivatagi gyaloglás. Pedig ez csak a kezdet. Lovas fordul elébe. Fegyveres.

— Állj!

A házigazda, az éji vendéglátó! Lándzsát szegez vendége mellének, majd zsebének, ahonnan tegnap előkerültek a tillák.

— Pénzt!

Tiltakozó mozdulat. Lándzsa a húsban. Engedelmeskedni kell.

Resid átadja a pénzt. A lovas megszámolja a tillákat. Ötöt visszaad.

— Ezt kölcsönkértem volt tőled. Vedd és távozz békével.

— Milyen béke az, amikor az ember szamárháton és pénzzel érkezett, s gyalog és tilla nélkül kell távoznia?

— Hé!

Resid úgy tesz, mintha nem hallaná.

— Héé!!

Resid megáll, de nem fordul vissza.

— A rabszolgámról mit tudsz?

Resid megfordul, de nem szól.

A lovas odarúgtat.

— Elment.

Korbácsütés közlelről.

— Te szabadítottad ki?

— Én.

A lovas hurkot vet, s maga után vonszolja Residet. A jurta előtt lepattan lováról. Hatalmas, erős ember, nem sok értelme lenne az ellenkezésnek. Resid meg sem kísérli, hogy egy mozdulattal is ellenállást mutasson. Csak némán mozgatja a száját. Attól fogva, hogy bilincsbe veri a türkmén. Az ellenállás teljes hiánya meg a szájmozgás csak egy pillanatra állítja meg a rablót, tudja,

hogy ezután a jajveszékelés meg a teljes letargia következik. De nem, bár néhány rúgással és jókora lökésekkel érzékelteti rabjával a kemény jövendőt:

— Azt hiszem, még jól is jártam veled.

Resid hallgat. Csak szája mozog valami imaszerű beszédben, hangtalan.

— Teéretted sokkal többet kaphatok, mint a hitvány perzsa kölyökért. Mi vagy te? Arab? Szultánságbeli? Örmény? Karakalpak? Vagy talán frengi?

Resid nem felel, mormogja a magáét.

— Mit motyogsz? Halljam!

Resid nem tágit imádkozó pózából a bilincsek ellenére sem, és mondja, mondja hangtalan.

Halljam!

Semmi eredménye a fenyegetésnek. Korbács kerül elő megint. A rablót a némaság megháborítja, és saját szavakkal és mozdulatokkal bepörgő lelke motorja.

— Halljam!

És Resid mondani kezdi:

— Hetvenhét-féle rontások! mind-mind gyülekezzetek ide: Parancsolok én tinéktek! Ne siessetek és ne késlekedjete!

Hetvenhét-féle kórságok, nyavalyák és nehézségek! Parancsolom nektek, hogy gyülekezzetek itt ebben az egy emberben, ahogy a kő nem gyökeredzik, ő se tudja megmozdítani a lábát a ló után, ahogy a kő nem levedezik, nem tudja kinyújtani a kezét — rohadjon el alatta a ló.

— Elég!

Resid most már nem hallgat.

— Megkérdezlek benneteket hetvenhét-féle veres csúz, hová indultok a réges-régi úton? Mink elmegyünk a fekete föld, a forró homok színén, ahová te parancsolod, akármelyik testre! Én azt parancsolom, hogy gyülekezzetek itt ni, mind ebbe a testbe, szálljátok meg minden porcikáját! Hová mentek hetvenhét-féle fekete rontás? Mink abba a lélekbe megyünk, amelyikbe te parancsolod. Én azt parancsolom, hogy bújjatok ebbe a teremtett lélekbe itt, és repszétek szét minden vágyakozását és minden gondolatát! Bebújunk gonosz testébe is, ha parancsolod. Parancsolom hetvenhét-féle rontás, nyomuljatok be ennek a gonosz embernek a testébe és szaggassátok meg szálas húsát. Ízenként!

— Széttöröm a pofád, te disznó frengi!

— Szaggassátok meg ízenként szálas húsát! Parancsolod-e, hogy igyuk meg piros vérét? Parancsolom, hogy előbb férgesítsétek meg piros vérét, azután igyátok ki minden rothadékát, és aztán köpjétek ezerfelé!

A korbács meg az ütés már nem használ, a rabló ráveti magát foglyára, lihegve birkózik vele:

— Megöllek, kinyomom belőled a szuszt!

De a bilincsek sokasága a rab kezén-lában most a rabot védi. Fel is vérzi magát a türkmén a reneteg láncon és bilincsen.

És Resid nem olyan gyöngé, mint megadásából sejtette. Fordulásaiban, védekező mozdulataiban erő van. S leginkább abban, hogy csak a lélegzetvétel idejére hallgat el, a monoton hangon, de inkább egyre erősebben, mint gyengülön s mindenképp mondatról mondatra félelmesebben sorakoztatja, bővíti a mágiát.

— Ha szétszaggattuk szálas húsát, megittuk elgennyesztett piros vérét, tördeljük-e meg csontját?

— Parancsolom, hogy tördeljétek ezer darabra száz tetemét, tízszer ezer darabra minden ízét, és százszor ezer darabra minden porcikáját!

— Hagyd abba, hagyd abba!

— Allah meghallgat engem, és segít titeket hetvenhét-féle veres, fekete, sárga csúzok és rontások.

— Hallgass, hallgass!

A rablót teljesen kimeríti az eredménytelen homokbirkózás, a magát bilincseivel védő fogollyal. Verejtékezik, imitt-amott a vasaktól vére serkent, és szájából epilepsziás fehér hab indul.

— Folyó csúz! Veres csúz! Kormos, füstös fene csúz, kék csúz, folyós fejrés csúz, kelevényes sárga csúz, szederjes hideg csúz, köszvényes bűdös szaggatás ide gyere most valamerre jársz! Halld szavamát és ide gyere Allah hátán és az angyalok lábán! Gyertek ide hetvenhét nyavalya, hetvenhét fájdalom ebbe az egy gonosz emberbe!

A rabló lovához tántorog. A nyeregkápából erszényt kotor elő — Residé. Odaveti a homokba. Letérdepel a homokba, oldani, bontani kezdi a bilincset.

— Hagyd abba, kérlek, hagyd abba! Resid annyit tesz, hogy megint elhalkítja szavát, de még pénztárcája után sem nyúl.

A rabló füttyent a lónak. Az erszényt Resid kebelébe tuszkolja, őt magát felnyalábolva, a nyereg elé veti, mint egy beszélő tárgyat. Maga is nyeregbe lendül s megsarkantyúzza lovát.

Átok hajtja a lovat, átok sarkalja a lovát. Fekete mágia. Amint lecsap, olykor áldozata orcára a lovas, látja, még mindig folyik az átok. Odavágná, de nem teheti, már nem engedelmeskedik keze, és már korbácsa sem engedelmeskedik.

El a kút mellett. A nap lefelé hajlik már. Sötétben suhannak. Elérik a táborhelyet. Már elment a karaván. Utánuk!

Hajtja az átok a lovat. Sarkantyúzza a paripát. Resid talán nem is él — kétrét fityeg a lovon. Talán halott. Talán ájult. Csak az átok él ajakán. Csak a fekete mágia folyik lefelé a homokba. Már reszket a ló. Csupa tajték, de nincs megállás. Hajnallik. Egy domb magasából meglátják a karavánt. A lovas most letér a nyomról: nem követi a sokadalmat, hanem nagy kerülővel megelőzi.

Mint egy rongyot, a karaván útjába veti az ájult foglyot.

Még körültoporzékolja a lovával, s egy homokfelhőben eltűnik.

A vezérteve horkanása jelzi: ember az úton!

A perzsák tisztogatják. A hadzsik felemelik. Hajdgul kulacsot tol ajakához. A Vezír egy teve hátára parancsolja emelni — egy khedseve szárnyába —, egy lógókosár mélyébe az éledező, pislogó — még mindig motyogó Residet. Néhány lépés után (tevelépés) khedseve másik szárnyából (kosarából) elhanyagolt turbán emelkedik fel. A turbán alatt az afgán Muhammed arca. Most ébredt. Csodálkozása többszörös. Turbánt lát. Két kezét, ceruzacsonkot, papírszeletkét, azon egymás alá: sorakoznak az arab írású sorok.

HULLAÁSÁS

Elöl Hüszzejn tevéje. Hajdgul mutatja az utat. Szóval is magyaráz — csupa emlék számára a sivatagból zöldbe boruló táj —, de férje (vagy rablója) csupán a lelkeendezést, a megrendülést, a mutogatást érti. Az asszony itthon még érthetlenebb nyelven beszél, mint eddig.

A sivatag elmaradozik kétoldalt, a fák mutatják s az öntözetlen, egykor öntözött területek maradék nedvességéből táplálkozó zöldje mutatja: itt falu volt, itt megművelték a földeket.

A karaván nagy része egy elhagyott kút köré telepszik: pihenésre, szomjcsillapításra.

A kevés érdeklődő között persze ott gyalogol Resid a kis csoporttal, Hajdgul mögött.

A türkménekétől különböző, már-már állandó építkezések alaprajzát, szerkezetét vizsgálja Resid. Vagyis mindezeknek a romállapotban levő hajlékoknak maradványaiból megállapítható, kiolvasható szerkezeti elemeit. Egy-egy átlót lelép, gerendahosszt öllel megmér. Papírszeletke a karmantyúban, arra felír néhány számot, néhány szót.

Ezalatt Hajdgul szinte röpül: hol ide, hol amarra vonja, hívja kísérőit. Bámul, elrémül a sok rom láttán — egy játéknak meg (nádkéve alól húzza elő valaki a bábút) kacagva örül. Sír is, nevet is. Mert a falu szinte lakatlan, néptelen, de mégis csak a szülőfalu.

Öregek és hibbantak maradtak itt, az életben maradottak, a meghagyottak közül. Ezek bújnak az idegenek elől, s egy kicsit Hajdgul elől is, pedig neki most kedvesek lennének ezek a szóra és figyelemre érdemtelenek is. De csak egy pillanatra, hiszen ő nem ezeket keresi, hanem övéit.

Végre a romok alól, egy verem mélyéből feltámad egy női képlet, egy cafatosra foszlott nőnemű emlős, kétlábon járó, felemelt kezű, jajveszékélő.

Kiáltozva, sikoltva nevéen szólítja Hajdgult, megtapogatja, megszagolja, mintha enni akarná. Mert olyan éhesnek is látszik, embert is enne, emberhúst.

De Hajdgul sem idegen ebben a rémületben, ebben a nyomorúságban.

Azonosul társnőjével. Úgy érinti, mint barátnőjét, úgy is szól hozzá, úgy is válaszol neki. Gyors, rövid válaszokkal, és éles, jajgató kérdésekkel.

A nő rohan ide, fut amoda, és mutatja, hogy innen és eddig. És hogy először itt, aztán ott, és amott, ez alatt a ház alatt és az alatt. És ezen az úton, és amarra!

Csak ők értik, csak ők ketten. Hüszzejn (akitől a nő elébb nagyon megremült) egy árva mukkot sem ért az egészből.

Hajdgul pedig valami nagyon fontosat akar tőle kérni.

Kezével kérlelő-, majd adómozdulatokat tesz. Egy bizonyos hely, egy bizonyos irány — fekvő helyzet, ásómozdulat, kézzel.

De nem valódi kézzel, hanem ásóval, és nem ő persze, hanem a segítség, de őneki. Mi az? Mi ez? Magyarázza a másik nő is, az élő romhalmaz, a türelmetlen.

Ez sok Hüsszejnnek:

— Resid! Hadzsi Resid! Gyere! Segíts!

Abban a pillanatban csak Residnek magyaráz Hajdgul. A nő, a megnyűzött nő meg csak ámul.

— Itt születtem, itt éltem, itt voltam boldog, amíg el nem raboltak.

— A barátnőm volt, a faluban a legszebb lány, irigyeltem én is.

— Szép voltál te is, a legszebb voltál te is.

— De én elbújtam, s úgy vitték el mindenkimet, úgy ölték meg mindenkimet.

— És engemet magamat is elvittek.

— Két lányodat is!

— Az uramat mondjad elébb. Az én édes, szerelmes uramat, Temirt. Láttad?

— Láttam Temirt. Igen.

És egy tétova mozdulat, de nem a messzeségbe, mint akit elvittek, hanem közeli helyre utal és mutat ez a tétova mozdulat.

Hüsszejn türelmetlen.

— Mit mondanak? Mit akarnak?

— Várjál, Hüsszejn, várjál!

— Mit kérdez Hüsszejn?

— Azt kérdezi, hogy a leányaiddal mi történt, s mit tudnak róluk.

Pörög a romnő nyelve. Resid előbb Hajdgulhoz folyamodik.

— A kán emberei vették meg, de kicsinyek még, zsengek, fiatalok a háreméltre.

— Szeretnéd, ha visszavásárolhatnád őket?

— Beszélj!

— Azt szeretné feleséged, ha zsenge gyermekeit a kán meg az ő emberei-nek háreméből vissza tudnád szerezni.

— Mit mondhatok én erre?

— Azt mondhatod, hogy megpróbálok.

— Jó, mondd nekik azt, hogy megpróbálok.

— Férjed, és rabtartód azt mondja, hogy megpróbálja teljesíteni kérésedet. De én azt mondom neked, mindennap figyelmeztessd ígéretére, és ne nyugodj, míg valamennyi oázisváros valamennyi háremét végig nem jártátok.

— Legyen átkozott minden lépése, hogyha nem tartja meg az ígéretét, és száradjon le a keze, amivel lova kantárát fogja, ha...

— Mit mond ez az asszony!?! Valami fontosat mond.

— Csak azt mondja, nagyon zsengek voltak a kisleányok, s még van remény rá, hogy kiszabadítsd őket.

— Van eszemben!

De már a nők nem reá figyelnek: pörög megint a föld alól jött nő nyelve, és mutogat.

— Azt beszéld nekem lassan, hogy te mit akarsz megvalósítani abból, amit ez a nő mond?

— Mindent! Mindent!

A falu végén egy nagy halomhoz érnek, a nő annak egy buckájához mutogat. Hajdguul odaborul, zokog, szaggatja ruháját. Majd eszelős tekintete Resid arcán.

— Ide temették az én legkedvesebbemet. Az a kívánságom, ássuk ki, és tegyük egy koporsóba. Aztán még egybe, és vigyük magunkkal valamerre, amerre megyünk. Vagy itt pusztulok én, hogy ide temethessenek Temir mellé.

— Hallani akarom.

— Ide temették a férjét, akit Temirnek hívtak.

— Tudom, én szúrtam le.

— Akkor keríts koporsót, hogy magatokkal vihessétek.

— A nyavalyát. Nem kerítek! Kisebb bajom is nagyobb annál.

— Akkor pedig ő megöli magát.

— Csak azt lássam meg!

— És szerelmét sem élvezheted! Pedig mért vállaltad ezt a nehéz utat?

Miért?

— Azért.

Hajdguul tébolyult szeme és felszántott, könnyes arca. Hüszsejn konok, aztán lazuló, de bizonytalankodó arca.

— Az a kérdés (én nem tudom), szoktak-e messze holtakat kihantolni, hogy ide vagy amoda elvigyék csontjaikat.

— Szoktak, most is van egy koporsója a karavánnak.

— Üres még?

— Üres.

— Nem tudom, mért tétovázol?

Mint a nagyon kemény, nagyon határozott embereknél szokott lenni — ha kemény és határozott parancsot kapnak —, Hüszsejn villogó szemmel, lélekben kivont szablyával (rablótód: tigris, vadmacska) megközelíti a pihenő táborot. Nyomában két embere, lényegtelen, honnan szerezte őket. Az ilyen férfinak órák alatt támadnak hívei, követői. Ekkora siserehadból! A karavánkör legszélén, még tevére szíjazva a koporsó. A teve hason fekvé kérődzik. Ember sehol, aki rájuk szólhatna. Könnyű lesz a dolguk. Leakasztják a koporsót a fekvé kérődző tevéről. Nehéz a koporsó, keményfából van, úgy látszik. Két végéhez áll a két ember. Az első fogás alkalmatlan — lezökken a terhet. Jajkiáltás, a tulajdonos felrúgja a koporsó födelét — benne szunyókált, s most tolvajt kiált.

Lefogják Hüszsejnt. Ott áll körülöttük a karaván előkelősége, a Vezír, Basi, Tadzsik meg a hadzsik.

— Mért tetted? Koporsót rabolni!

— A feleségem kívánsága szerint! Hisz tudjátok, ez az ő faluja. És a férje, az első, az előttem volt embere csontjainak. Még is vettem volna. De idő nincs, és pénzem sincs. És nekem most kell.

— Nem adom el! Apámnak hoztam. Nem eladó.

— Semmi pénzért?

A tadzsik kereskedő pénzeszacskót vesz elő:

— És ha ezt neked adom?

A koporsótulajdonos megzavarodik. Átveszi a pénzt, hebeg. Meghajlik sorban az előkelőségek felé, végül Hüsszejn felé is. Hüsszejn a Tadzsik felé bókol.

— Barátomnak tekintelek. Ha sátram felé visz utad, légy vendégem.

Hajdgul ásatja a sírt. Száraz szemmel várja az imádott test előbukkanását.

— Törvény az nálatok, hogy a holttest annak közelében lakjék, akit legjobban szeretett?

— Törvény.

A sírból kelt romnő nem törődik a jelennel.

— Téged akkor már elfogtak, a gyermekeket még nem vitték el, és jött az az ember, és megkérdezte Temirtől: Az asszony, akinek hajnal a tekintete, a te asszonyod? Az enyém, mondta Temir. Add nekem szép szóval. Nem adom — mondta Temir. Meg akarsz vívni érte? Az enyém, nem kell megvívnom veled — mondta Temir. Ekkor az egyik leányka elkiáltotta magát, mert éppen vitték őket. — Édesapám! — Temir megfordult — és akkor ment hátába a dárda. Bele is tört.

— Ássatok!

— Van-e törvény nálatok arra, hogy a testnek ott kell nyugodni, ahol világra jött, s ahol világát élte?

— Van.

— Ne vidd magaddal csontjait, ne hozd napvilágra csontjait.

— Ássatok!

— Szemed nem azt fogja látni, amit az asszonyszem látni kíván.

És a romnő folytatja:

— És a leánykák hangosan jajgattak, miközben hurcolták őket. És akkor az az ember ki akarta rántani a dárdát, de az már törött volt, és Temirt meg sem fordította.

És a sírásók éppen most jutnak oda, hogy ruhafoszlányok akadnak ásó eszközeikre.

— Hasán fekszik. Megfordítsuk?

Hajdgulban egy percre megroggyan az acélgerinc.

— Ne fordítsátok meg — súgja Resid.

— Ne fordítsátok meg — lehelel Hajdgul.

És akkor érkezik meg a koporsó. Hajdgul megint penge, Hüsszejnhez lép.

— A hasán fekszik, fordítsd meg, akarom látni az arcát s az arcodat — egyszerre.

— Mit mond?

— Fordítsd meg a holtat.

— Na, emberek!

Ezt nagyon jól érti Hajdgul. Ez mozdulat is.

— Nem, na emberek! Te magad, a saját két kezeddal fogd meg és fektesd visszájára. Hanyatt!

Hüsszejnt rémület szállja meg. Ezt ő is érti.

— Látod azt a csonkot? Dárdacsonk, azt fogd meg előbb, most kiránt-hatod!

Hüsszejn a fejét rázza. Hajdgul lép a tetemhez, megfogja a kiálló dárda-csonkot, kirántja, maga fölé emeli, beledobja a koporsóba:

— Vigyétek!

— Mit mond? Mit mond?

— Azt mondja: a holttest helyett ennek a dárdacsonknak emléke fog élni az ő lelkében. Mert a holttesthez annyi köze van az élőnek, mint a repülő ma-dárnak a földre ejtett árnyékához.

KARAVÁN AZ OXUSON

Hajón utazik a karaván. Hajón? Ódon bárkán, melyet a hatalmas víz lassú hömpölygéssel úsztat a hátán. Aki csak teheti, a hatalmas, hombárszerű, csupán tartógerendákkal tagolt hajótérbe húzódik a reggeli nap elől.

Szép volt az éjszaka is, de a hajnal meg a kora reggel a sivatagi folyam hullámatlan vízén talán a legszebb szaka a napnak.

A férfiak elvégezték vagy éppen végzik reggeli imájukat. A fedélzeten éppen annyian tartózkodnak, ahányat figyelmünk szemmel tartani képes.

A hajó orrában a Vezír és udvara. A tat vidékén a bárka tulajdonosa, kormányosa, s a vitorlakezelő végzi a maga lebzselő dolgát. Igen, vitorla is csüggedez egy árbocon, s ha van haszna, legfeljebb annyi, hogy a Vezír parancsára így vagy amúgy lehet fordítani a hatalmas vásznat, aszerint, hogy a nagyúrnak naphoz vagy árnyékhoz van-e kedve. Egy névtelen fiú végzi ezt a feladatot.

A fedélzet egyik oldalsó zugában, uralkodói tartásban, legalábbis vezéri ülésmóddal, várja a percek és órák érkezését — Hüsszejn. Méltósága csak azért szerényebb az orrban dölyfösködő vezírénél, mert a környezete, a személyzete kisebb. Nem jelentéktelenebb, noha csupán egyszemélyes, csak kisebb: Hajdgul. Ő a karfára könyökölve a hatalmas tiszta vizet meg a lassan elhúzó hómokos partot nézi, meredt, kiszáradt szemmel.

Másfelén a fedélzetnek, még mindig reggeli ájtatosságát végzi Resid. Lassú hajlongással teljesíti az imát, vagyis mormolja, de magyarul:

— Igazából még semmi nyomot nem találtam. Csak a hasonlóságok! A szavak hasonlósága? És az elképzelt régi táplálkozás hasonlósága. Meg a sátraké. Jurt. Jurta. A mohamedanizmus elsöpört mindent. Kinek mondhatom meg ezt.

Egy világos szoba, nyilván a magyar Akadémián. Szemben Eötvös József vagy Szalay László, vagy Arany János bólogat.

— Elnök úr, főtítkáram! Szerény eredményeim azért korszakalkotók, mert ezen a területen, a belső tavak és sivatagok terein, mióta mi, magyarok, eljöttünk onnan, a mohamedanizmus, röviden izlám, csaknem minden régi nyomot, szokást, írást, ábrázolást elsodort, elsöpört, megsemmisített. Ezért volt, lett volna igazza Csona Sándornak, hogy a buddhisták szférájában kereste a maradékot. Az írott nyomokat.

- Idegen nyelvek, idegen népek között?
- Nem tudom. Talán igen. Könyvekben. Ha voltak. Feljegyzésekben, ha maradtak.
- Timur Lenk, mondják, mindenféle nyelveken könyvtárat hordatott össze. Szamarkandban.
- Céлом, hogy utánajárjak.
- Ön fiatal. Lesz kitartása? Nem tántorodik meg majd? Mint Isztambulban?
- Bej feleségeire és a fogorvosra gondol.
- Nem akarjuk megbántani.
- Talán hiányosan vagy rosszindulatúlag informálták méltóságokat.

Resid emlékezetében a valóságos és a képzelt beszélgetéssel egyidejűleg felidéződik, ami megtörtént: a szép emlék, a védenivaló.

— A bej gyermekeit tanítottam nyelvekre. Két évig a szerájából csak kuncogást hallottam. Egy nap azt mondja az effendi: a második feleségem beleőrülne a fogfájásba. Elcsodálkoztam: mért nem megy fogorvoshoz? Mi az, hogy fogorvos? Aki fogakat gyógyít! Isztambulban? A hegyen túl! Egy francia. Elkísérnéd? Kivánságod parancs, jóltevőm. Együtt fel a hegyre, fátyolban, kettesben. Ott megpihenünk. Történetesen egy magyar honvéd főhadnagy házának tornácán. Néhány udvarias szó. Le a franciához. Ott a kezelés érdekében látnom kellett feredzse nélkül a második asszonyt. Mondhatom, elragadó volt. A honvéd tiszt tornácán — hazafelé jövet — hűsítőt fogyasztottunk.

— Semmi egyéb?

— A fogkezelés hosszadalmas természetű. Már a második út alkalmával beljebb kerültünk a tornácról. S az asszonyka kivirult a fogászattól. Nem akarták abbahagyni. A többi, fiatalabb feleség — tudta vagy megsejtette a gyalogosan megtett utak gyógyító erejét. Egymás után mindnek megfájdult a foga...

— Nem lehet szó sem hiányos, sem rosszindulatú információról, hiszen minden értesülésünk Öntől származik. S az a fontos, amit Ön ebben a kérdésben fontosnak tart. Hiszen Ön utazik és Ön kockáztatja az életét.

Ebben a pillanatban hajlik orcátlanul a Vezír füléhez gonosz pofájával, hasis „szántotta arcával az afgán, sűg valamit, és Residre mutat szavával, pillantásával s meglendülő repedt körmű ujjával.

A Vezír beleegyezőleg, csillapítólag bólint. És elhárítólag talán. De lehet, hogy bosszúság elfordított orrát a bűzös lehelet csapta meg. Muhammed szája elé is kapja repedt körmű kezét.

Resid gyanús mozdulata közelről: a tat felé figyel, az öreg ember hangjára, parancsaira (nyilván ő tulajdonosa vagy bérlője a hajónak) és dúdolására. Imája közben, ha még ima ez vagy volt ima — maga is dúdol egy-egy ütemet a monoton ismétlődő dallamból, de elhallgat, mert a melódia szövegére kell figyelnie.

Imáját mindenki befejezte már, elkezdődik a reggeli teázás, akinek felesége van vagy ágyasa, tehát nője — az női kézből kapja a teát. Akinek nincs asszonya jelen, az — a legszegényebbek kivételével — a markotányosnők, a karavánkísérő nők italát fogyasztja.

Asszonya teafőzését szokta meg Hüsszejn, de Hajdguł most a vizet nézi, meg a lassan úszó parti homokot. Embere dühös, sziszegő vakkantásait nem

akarja sem meghallani, sem megérteni. Hüsszejn keze s keze mozgása mutatja, mire lenne képes ez az ember szégyenében és haragjában.

Resid nem fogadja el a markotányosnők teáját most sem.

Felgöngyölte már csekély szőnyegecskáját, s odalép a dúdoló öreghez.

— Fülembé lopakodtak dalod ütemei, ó tiszteletre méltó agg. És értem is szavaid egy részét, de nem értem pontosan többi szavaidat.

— Csak a mi fülünknek szólt az én öreges dúdolásom, nem a tiédnek, nem a tiéteknek.

— A napról szólt, amit énekeltél, meg a naphoz! Ha jól értettem.

— Nem értetted jól, hadzsi, mert amit én énekelek, az mind Allahról szól és mind Allahnak. És nem is dúdolsz tovább, ha te vádolsz.

— Hová gondolsz! Nagy gyönyörűséget okoztál nekem daloddal. Szinte megédesítetted reggeli imámat.

Hüsszejnnek nem merik kínálni maradék teájukat a karaváncafkák — hiszen asszony utazik vele, de jövet s menet, a vitorla sustorgása alatt egy-egy kacér pillantást vetnek tikkadó ajakára. Amikor Hüsszejn utánanyúl egyiknek (s köntössel együtt fart is markol, a tearagadás, teaszürcsölés mohósága valóságos erőszakitétel. Még a Vezír is rajtafelejt szemét. Csak Hajdgul nem látja — saját bűnét és saját veszét.

— A napról énekeltem én, az égető, perzselő napról, úgy, ahogy megőrizte az én népem emlékezete, nagyapám által, én általam és unokám által — itt a legényke fejére teszi áldó kezét, aki őneki itt legbiztosabb segítsége. — Unokámnak daloltam én most is, hogy az ő füle vegye bé azt, amit én úkeim-től hallottam. S az nem más: a sivatag keletkezése. Mert a nap nagyon szerette valamikor fiait, a khorezmiakat — az én őseim népét. Nevük is azt jelentette: Hvar, kvar, kabar — mai szóval a Nap Gyermekei. De az én őseim népe, az én népem ősei fellázadtak az ő fejedelmök ellen, ám ez a csatájuk vesztes volt. Mindezt én elképzelni nem tudom, csak énekelni, s az ének — érthetetlen szövegi dalbetét, torok- és fejhargon —, az ének azt állítja, hogy a vesztes csata után a nép nagy része hűtlenné vált. A fejedelemhez? Hvarezmhez? A nap országához. Felkerekedtek, elvándoroltak. Valahová nyugatra.

— Nem tudom, bölcs aggastyán, mikor történt mindaz, amit énekedben vissza tudsz idézni. De most már értem, miért gerjedtem kíváncsiságra némely értelmetlennek hangzó szavaidon. Hát tudd meg, él egy nép nyugaton, amelynek egyik törzse hajdan kabarnak nevezte magát, és ezer és néhány száz évvel ezelőtt valóban erről a tájról kerekedett fel, vagy lázadt fel, akár a sivatag homokja, hogyha nagy erejű szél korbácsát érzi!

A FÉLELMETES-GYÖNYÖRŰ VÁROSOK

Khiva, Urgens, Bokhara, Szamarkánd. Meglátogathatjuk Residdel sorban mindegyiket. Folyó partján épült valamennyi.

S ha ez a hatalmas, homokba ágyazott folyam az Oxus, vagyis az Amu-Darja, akkor a város: Khiva, ahol a kánt uralja mindenki — tőle reszket és hozzá fohászkodik a helybeli és az idegen.

Megérkeztek. Egyszerre lépne át a hajó korlátját — játszva a vízbe zuhánással — a közrendű utas, de nem lehet. Előbb a nagyurak mehetnek, aztán a kisurak, csak aztán az alja.

Muhammed Resid mellé nyüzsög.

- Térítsd meg káromat, különben lakolsz.
- A tolvaj kockázata, hogy leleplezik. De a kárt nem ő szenvedte.
- Ha fizetsz, nem lesz bántódásod.
- Eredj a Tadzsikhoz. Vagy a pokolba!

A hajó kiköt. Fialat segítőivel az agg énekes pallót vet a kőpartra. Elsőnek két fegyveres ugrik szárazra, aztán a Basi, hogy hódolattal kezét nyújtsa a Vezirnek.

Nyergelt toporzék lovakkal, sallangos szolgák várnak rájuk.

Muhammed közéjük orcátlankodik.

A palota felé indulnak.

Ezután a kereskedők hagyják el a fedélzetet. A Tadzsik kegyes, gyakorlott mozdulattal még pénzt vet a vén hajósnak. Őt szolgák várják s hordszék.

A vásártér felé cipelik.

Míg a kereskedők lecihelődnek, Hüsszejn odavonszolja Hajdgult Resid közelébe:

— Hadzsi, mondd meg ennek a hitvány asszonynak, ha nem teljesíti kötelességét, vagy megölöm vagy eladom.

— Feleséged-e néked ő?

— Feleségem.

— Akkor nem adhatod el és meg sem ölheted.

— Ha nem teljesíti kötelességét, rabszolgának tekintem. Mert az is.

A szavak kegyetlenek, a hang férfiremegése fájdalmas.

Mielőtt Resid szólhatna, az asszony kérdez.

— Csak félig értem, ami ennek az átkozott gyilkosnak a száján kibúzik.

— Rabtartód azzal fenyeget, elad, ha nem engedelmessz. Vagy megöl.

— Add értésére: ha megöl, a földön a legnagyobb jót teszi velem, amit csak elérhetek. Ha elad, sorsom akkor is javul valamelyest. De legszívesebben téged szolgálnálak, hadzsi.

— Azt sem tudod, ki vagyok, honnan jöttem és merre tartok.

— Meg tudom különböztetni azt, aki viszi a korsót, és aki eltöri.

— Mit beszél ez a hitvány nő?

— Mondd meg neki, hogy megölöm, és teveled megyek, hadzsi, amerre csak kívánod.

— Azt mondja, nem képes teljesíteni kívánságodat.

Hüsszejn nem hálás a tolmácsnak. A hajóhíd pallójára löki az asszonyt. És üvölt. Még mindig Resid felé.

— Készüljön fel a legrosszabbra!

A tömegből még egy kiáltásnyira visszatépi magát Hajdgul, a part kövéhez.

— Hadzsi! Hadzsi! Ne feledd, ha megöltem ezt a disznót, felkereslek, hogy szolgáljalak. De a kisfiamat is hozom. Hároméves, Temirnek hívják, mint az apját!

Hüsszejn a porban vonszolja el.

Még néhány utas megelőzi a hadzsikat. Végre ők következnek. Nem várja őket senki, ám Bilál tudja az utat.

A medresszébe igyekeznek, egyik megkérdezhetné, Bilál el is magyarázná, mi az a medressze, de ő tudja. Talán a legtudatlanabb dervisnövendék, zöld-fülű mudír kérdésére felelhetnék azt kórusban: az iszlám gimnáziuma és egyeteme a medressze, az iskola, meg a fő-fő iskola. És a bentlakás: a kollégium. Megérkeznek egy mecsethez.

— Ez az!

Ódon szép épület — a lakások a mecset hézagai, hajlatai, emeleti zugai. Amint lerakták holmijukat, int Residnek Bilál.

— Tiszteletünket kell tennünk a pírnél. Öt évet töltött Isztambulban. Vagy harminc évvel ezelőtt!

— Na persze! A rendfőnöknél! Biz én megfeledeztem róla.

A pír jóindulatú, szenilis, Isztambul-rajongó, kultúrsznob. Az ismerős helyek, melyek után érdeklődik, megvannak még, de egykori barátai valamenynyien meghalhattak, mert Resid nem tud róluk semmit. A pírral azonban sejtetni sem szabad, hogy ő is halálra érett:

— Minden barát és ismerős, midőn hallotta, hogy hozzád utazom, bölcs pír, üdvözetét küldte egy szálig, és hosszú életet kívánt valamennyi.

A beszélgetés meg a teázgatás vége ez:

— Mivel kívánod tölteni időd, ó hadzsi?

— Ha már az összes szentek sírját végigzarándokoltam, és mindnél-mindnél leróttam imámat, bölcs, régi könyvek után kutatok — ha könyvtárban, ott —, ha vásárok és kereskedések polcán, akkor ott.

A medressze ablakához csoszog az öregúr, s megmutatja, merre felé vannak az efféle kereskedések.

Még magyaráz és mutogat, Resid már az utcán siet a kimeredő, megaszalt mutatóujj irányába.

De vezérel egy hang is, reszketeg koldushang, végig a sikátoron, mely balladát, románcot vagy hősi éneket rezeget. Onnan jön a hang az utca, sikátor végéről, a tágasabb térről, a tágasabb tér torkából, a nagy vásárcsarnok kapuja mellől, a legalsó lépcsőről vagy a legfelső lépcsőről. És elhalkul vagy megszűnik, ha a kereső, siető idegen eltéved, rossz sarkon fordul be. De nyomban felhangzik, ha jó útra tér, s felerősödik, ha közelít a célhoz.

Diszes épület, csillogó (vagy romos, elhanyagolt egy kissé) és szép.

S odabent asztalaik, bódéik mellett a könyvárusok. Az írott szó, az írott betű kalmárai.

Az egyik: unott, a másik: álmosan ravasz, harmadik: türelmetlen, elhessegető. Van köztük ajándékozó kedvű, meg vallásosan alázatos is: a szent könyvek imádója. S olyik minden könyvet úgy érint, akár a szentséget.

Resid vastag fóliáns után nyúl (illusztrációk, szép szedések), kis, rongyos ponyvairatba lapoz bele, felcsillan a szeme. Amott az bőrkötésű. Nem érdekli, de megkérdi az árát. Resid elhűl.

— Ezen nem kell csodálkoznod. Ez többet ér, mint tíz teve. Azt a vacakot ráadásul adom.

Residet csak az a vacak érdekli.

— Holnap hozom a pénzt. Eladom tevéimet. Ezt a vacakot előre?

Bólintás.

Siet a palotába a Vezír. Már díszruhába bújt. Nyomában nyalkán a Basi léptet. — Árnyékukban Muhammed, az afgán.

A négy előcsarnok megfelelő helyén Muhammednek útját állja egy udvari tiszt (jaszaul) alabárdsorompóval, kardsorompóval, vagy éppen csak szétterjesztett karral.

— Hohó! Idegen.

Az afgán megbántottan sziszeg:

— Nem idegen! Igazhitű. És tudd meg, bagatir, a te parancsnokodnak én szállítom messze földről az álmok szép porát!

Megenyhül a jaszaul.

— Hasis? De most fölösleges tovább menned.

— Jelentést kell tennem egy veszedelmes kémről.

Nem is kell tovább hallanunk, mit mond, mit ad tovább társának ez a tiszt, s mint értesítik szájról szájra, teremről teremre a többi tisztek egymást, míg nem egyikük, a legutolsó, a legtekintélyesebb, a trónhoz legközelebb álló, oda nem hajlik a nagyúr, a kán (emír, szultán) füléhez.

A Vezír éppen befejezte öndicsőítő beszámolóját útja eredményeiről. Dicsékvő utolsó mondatát kettőbe vágja az uralkodó.

— Kémet hoztatok magatokkal?

— Nem tudok róla, felség.

— Resid a neve. Frengi!

— Ja! Resid?

— Hozzátok ide! Nem csak látni szeretem a kémeik kivégzését, karóba húzását, lenyakazását, de tudni is akarom pontosan, mivel kémkedtek az aljasok.

Int az őrségnek, két márcona jaszaul kiválik a csoportból, s elindul.

Egy másik medressze másik ablakából (Hiszen ez Bokhara!) mutatja a járást egy öreg kéz Residnek a könyvek csarnoka felé. De Resid, mintha szárnyra kapott volna (vagy a reszketeg ujjhoz nagyon is fáradt beszéd tartozott tán), már ott üget lent a macskaköves utcán.

S megint rá tud állni egy cikornyás, ódon dallamra, hogy el ne tévessze az utat. Halkul s erősödik az ének, aszerint, mennyire jár helyes úton a siető.

Ott a cél egy romos (mégis díszesen elhanyagolt, csillogó) épület.

A dal a legfelső (legalsó) lépcsőről elhallgat, egy alamizsnát kérő tenyér nyúlik az érkező elé.

S odabent sátraik előtt, kecskelábú, áruval megrakott lócák tövén az írott betű, a jelekkel telerótt papírkötegek kereskedői. Az egyik ravaszul unott, a másik csukott szemmel figyel a böngésző minden mozdulatára. Van, aki lépésről lépésre nyomában a kuncsaftnak. Az meg amott minduntalan csókkal illeti nagy buzgalmában az árut. Talán, hogy annál magasabbra verhesse az árat. Egy emberi arcokkal ékes könyv nagyon megtetszik Residnek, de félretereszti. Díszes vacak után nyúl, bele sem néz.

— Bármilyen árat kérsz ezért, megveszem. Nos?

A kereskedő számológépen dolgozik. Megkapja az eredményt. Mondjuk: 15. Látjuk is. Kimondja:

— Harminc.

— Tíz teve ára!

— Sokallod?

— De ragaszkodom hozzá, hogy a birtokodban levő bűnös ábrázolástól is megkönnyebbitsem egyébként jámbor lelkedet.

Mutatja a képeket.

— Az árus ijedten néz körül, szinte tukmálja a könyvet.

— Megyek, eladom tevéimet!

S viszi a kedve szerinti könyvet.

A bokharai palotában az Emír trónusa előtt éppen jelentést tesz egy nagyúr. Az Emír felrántja szemöldökével kéjenc arcának kéjenc homlokát.

Ha jobban figyeltünk volna, látnók, hogy a terem ajtajában Muhammed leskel befelé, két kitárt gátló kar mögül (dárda, szablya mögül).

— Tudd meg, a te parancsnokodnak a Szent Kába kötől én szoktam hozni a szép álmok porát!

— Hasis? Azt mondd, veszedelmes kémről tudsz?

S már súgja is a társának.

Egy díszes-daliás alak most hajlik az Emír füléhez.

Az Emír kéjenc ábrázata megnyúlik, szétlapul.

— Kém jött veletek?

— Velünk? Nagyméltóságod!

— Valami Resid nevű.

— Ja! Resid?

— Mielőtt végignézném a karóba húzását, felakasztását, kerékbetörését, szeretném megtudni, mit üzent a „barátom”, a király (a császár, a cár).

Egy fejmozdulat az ajtónállók felé, két fogddmeg (testőr, jaszaul, bagatír) elkülönül, tiszteleg, s kemény hátraarccal indul.

A pír szent agg keze utat mutat ismét egy másik (egy harmadik) ó műemlék-medressze erkélyéről.

S egy harmadik hősi ének (románc, ballada) kígyózik az utcában, magasan a házak teteje fölött. Resid úgy halad a dallam által, szinte nem is éri lába a földet. De amint rossz fele tér, egyszerre földre huppan, mint aki elfelejti a vezérlő dallamot, de addig futkos, míg újra pedzi fülét a melódia.

Rátalál: terecske mélyén, lépcsőszűkületben, útszűkületben: turbános lány ül. Maga a hagyomány, a szánnivaló, az alamizsnára szoruló, mintha senki nem figyelne rá, csak Resid. Pedig ez a tér most forgalmas. Sietős dolga van mindenkinek.

Az épület szinte vadonatúj a ragyogásban, pedig régi ez is, amint ódon a napfény is aranypikkelyein. Odabent néhány kisebb asztalkán zsidvásári mélyen, esett sorsú könyvárusok búslakodnak. Csupán egy duplaturbános igazi kereskedő trónol emelvényyszerű üzlete pamlagán — kávé szüröcsöl éppen.

Akármint is legyen, de az ő portékája húzza magához a vevőt. Szembezőkően sok fóliás díszlik polcain — bőrbbe kötött aranyveretes, kapcsos remekművek. Ha közel hajolsz, könyvek sarkán kapcsokat látsz, a kapcsok láncba fogódzanak, s a lánc vége a szekrény falában. Aki tolvaj, itt csak vésővel kalapáccsal csenhet könyvet.

Mert az ilyen könyvek után még abban is felébred a birtoklás vágya, aki közömbösen tévedt ide, és semmilyen könyvtartalom nem érdekli máskülönben.

Am Resid, amint sorban megnyitja a csodalények tábláit, mindben fedez fel valami figyelemre méltót. Egyiken a betűk rajza, másikon az írás nyelve, harmadikon a papír avatag színe ragadja meg figyelmét.

A kereskedő azonban — kihörpintve kávéját, jelét adja: nem szeretem a szegényszagot az „áru” körül:

— Te kolduló dervis! Hallod! Neked szólok!

Ne érintsd keziddel a könyveket. Úgysem tudod megfizetni az árát!

Resid hátrateszi kezét, ám így csak a könyvek fedőlapját látja.

— Kezem tiszta, tiszteletre érdemes gazdag kereskedő, s ha nem érinti a könyveket, honnan tudjam, melyik méltó a megvásárlásra. Vagy talán nem eladók ezek a könyvek?

— Azt akarod mondani, te szegény dervis, ki a koldulók szerzetéből való vagy, hogy lenne elég pénzed akár egyetlen könyv megvételére is? Azonkívül tudsz-e olvasni? Ismersz-e egyetlen írást is? Mert nyilván nem tudod, hogy többféle írások vannak.

— Nem veszem zokon szavaidat. Ezt az örmény írással jegyzett munkát még akkor is szeretném átlapozni, ha félted a perzsa, arab és török műveket, alighanem magad is olvasgatód. De mit kezdesz a szanszkrit betűkkel? Ez meg itt tibeti. Néhány évtizede itt járt egy társam, Csoma Sándor, az effélék térítették le a fő útról.

— Nem ismerem.

Resid nevet. Izgatott a könyvektől.

— Tudod, mire gondolok, derék kereskedő. Tamerlánra és az ő könyvtárára. Amit ő hordott össze ide.

— Nem ismerem ezt az illetőt sem.

— Timur Lenket hívják így, fejedelmed ükapját!

A név hallatán a kereskedő tisztelgő mozdulatokat végez. Kissé unottan, de kötelességszerűen: fáradságosabb lenne elmulasztania.

— Áldassék emléke. De én semmiféle könyvtárról nem hallottam. Ha lett volna ilyen, ahhoz épület tartoznék, s az még könyvek nélkül is fennállhatna.

— Hátha leégett könyvestül...

— A könyvek eléghettek, rablók kezére is juthattak, de a kövek nem égnek el. S az épület alapjai máig hirdethetnék Timurlenk nagy nevét.

— Ezt a könyvet akarom megvenni, meg ezt. Tudom az árát, de csak holnap jutok pénzhez.

— Holnap lássam homlokodat, hadzsi.

— Ezekből a kidobni való selejtekből adnál-e holnapig kölcsön egyet, hogy mécssem mellett általa dicsérhessem Allahot?

A kereskedő arca kérlelhetetlen keményre torzul.

— Itt nincs kidobni való selejt.

Másik uralkodó, másik Vezír, csak talán a palota belseje hatalmasabb, mert nagyobb országhoz tervezték hajdan.

Az uralkodó mellén összefonja karját, úgy néz le ablakából katonáira, akik rabokat hajtanak az utcán.

— Lázadók! Vesszenek! — toppant az uralkodó, majd váratlanul a Vezírhez fordul. — Katonáink vérzenek az egyik kapu előtt, a másikon meg hasiscsempészek és kémek lopakodnak utcánkon!

— Igen, Emírem! De a hasiscsempész nekünk dolgozik. A kémnek pedig Hadzsi Resid a neve.

— Tehát tudsz róla!?

— Tudok, Emírem. Azt hazudja, hogy mollah.

— Ne a foglyokkal együtt. Külön végzünk vele.

A Vezír búcsúzólag tiszteleg.

— Várj. Hozasd ide. Kifaggatom.

— Megkötözzük.

— Hívasd ide az összes papi bölcseket. Azok majd kiforgatják. És... ne kötözzétek meg. Azzal majd a bakó előtt is ráérünk.

ÁRVERÉS

A medresszében együtt tanyáznak a hadzsik. Tisztálkodnak, testi holmijukkal foglalatoskodnak. Egyedül Resid olvas.

— Két testőr lép be.

— Szalam.

— Szalam.

Körülnéznek. Egyik az ajtóban marad, a másik körüljár a tágas háromszög alakú szobában. Megáll Resid előtt.

— Hadzsi Resid? Kém és frengi?

Resid felnéz. Ujját a lapok között hagyva becsukja a könyvet.

— Nem kém és nem frengi. Csak hadzsi Resid.

Nyugodtan olvasni kezd. A könyvből szól ki:

— Ha szükséges, indulhatunk.

— Indulunk.

— Nem bilincselünk meg.

— Ne próbálj megszökni!

— Eszem ágában sincs.

Bilál, noha nem most határozta el, sietve kaftánjába bújik.

— Veletek megyek!

A testőrök csodálkozva csóválják fejüket. Nevetnek.

— A te bajod.

Lépcsőkön haladnak lefelé. Elöl a két hadzsi, hátul a két jaszaul. Resid próbálja eltéríteni Bilált szándékától.

— Veszedelmet vállalsz, hadzsi. Minek?
— Veszedelmet vállaltam, Resid, amikor csatlakoztál hozzánk.
— Most az kell kérdezniem, miért akkor is?
— Mert embernek ismertelek meg, és még valamiért, első tekintet után, de arról most röstellek beszélni. Remélem, szólhatok róla hamarost.
— Kíváncsi vagyok erre a szóra, nemcsak azért, mert engem érint, hanem mert tőled származik.

A testőrök elunják, hogy semmit sem értenek a társalgásból.

— Pofa be!

Bilál nem tud mindjárt engedelmeskedni.

— Bízom a kiszmetben és Allahban, hogy visszafelé ketten tesszük meg az utat.

— Pofa be!

A trónteremben minden korú és rangú papok: ülemák veszik körül az elfüggönyözött trónt.

Az ajtóban egy rablószerű nagy testőrtiszt megfogja Resid nyakát:

— Az angyalát! Ippeg máma felejtettem otthon a torokmetsző késemet meg a nyúzóbicsakomat!

A két jaszaul karon fogja Residet, úgy segítik a trón elé, Bilál lemarad kissé.

Resid a főhelyen áll, ez a kedves vendéget s a vádlottat illető hely. Különbséget nem lehet tenni ebben a pillanatban.

A függöny felgördül, a kán bal karjával selyembársonyszerű gömbölyű párnára támaszkodva, jobbában rövid arany kormánypalcát tart.

Zene indul.

Resid hangját halljuk.

— A megszabott udvari szertartáshoz képest fölemeltem kezemet, ugyanazt tették gépiesen a jelenlevők, s a kán maga is, mintha egy kicsit csodálkozva tán, hogy erre kötelezem őt, s elmondtam egy kurta szurát a Koránból, egy-két pap mintha fejét csóválta volna. Azután két *Allahumma szallát* és egy szokásos imát, amely *Allahumma rabbunával* kezdődik és az általános ámen-nel és szakállsimogatással fejeződött be, midőn a kán még fogta szakállát, mindenki ezt kiáltotta: — *Kabul bolgaj!* — vagyis: — Hallgattassék meg a te imád; kétféleképpen folytathattam: mint gyanúsított; vagyis kém, vagy mint a hitben járatos hadzsi, Isztambulból. Ez utóbbi szerint viselkedtem: az uralkodóhoz közeledtem, ő pedig odanyújtotta nekem kezét (arca csodálkozásán még mindig látszott, hogy ezt sem akarta az elébb). Sőt a *muszaféha* gyakorlásával, a Korán előírása szerint váratlanul kitért kézzel történt kölcsönös üdvözlésünk. (Most percekig a kémgyanú fel sem merülhet!) Ekkor haladéktalanul hátra kellett húzódnom néhány lépést (a kán kezének érintését dervisként sem illett tovább élveznem). S a kánnak kellett megszólalnia:

— Mi a célja utazásodnak, hadzsi? Mi a véleményed a turkománokról, az üzbégekről? Nem okozott-e szenvedést a nagy sivatag? És Khiva, az ősi város, vajon hogy tetszik?

A válasz szinte egyszerre hangzik el a kérdéshalmazzal. Válaszhalmaz:

— Látni akarom a kánság áldott földjében nyugvó valamennyi szentnek a sírját. És a kánság népei olyanok nékem, mintha testvéreim volnának. A nagy sivatag Allah rendelése, hogy csodálatosabbá tegye Khiva szépségeit, amelyeknek párja a világon nincsen.

— El vagy-e látva a szükséges kellékekkel?

— Egy dervis nem gondol földi javakkal. A szent lehelet, amelyet píreimtől kaptam, képessé tesz, hogy 5—6 napig táplálék nélkül életben tartson. S egyéb kívánságom nincs, mint az, hogy 120 esztendeig éltesse az isten öfelségét.

Helyeslő felkiáltások, ámenek, szakállsimogatások.

A kán, mintha némi kajánsággal szólna a papokhoz.

— Kérdezzétek a messziről jött hadzsit hitünk dolgai és szépségei felől.

Tanácsstalan, gyáva hallgatás, összesúgás. Resid hangja:

— Éreztem, nekem kell szólanom, de nyomban. És kérdéssel, kérdéssel! Míg ocsúdnak.

— Tiszteletre méltó és bölcs khivai ulemák. Öröm számomra, hogy a hit kérdéseiben éppen töletek kaphatok tanácsot. Mert tudván tudva is a tant, sokszor összezavarja az elme azt, amit Allah rendelt, azzal, amit csupán bölcs emberi elme javasol. Hányszor hallottam Mekkából jövet: a *Farz* és a *Szunna* közt ma már nem kell különbséget tenni!?

Általános felzúdulás.

— Ugye! Ugye! És már olyasmik is hangzanak el tekintélyes ajkokról, hogy hovatovább a *Vadzsi* és a *Musztahab* is odáig emelkedik, hogy...

Itt a felzúdulás olyan erős, hogy elég, ha a sok hang közül a kifelé tartó Tadzsik kereskedő (karavánismerősünk) szavára figyelünk, melyet távozóban Bilál felé ejt az ajtó közelében.

— Sajnos, nem maradhatok tovább! Egy fontos árverés kezdődik. Ott kell lennem. Titeket is érdekelne pedig!

A könyvcsarnokot rabszolgaárverés céljára ürítik. Kemény, közönyös vásári biztosok. Vagy három asztalnál írkokok deftereket készítenek az árverés „anyagáról”.

— Tulajdonos neve. A rabszolga neve és neme. Ide csak a nőket lajstromozzuk, hányszor mondjam. Menj amoda vele, ha ezerszer házastárs is. Férfi az férfi, nő az nő. Húsz éven felül egy izmos férfi többet ér akármelyik asszonynál.

Ott áll a sorban Hüszzejn is. Fogja Hajdgu bilincset. Mindketten elszántak, szótlanok.

— Nem gondoltad meg?

Hajdgu hallgat. De érti, mert megingatja fejét.

A trónteremben teljes a kavarodás. Az ulemák csaknem egymásnak esnek a tantételek, a tanítások és a törvények sorrendje körül.

Nem lehet érteni szavukat.

A kán fejét csóválja, bosszankodik, nevet, sűg valamit a Vezírnek, Resid fele bök, s összehúzza a függőnyt.

A Vezír kilép a függőny alól Residhez.

— Hűsz aranyat s egy erűs szamarat ajándékoz neked őfelsége.

Bilál hallgatódzik.

— Allah meghallgatta imámat.

— Ha megkaptam a pénzt, azonnal megvásárolom a könyveket.

Bilál nem tud lelkesedni a tervért, de nem akarja helyteleníteni sem.

— Tudod, mit fűllentettem a könyvárusoknak? Hogy eladom a tevéimet, s megyek a pénzzel.

A könyvkereskedűk a vásári biztosok elűtt rimánkodnak.

Legalább a csarnok egyik sarkában tűrjél meg bennűnket.

— Nem piláf ez, és nem halva és szűrbet, hogy az utcára menjűnk vele.

— A könyv az egy kicsit szent áru, uram, azt védš eszedbe!

— No, azt a sarkot megtarthatjátok. Nem bánom. Tadzšik kereskedű Hűsszejn mellett áll, de az asszonyon a szemee.

— Kifizettem helyetted a koporsót, nem haragudhatsz rám.

— Nem haragszom.

— Nálam jó helye lesz.

— Nem érdekel.

— Elűfordulhat, hogy nem akad más pályázó. Az asszony már elműtt harminc is. És megkapom a kikiáltási áron.

— A te bajod.

Ott lebzselnek a kísérűk is. Hajdgul nem níz fel a Tadzšikra.

Másik palotában, másik uralkodó. Nem papok, inkább katonák lesik, mi lesz Resid sorsa. Az ajtóban, mintha a hűhér őlálkodna éles szerszámmal, tette készen — unottan.

Bilál borzadva húzódik el mellűle.

Resid gondolkodó hangja:

— Teremtű isten! Azt hallottam, ez a szadista őrűlt verseket ír.

Az uralkodó hármat koppant jogarával, mély csend támad.

— Elmondtad fohászeit, áldásait. Szurákot énekeltél. És hallottuk, az Allahumma rabbunával végezted, hogy megsimogattad a szakállamat. Hohó! Tudod hol van a Rigisztán?

— Itt a palotád elűtt. A gyűnyűrű tér.

— Ahol gyűnyűrű kivégzésekert szoktunk tartani! Hát idefigyelj, te kém! Apró papírszeleteidre mit szoktál felirkálni? Megmondom. Amit kikémleltél. Hogy elvihesd megbízóidnak.

Morajlás! Szűrnyűlkűdés.

— Há? Erre nem tudsz felelni, ugye? — Resid sűhajt. Szűttárja karját.

— Mit tagadjam, nagyuram, bármennyire is szégyellem. Verseket írok papirkáimra. Költő vagyok, de csak magamnak.

Ez most másféle morajlás. Az emír mintha sarokba szorult volna. De nem, mégsem.

— Hohó, barátocskám! Ezt bárki mondhatja, bizonyítsd be. Elő egy cédu-lát, s olvass fel róla valamit.

Hízeglő nevetések az „óriási” ravaszság hallatán:

Resid lassan, méltósággal kaftánja mélyére nyúl, papírszeletkét keres elő, maga elé emeli, s tagolva olvasni kezdi, vagyis úgy tesz, mintha olvasná:

— *Szeretem én langy május-reggelen
A permet-esőt, mely gyéren aláhull,
Csillámfonalkint, a dörgéstelen,
Napszúrte felhők tiszta fátyolárul,
Midőn a tájnak élénk zöldje lenn,
A szőke fényű légből visszahárul
És sárgászölddé lesznek a sugárok,
Melyekben a kelő nap átszivárog.
Szeretem a szép hölgy szemét, midőn
Egyszerre könnyet hullat és mosolyog.
S a még le nem simult bánatredőn
Félénk örömnnek kétes lángja bolyg.*

Az emír szeme — jól látható — könnybe lábad. Egy szigorú gyors intés.

— Távozzatok!

Pillanatok alatt ketten maradnak.

— Nem szabad tudnia és hallania senkinek: én is költő vagyok, barátom! Látom, meglepődsz. Pedig természetes! A kormányzás kegyetlen feladatai elől lelkem szeret a költészet mezejére visszahúzódni. Kérlek, hallgasd meg néhány költeményemet, és tedd bírálat tárgyává.

A csarnokban. Bokharai vásárcsarnok ez, de a rabszolgapiac személyzete, áruja szinte szálíg ugyanaz, mint Khivában. Csak a sarokba szorított könyv-kalmárok lázadoznak tán egy kicsit erősebben.

- Egy bűdös rúpiát nem fogunk árulni ezen a héten.
- S ez a sok pocsék rabszolga bebűdösíti az egész környéket.
- Ném csoda! Hagymát meg rozskenyeret zabálnak.

A vásári biztos Hüsszejnt kérdi:

- Tehát mennyi legyen a kikiáltási?
- Hatvan tilla!
- Nem lesz sok egy kicsit?
- Ennél alább nem adom. Inkább megölöm. — Tadzsik súg a biztos fülébe.
- Nyugalom. Vevő vagyok rá.

A fejedelem jogarával ütögeti a márványt, miközben tagoltan, értelmesen adja parancsát az ítélet-végrehajtónak, aki nagyon kedvetlenül támaszkodik kardjára.

- Ismételd a parancsodat.
- Ötven tilla a hadzsinak, meg egy fiatal, izmos háttas számár.
- Értettem.

Tiszteleg. Int Residnek a hóhér. Megfordul katonásan, s indul. És kacsint. Az ajtón kívül:

— Átkozott rossz napom van. Legjobb lett volna, ha beteget jelentek mára.

A csarnokban a karaván egész alja népe figyeli Hajdgul áruba bocsátását. Az állványra most tuszkolják fel. Hüsszejn ott áll mellette védőleg és kegyetlenül. S mint kikiáltó. Mert az áru értékeit csakis ő fedheti fel, ő, aki ismeri ezeket az értékeket.

— Hatvan tilla a kikiáltási ára, igazhitűek. És nem sok, mert ennek még olyan kemény mindene, mintha lány volna. Hogy harmincéves, az semmi. De már három gyermeket szült. És még tud szülni legalább tízet. Vagy talán húszat is. És a munkája! Ha ez elkezd dolgozni, ég a munka a keze alatt. Úgy dolgozik ez reggeltől estig, akár egy állat.

— Mutasd a karját! Elég vastag.

A kar megmutatása.

— A farát! A farát! Elég kemény?

Tapogatózás, rásuhintás, által a far bebizonyítása.

— Az emleit, az a fontos.

— Igen, igen a csöcsit!

Nagy nevetés. Hüsszejn egyetlen mozdulattal letépi Hajdgul fél melléről a ruhát.

A szamarkandi emír hangja kérlelhetetlenül metsző.

— Azt állítod, hogy világvándor vagy. Megnevettetsz. Ezzel a termettel? Látom, botot is használsz, mintha bicegnél is, világvándora! Szép kis hazudozó!

Éles, felizgató, kétségbeejtő nevetés. Resid meghajtja, majd felemeli fejét.

— Legyek áldozatod, takhszír, azaz nagy jó uram!

Én, szegény világvándora... De bocsáss meg, ha emlékezetedbe idézem dicsteljes ösödöt, Timur Lenket, nyugodjék békében. Ő nevében is viselte azt a hiányt, amellyel te engem íme vádként illetsz, ő sánta Timur volt! És így lett világhódító, sántán!

Mi vagyok hozzá én, egyszerű világvándor!

Az emír tapsol.

— Jól feleltél. Hatvan tillával jutalmazom utadat, úti szükségleteidet.

Resid repül:

— Bilál, drága Bilál, repülök a csarnokba, megveszek egy kocsiderék könyvet.

Tömeg állja útjukat. Katonazene. Odalent szabálytalan menetelés. Megállnak Residék is. Odafigyelnek.

Resid a zene ütemét veri: talpával. A koppanások odarántják az emír szemét. Arca elkomorul. Jelt ad felemelt, tiltó kezével. Zene és az utcai menet nyomban elhallgat, megáll.

— Resid! Gyere vissza!

— Én? — kérdi előbb Biláltól halkán, aztán az emírtől fennhangon — Én?

— Nem te vagy Resid?

— De én vagyok.

A legjobbra s a legrosszabbra készen viasszompolyog a trónus elé. De inkább rosszat sugall sejtelme, mint jót.

— A zene!

— Mi van a zenével, fényességes?

— A lábad úgy mozgott, mint a zene.

— Nem értem szavad nyilának útját, takhszír.

— Ezeket a zenészeket európai tanítók képezték ki.

— Lehet, uram.

— Ennek a zenének a mozgására egyetlen katonám sem tud lépni! Pedig már hatodik hónapja mindennap fújják, fúvatom nekik. Még most sem érted?

— Még most sem.

— Nem tudsz róla, hogy a lábad mozgott?

— Nem, uram.

A hóhér megjelenik Resid mögött.

— Sikerült szerezniem egy nyisszantó bicsakot.

Övébe szúrja a kést.

— Fecsegsz, mint egy vénasszony. Éppen csak hogy fátyolt nem viselsz!

A hóhér vigyázzba vágja magát.

— Értettem! Hatvan tillát a kincstárból a hadzsinak, s az istállóból egy fehér útszamarat.

— Várj! Ide figyelj, hadzsi. Hallottál és tudsz egyet-mást ükapámról?

— Hallottam és tudok.

— Ezt a palotát egy arab építette neki. Timur háborúba indult. Az építő szemet vetett Timur egyik asszonyára. A palota elkészült. Időre. És Timur is időre érkezett. S még aznap észrevette a bűnt. Az asszonyt beásatta. Az építőt pedig a toronyba záratta a nyakazás előtti napon. Tudod, mi a hűtlen asszonyok sorsa.

— A megkövezés.

— Ha van kő! A kemény hant még rosszabb. Az mocskol. Vakít. Engedte a fátyolát! S hol van ez a kémkedéstől!

Residnek most szólnia kell a sorsáról akkor is, ha semmit sem tud az arab építő dolgáról.

— Szabad az ember, akinek lelke a világot elhagyja, elhagyhatja, még mielőtt a világból ő maga, a teste elindult volna.

Az emír elgondolkozik.

— Igen. Ezt helyesen mondod. S eszerint menekült meg ükatyám elítélte is a kincstár tornyából. Elröpült Mekkába.

Resid fejet hajt.

— Még tudnád tenni ezt, hadzsi?

— Ha kényszeritenél, takhszir. Képzeletben máris megtettem.

Egy pillanatig a szőnyegecskén, melyen áll, lebegni kezd fölfelé Resid. Az emír sóhajt.

— Vigyázz! Én mindent megtudok! Nehogy rossz híred halljam!

A hóhér megint kését igazgatja.

— Te pedig tedd, amit parancsoltam.

— Értettem.

Elöl a hóhér, mögötte Resid. Zárt udvarokon haladnak át. Az örök mindenütt ajtót nyitnak előttük és zárnak utánuk.

Fal mellett türkmén hadifoglyok, toprongyosan, kiéhezve. A hóhér láttán reszketnek félelmökben.

— Türkmén rabok! Kifosztották az emír legnagyobb karavánját, és legyilkolták.

A legelszántabb türkmén lép egyet.

— Nem gyilkoltunk, csak a ruhát vettük el.

A hóhér gúnyos. |

— Csak a ruhát?

— Meg az ennivalót.

A hóhér villámgyors mozdulattal odadöf. Hasához kap a türkmén, hőrögre eldől.

Továbblépnek.

— Kétezer emberünk megfagyott és éhen halt.

Hosszú udvar, akasztófákkal. Némelyik üres. A hóhér nagyot mordul az udvarparancsnokra. Az gyors igyekezettel rabokat vonzol az üres fák alá.

Mennek. A következő teremben nyakbilincsekkel összekötözött 10—12 éves fiúk. Csörög a lánc, amint feltápáskodnak.

Udvar következik. Magányos akasztófa.

Szerelmespár. Meztelen arcú nő, szemével még most is a férfin csüng.

— Nem ő volt a bűnös! Én kérleltem!

Egy pribék elrántja a kötelet, a férfi már odafent vonaglik. A nőt gödörbe lökik. Turbános vén emberek, kezükben hantokkal már erre vártak.

A nő zokog, jajveszékel.

— Csak sokat rikoltozz, mindjárt elnyisszantom a nyakad!

Az asszony elhallgat. Az ítélet-végrehajtó szolgák már derékig földbe temették.

— Kíváncsi vagy rá, hadzsi? Megvárjuk.

— Nem, nem. Siessünk innen.

Haladnak a kapu felé. Csak hallják a sikolyt. A hóhér most komótosan lép. Visszafordul. Az asszony felismerhetetlen véres, szétomló kemény göröngyök tömege, piszka alatt.

A következő udvaron turbánjuktól megfosztott hét türkmén aggastyán összeláncolva.

Az udvarparancsnok valami harsány kiáltással figyelmet parancsol, és a hóhér tiszt elé szökkenve jelent.

— Reád vártunk, bagatír.

Metsző pillantás a rabok felé. Mintha Resid ott sem lenne.

— Helyes. Tehát megérkeztem.

Ütemes, dallamos parancsszavak.

A rabok, amint egymásba fűzött bilincseiktől mozogni képesek, lehuppannak a földre, majd hanyatt vágják magukat.

Fejtől odahajol mindegyikhez. Előbb a maga törét rántva ki övéből, aztán a vezénylő pribékét, az első szakállas vén két szemét egyszerre döfi ki.

A hóhér gyors mozdulatokkal dolgozik.

Az áldozatok tudják, mi vár rájuk. Nem tiltakoznak. De mind másképpen viselkedik. Egyik sóhajjal, másik némi rándulással, a harmadik zokogva. Van, aki rövid üvöltéssel.

A hóhér az utolsónak szakállába törli meg a maga kését.

— Nem tudtok meglenni nélkülem!

Int Residnek.

— Alig állsz a lábadon! Hé!

— Sok itt a kapu.

— Az egyszer igaz! S még szerencse, hogy nem bicsak nélkül indultam el a palotából. Szégyenszemre. Na, megérkeztünk.

Lakattal, kulcsokkal zárat, vasajtókat nyit. A kincstár.

Zacskókat méreget tenyéren a hóhér.

— Ez annyi lesz. Fölösleges megszámolnod.

Elgondolkozik.

— Miről is volt szó?

— Fehér számról.

— Igen? Én toronyról hallottam.

Resid megdöbben. A hóhér megindul a torony körlépcsőjén felfelé. Követni kell. Odafent gyönyörű kilátás.

— Na?

— Ez igen.

— Az arab építő innen röpült el Mekkába.

Resid pislog. Kulcsait megcsörrenti a hóhér.

— Ha rád zárnám a vasajtót, el tudnál röpülni innen?

A csarnokban ragyogás: Hajdguul áll az emelvényen, derékig mezítelenül. Az árverés tart, óreá licitálnak. Most a Tadzsik kiáltja:

— Hetven!

— Először, másodszor.

Egy gúvadt szemű mészáros:

- Hetvenegy!
- Először ...

Mindig a Tadzsik válaszol ilyenkor.

- Hetvenöt!
- Először, másodszor ...

Egy paposan félénk, nyúlánk, ősz aszkéta, szakálltalan, halk.

- Hethenhat.
- Először ...
- Nyolcvan.
- Először, másodszor, har ...

Dühös a mészáros, szeme falja az asszonyt.

- Nyolcvanegy!
- Először ...
- Nyolcvanöt!
- Először, másodszor ...

Nem tudni, mióta követi az árverést Resid. Hangja fojtott, elszánt.

- Nyolcvanhat.

Nem lendül a kalapács sem, mindenki az új alkuvó felé fordul. Még Hajd-
gul is. Eddig egykedvűen állt, a levegőt nézte, a semmit, emelt fejjel. Most
Residre tágul szeme.

- Először, másodszor.
- Kilencven!
- Először, másodszor ...

A papos férfi utolsó kísérlete.

- Kilencvenegy.
- Először ... másod ...

A nyúlánk, szelíd aszkétás arc lecsuklik. Keze az erszényt zsebbe süly-
lyeszti. Távozik. A kapuból visszafordul. Könnyét törli.

- Először ...
- A mészáros üvölt:
- Kilencvenhat.

Hajdgul félni kezd. Segélyt kérő pillantás Resid felé. És reménykedő is.

- Először.

Resid fürge.

- Kilencvenhét!

Morajlás.

— Száz!

A mészáros:

— Százegy!

Resid:

— Százkettő!

Tadzsik:

— Százöt!

A mészáros odavágja a bukszáját. Saját karjába harap.

Resid:

— Százhat!

Hüsszejn most érti meg, hogy perceken belül elvesziti feleségét. Esdve néz fel rá. De Hajd gul hol a Tadzsikra tekint borzadva, hol Residre, vára-kozóan.

— Száztíz!

Hüsszejn nem bírja tovább.

— Elég! Elég! Elég! — üvölti, s felkapaszkodik az emelvényre, egy köpenyt vet a félmeztelen asszonyra, felnyalabolja és elfut vele. Hajd gul hiába kapálódzik.

BÚCSÚZÁS — VÍZPARTON

Vízpart, folyópart, zöldellő tájban.

Bilál tereli Residet:

— Erre, erre.

— Nem mindegy? A búcsúzás mindenütt szomorú.

— Most hallgasd meg, amit rösteltem eddig előtted, miért vállaltam a veszedelmet, s a veszedelemmel téged.

Resid csodálkozva és kérdően hallgat.

— Én tudom, mi után kutatsz. Neked nő kell. Te magadhoz való asszonyt keresel a világban. Ez bebizonyult az árverésen is.

Resid nem tiltakozik. Hallgat. Vár.

— Gyere hozzánk. Nálunk nagyon szépek a lányok. És olcsók. Jut minden ujjadra kettő.

Resid elhárítólag legyint.

— Tudom, nálatok egyetlen feleség a divat. Az sem baj.

— Az utam, hadzsi. A célom, a feladatom! Nem tudhatod!

— Sejtek egyet-mást. Amerre haladni készülsz, ott most háborúk dúlnak és járványok.

— Mindig a járvány. Így volt Csoma Sándor idejében is.

Bilál ettől egy kicsit megtorpan. Koncentrál. Nagyot fohászkodik.

— Barátom! Van nekem egy leányom. Őt első pillanattul kezdve neked szántam.

Residnek földbe gyökeredzik a lába.

— Mielőtt megtisztelő szavaidra válaszolnék, kérlek, beszélj még róla.

— A legkedvesebb feleségemtől született és mindenképpen a legkedvesebb leányom. Nagy boldogságom volna, ha unokáim atyja te lennél.

Resid sóhajt.

— A vételár, magunk között szólva, egészen jelképes lesz. Igazából ingyen adom hozzád, sőt, de ezt senkinek se áruld el majd, vagyonomból tetemes részt kaptok!

— Az ott valami rév! Igaz?

— Igaz. Oda tartanak a mieink is.

Resid szeme az innenső parton jár. Csakugyan, amott ballagnak szerény málháikkal a hadzsik.

Bilál szeme azonban a túlsó parton kutat. Messze közeledő asszonycsapat.

— Ti átalmentek a folyón, Bilál?

— Átal. Igen. És ez a te válaszod milderre, amit mondtam?

És Resid így emlékezik vissza arra a pillanatra:

— Talán legnehezebb ideje volt életemnek. Nemcsak hálával tartoztam Bilálnak, szerettem is őt. Megbántani nem akartam. És rémület fogott el, hogy meg kell bántanom. Egy kibúvó van: ha csatlakozom hozzájuk. Az ismeretlennek minden változata vonzott, csak az az egy nem, hogy ismeretlenül jegyezzék és vegyék el valakit.

— Tehát ez volt az utolsó szavad?

— Nem, nem! Bocsáss meg, Bilál, nagyon elgondolkoztam. És éppen arról, amit hallani akarsz. Lakik bennem egy tulajdonság; vagyis inkább kívánság: ismerni akarom azt, akit feleségül veszek. S ha odautazom veletek, és nem venném el a lányodat, úgy érzem, nagyon megbántanálak. Ezt azonban nem tenném, hanem akkor aztán már elvenném feleségül őt, de nagyon boldogtalanná lennék. És ezt nem akarom. Megérted?

— Meg.

És Bilál nem szomorú, mosolyog.

— Gyere, Resid.

Odaérnek a komp kikötőjéhez, ahol már pihennek a hadzsik. Nem jönnek közelebb. Tudják, miről beszélget a két okos.

Bilál a messzi túlsó partra mutat.

— Ott azt az asszonycsapatot látod?

Resid bólint.

— A mieink jöttek elénk. Köztük van az én lányom is. Nem tud semmit szándékomról. Szállj csónakba, és keresd meg őt a többiek között.

Ehhez már nem kell magyarázat.

— Ezt aztán megtagadni nem lehetett. Csónakba szálltam. Egymagam. Bilál intett, hogy senki ne kövessen. Amint kikötöttünk, a nők még nem értek oda. Lassan elébük mentem. És amint közeledtek, a nagyon szorongató rossz érzésembe kellemes izgalom vegyült. Mi történik, ha elsőre ki tudom választani Bilál kedvenc lányát — a menyasszonyomat? Hogyan döntök akkor? A közeli boldogság lehetősége szinte feldúlt. A nők észre is vették rajtam ezt a (talán előnyös) változást, amikor rájuk köszöntem.

A nők megállnak egymás után, s karéjba Resid elé gyűlnek.

— Addig nem találkozhattok szeretteitekkel, amíg nem beszéltem veletek.

Beszélni? Egy kis kuncogás. A nők egy része fátyolt visel, feredzsét. A fiatalabbak bátran mutatják kíváncsi, nyílt arcukat.

— Osztán mért ne beszélhetnénk velük?

— Itt az a törvény.

— Az más! Azt nem tudtuk.

Resid sorra veszi őket. Azonos viselet mellett is, mennyi változatosság! S egyazon fajta leányai közt mekkora különbségek!

A kendők megkötésének más-más módja egészen eltérő jelleget ad két ikerarcnak is.

Három olyan akad, akit gyanúba vesz, mint jövődöbelijét.

Fekete, sudárnövésű, amikor reánéz Resid, még arca szabad részét el-takarja.

— Nálatok a leány fedetlen orcával is járhat, s még a túlpartról láttam, világított arcod!

A leány egyetlen oldással leengedi fátylát.

— Kinek a lánya vagy?

— Ferháté!

— Isten éltesen.

Szemében a köszöntés. Két idősebb asszonyfej után a második leány szinte a pillarebbenésre gyújtja ki arcát. Milyen más ez! Csupa jókedv lesz.

— Szeretsz nevetni?

A felelet is egy kis nevetés...

— Ki lánya vagy?

— Szillahé, Hadzsi Szillah az apám! Ismered?

— Ismerem.

De már megy is tovább a tekintet, s elmarad a halk kuncogás nyomában. Resid ezt gondolja:

— Esküdtem volna rá, hogy a *harmadik* lesz az igazi. Hiszen valahogy úgy is jártam-keltem köztük, hogy az a legszebb, az maradjon harmadiknak.

Egy kicsit még játszottam szerencsémrel, sorsommal, s az apróbb termetűeken átsiklatva szemem, megkérdeztem:

— Aki feredzsét hord, az mind asszony?

A nevetés jelezte, hogy nem. S a nevetések tövise s a pillantások szálkái egy irányba szúrtak. Magam is odaléptem. Fátylán átsütött a lehelet. Nos? De ő csak a fejét rázta, hogy nem, s ki is mondta igen szép hangon:

— Nem akarom.

Volt valami megrendítő ebben az egyszerű tiltakozásban. Csak biccentettem, s ahhoz a leányhoz fordultam, akit magam hagytam harmadikul. Csalólókői típus.

— Nem félsz?

— Nem szoktunk. Még akkor sem, ha apánk nevét tudakolják.

— Nemcsak büszke, kíváncsi is vagy.

— Valamennyien kíváncsiak vagyunk.

— Csak te ki mered mondani.

— Ezt valamennyien ki merjük mondani.

— Csak teneked eszedbe jut, hogy kimondjad.

A lány megérezte, mi az a bekerítés. S nagy elcsöndesülésükben, mintha a többiek is megsejtették volna: férfi választja a nőt. *Valakit* örökre kiválasztanak.

— Úgy lehet, amint mondod. De nincs abban semmi.

A kovács lánya vagyok. Abu Bekr-Ibn Tufail-é.

— Nem folytathattam a beszélgetést. Hogyan magyarázom meg Bilálnak, hogy a kovács leánya miatt tartok mégis velük. A lefátyolozotthoz léptem ismét.

— Nem akard, hogy ismerjem arcod? S ha neved kérdezném, válaszolnál?

— Ha kérdené.

— S ha kezemmel venném le fátyladat, akadályoznád?

— Hogyan tenném, hiszen lány vagyok.

Resid a leány fátylához nyúl.

És akkor olyan szégyen ért, amelyet soha sem éreztem azóta sem. A következő percekre meg is bénított. Annak a lánynak nagyon szomorú arca volt. Nem mondanám, hogy csúnya, mert a hangja annyira kellemes és lágy. Látom arcán a csalódást, amelytől ő meg akart óvni.

— Nem merem kérdeni atyád nevét.

— Mért nem? Megmondhatom.

És mondott egy nevet, annak minden betűje különbözött Bilálétól. Mit tettem mást, keze után nyúltam, hogy legalább férfiként megszorítsam, de olyan kecses volt a keze, megcsókoltam. Ettől a mozdulattól aztán végleg megzavarodtam, s amikor két kislány csimpaszkodott belém, s valami emléket künyeráltak, az egyiknek zavaromban egy magyar hatost ejtettem a markába, amit még az átkeléskor leltem egyik üresnek vélt zsebemben. De a másiknak

igazán nem tudtam mit adni — ujjaimmal meghúztam gyönyörű vastag szemöldökét, s egy laza ötlettel barackot nyomtam varkocsos fejére.

Erre aztán valamennyien ujjongtak. (Talán egynek kivételével, aki még mindig jobb keze fejét nézte.) Vissza is magam hajóztam.

Bilál halk szóval félrehúzott, amint partra léptem.

— Hogy tetszik?

— Nem találtam meg.

— Hiszen szóltál is vele.

— Azok mind másnak a lányai!

— A legutolsó, akinek barackot nyomtál a fejére.

— Az még gyermek!

Bilál elszomorodik. De nyomban belátja:

— Te másképp gondolkozol. S igazad lehet. Négy évig megőrzöm számodra.

Ezzel el is lehet búcsúzni. Bilál könnyezik. Resid bólint.

— Az a fő, hogy láttad.

Resid áll a parton, amíg átkelnek. Hadd induljanak el ők. Hosszú ideig figyelt az integetésekre, és viszonzta is mind. És látta, hogyan szakadoznak családokra nyomban, mihelyt a férfiak csapata találkozott a nők csapatával.

HAJÓN — ÉS ÁLMOK

Egy férfi verejtékező feje hánykolódik a párnán — ez a fej nagyon hasonlít Resid turbános arcára. De turbán nélkül. És szakála is ápoltabb a sivatagi szakállnál, még így verejtékes-kócos állapotban is.

Lehet azonban, hogy mindezt csak a párna teszi, kisméretű „európai” ágy-párna, amely először a gőzhajók személykabinjaiban honosult meg, aztán a vasúti hálókocsik keskeny ágyaiban.

Turbán, kaftán és minden egyéb dervisszerszám a csomagban. Fogason európai kabát függ. Az 1860-as évek divatja szerinti szabás.

Talán csak az álomlátások után kellene közölnöm, hol fekszik lázasan ez a férfi (mondhatnám, hősrünk), és hol álmodik. És ezért nem adom szájába a szót, mert kábulatában csak látomásokra képes, és ezek múltjára és jövőjére jellemzőbbek, mintha okoskodni engedném vagy akár magam okoskodnék helyette.

A Lloyd hajóstársaság egyik dunai hajóján fekszik, s gyötrődik az utas, ki vaseszélyesen világvándorának is szerette nevezni magát, de betegen s lázasan nemcsak a hajópincérnek szolgáltatja ki testét, hanem az asszociációknak is szellemét.

Első álma: Muhammed bizonyos porokat akar beleszórni teájába. Ez sikerül is neki, ami a láz magyarázata — álomban.

De saját labdacsait — tudjuk: sztrichin — (a perzsa határ német orvosától) elrejteti igyekszik, végső szorultságban becsempészné az afgán csészéjébe. Ez a csésze mocskos.

Vagy festékes? Itt az álom átcsúszik a szőnyegszövésre. Egyáltalán nem az a környezet, amelyben a szövést (Hajdguľ csele folytán) tanulmányozta.

A hasisszívó magyar tűzér határőrvámos dugja oda az arcát: — Repülő szőnyegről hallottál, földi? — Egymás mellé ülnek, és figyelik a lenti tájat. De csakhamar — hegymagasságon felül — a Káspi-tenger partján a hegyszoros! — és pillanattal később köd — köd.

— Hogyan vádolhatták önt kémkedéssel? — kérdi a felhők közül kilépő: Arany János — hiszen a kémkedésnek egyetlen feltételét nem teljesítette! — Visszatérőben, Teheránban történt valami? A követek?

Pincéruhában az összes nyugati követek bejönnek a kabinba: — Válasz-tanom kell, hogy melyik országnak adom el úti tapasztalataimat. Ez nemcsak pénz ér, ennek politikai jelentősége is van. Én értesüléseimet csakis a magyar kormánynak adom el. Nem, rosszul mondom, rosszul mondtam: odaadom.

Hatalmas kacagás, a diplomatafrakkot viselő pincérek röhögnek.

— Egyék kérem, egy kis joghurtot.

— Mit nevetnek ezen? — kérdi Arany Jánostól.

Egészen világos a kép: a Magyar Tudományos Akadémia egy szobácskájában történik.

— Értse meg, barátom, Magyarországnak többé semmiféle kémjelentésre nincsen szüksége. Ez a nemzet többé nem kémkedik senki ellen. Csak magával törődik.

— Ezt örömmel hallom. De vajon igaz-e?

— Ha ez így van — bolyong egy keleti város utcáján Resid —, ha ez igaz, akkor minden megszerzett tudást el lehet adni másnak, más országnak. Nem abszurdum ez?

— Egyék kérem, néhány kanál joghurtot!

— Ön nevetett rajtam.

— Bocsánat, földi. Natürlich, én csak... ezek szerint földiek vagyunk... én csak azon nevettem, hogy ön akkor, ott minden nőt, válogatás nélkül... s végül egyet sem.

— Magyar ember előtte is, alatta is, utána is iszik. Te székely vagy? Csoma az volt. Sándor. Ha ő élne, első dolga, hazamegy s elintézi a császárt! Hát nincs egy férfi? Csakis akkor térek haza, ha végeztetek Ferenc Józseffel. Nem Jóska! Szeppi! És tiszteltetem Kossuthot, de ne fogjon kezét a császárral!

Az álom most szünetet tart, mert a joghurtfogyasztás az ízek világába hozza, húzza fel a tudatot.

— Kaphatnék még egy adagot?

— Hogyne — mondja egy női hang —, hiszen a levelet megírtad az engedélyért.

Istenem! Hajdgul!

— Igen, akartam engedélyt kérni még Teheránban: el is mondtam: nagy hasznára válnék a magyar tudományos életnek, ha egy harmincéves karakalpak nőt Temir nevű fiacskájával behozni engedélyezni méltóztatnék. Maga a nyelv, a szokások, a kisfiú a türkmént is bírja. Nem is szólva róla, hogy a harminc év nem idő. Munkabírása bámulatos, karja erős, fara ruganyos, keblei arányosak. Még tíz, húsz szülésre alkalmas Tudományos életünk...

— Sajnos, több joghurttal nem szolgálhatok. Sült halat talán. De a szálkák miatt önnek...

— Lehetséges, hogy valaki megírta a levelet. (Hajdgu! teljesen európai ruhában.) Négy év múlva visszamegyünk, meg akarok még ölni valakit a lóverseny miatt.

Marcona nomádok lovagolnak, fekete juhot emelnek vágatából a nyeregbe. S dobják célba.

Hajdgu! diszes ruhában, oszlophoz kötözve: díj.

— Ahol te voltál a díj. És minden férfiúnak lovagolni kell — régi népszokás szerint —, egy fekete juhot nyeregbe emelni, egy fenyőfa éket kitörni, kiszúrni dárdával a földből.

Muhammed röhög, elkomorul, futni kezd. Menekül.

Álomkép — az afgánt turbános rendőrök elfogják, nem tudom milyen határon, amikor Hajdgu!t ajánlja díjul.

A hajóról táblákat lát Resid feltisztult szeme. Zimony, Újvidék, Bezdán.

— Vajon vár-e valaki a pesti kikötőben?

Pincér: — Már van joghurtunk, ha méltóztatik.

A fedélzeten: Baja, Mohács.

— Nincs szebb táj ennél.

— Ön utazó?

— Igen.

— Országunk megbecsüli nagy fiát.

— Vajon vár-e valaki a hajóállomáson?

— Sajnos, még kevés a gőzhajónk.

— Mi volt az úticélja?

— Rokonkeresés.

— Ahhoz nagy hit kell?

— Hogy érti azt, hiszen ön kereskedő.

— Na igen, hinni kell a hasznában.

— Minek a hasznában?

— Hát a keresésben! Ön abban, én pedig...

— Mi történik, ha minden magyarnak és minden rokonnak az arcáról olvashatjuk: a miénk.

— Erre nem tudok felelni.

— Persze semmi nem történik. Ezzel nem tudunk mit kezdeni. De a nyelv.

— Milyen nyelv?

— A magyar!

— Na igen!

— Ha kiderülne, hogy a mi nyelvünk a teremtés nyelve.

— Nem képtelenség ez?

— Történetek próbálkozások ennek igazolására.

— Nem tudom, mit szóljak ehhez.

— Ha bebizonyítanók, hogy a teremtés nyelvéből ered fél Európa, vagy a fél világ nyelve.

— Mit nyerhetnénk ezzel?

— Nem tudom. Talán semmit.

— Ön utazó, azért mégis többet lát, hall, tud.

— Kell a népeknek, legalábbis a magyarnak valami, hogy fel tudjon állani.

— Ön nagy ember, nagy hazafi. Ünnepelesen fogadják majd önt! Már csak ezekért a szavaiért is.

A pincér közelít:

— Egy kis joghurtot. A hosszú élet ugyanis...

— Köszönöm, mindjárt megérkezünk...

A pincér helyén Hajdgul, kezében joghurt.

— Persze, önt díszebéd fogadja.

— Azt hiszem, senki. — Resid nem hisz szemének: kezébe rejti arcát. —

Ha behumom a szemem, régi látnoki gyakorlatom, látom a jövőt. Még sokáig albérleti szobában kell laknom. Egyedül.

— Vigyázzon, nehogy beleessen a vízbe! — Még Hajdgul hangja:

— Beleessék! — javítja ki a pincér — a magyar nyelvben...

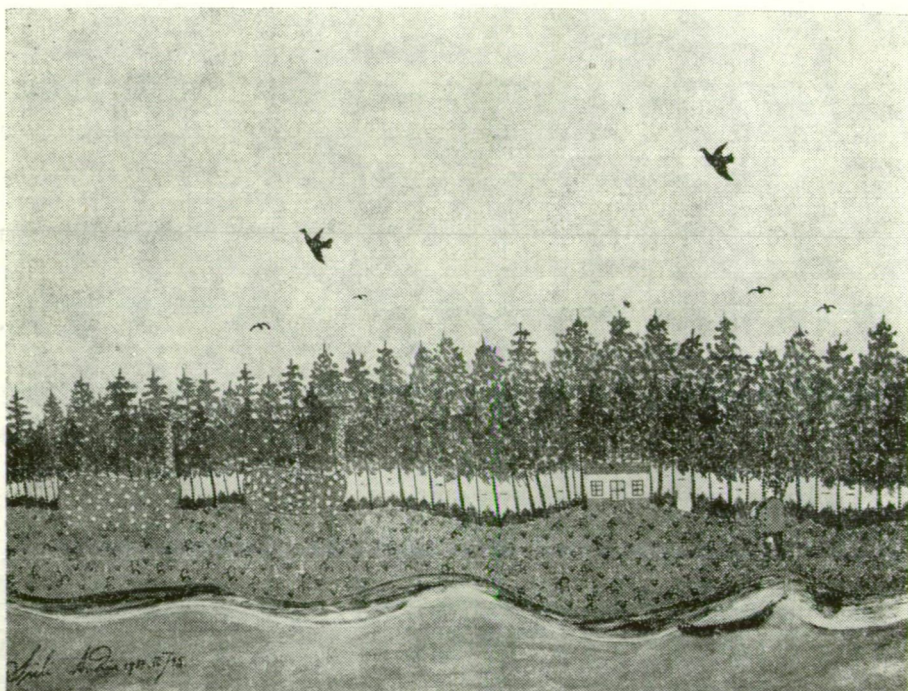
— Igen, még beteg vagyok. Tudja ön a nevemet?

— Nem, uram. Engedje meg — a kereskedő a kezét nyújtja.

— Nem fontos. A név semmi. Csak a nép...

A hajó túlköl.

(Vége.)

SÜLI ANDRÁS: ZEBRÁK

RATKÓ JÓZSEF

Törvénytelen halottaim

— Fábíán Zoltánnak —

*Eljött a holtak ideje,
szorongat a holtak szerelme engem.
Ösvilág ösvényére tévedt
törvénytelen halottaim,
féregnek édességei
szólítanak szerelmükkel engem.
Velük viselős temetőben
hallgatózom és vergődöm.
Nem rúg egyik se puha talppal,
nem mozdul egyetlen elődöm.
Felejtí őket anyaméh,
kihullnak a gyerekszemekből,
arcuk ajtaja becsukódott —
ki nyitja föl, ki tépi föl?
Szélnék való szavaimra
rákérdezni, megfelelni
hol a világnak kérdezője,
világnak vitázója hol van?*

*Hajnal helye elsötétült,
hónak háza összeromlott,
körös-körül, kívül-belül
halottakkal teljes a föld.
Ösvényeimet elforgatják,
útjaimat elterelik.
Lázítani küldenek lepkét:
röpcédulát. Ujjait
szájukba veszik a gyökerek,
kitelelnek rajtuk.
Szemem fogyatkozását ők okozák.
Szemük: örhalom. Bogár áll rajta most.
Gerincük gyalogút Budáig.*

*Virágok bársony-agyában,
a csalán idegeiben,
napozó napraforgók arcára rajzolódva,*

emlékezetében a rögnek,
a földönfutó kőnek,
a szél tömérdek tornyába befalazva,
húsomba és szívembe befalazva —
meglaknak mindent. Atsejlenek
a bokrok röntgenképein.
Arcukat próbálom magamra,
farsangolok.
Hasonlít rájuk az anyag.
Rájuk hasonlít kisfiam.

De kikről beszélek én?
Hát kikről beszélek én?

Számból a hűség
ki ne szaggattassék.
Elnyútt öregeink
itt édesednek a földben.
Adom annak a hajnalcsillagot,
aki siratja őket.
Kezük nyugodjék
zsoltárba balzsamozva.
Hókrisztály-arcukat én nem siratom,
virág-arcukat nem siratom,
halottaim közül kitagadom,
megszegem, mint a kenyeret,
ezt az utolsó törvényt,
mert nem kövek ereje az én erőm.
Hívatok siratóasszonyt,
könnye gyöngyölgjön értük,
gyászomat ráhagyom.

Ó, édes megöletteim,
törvénytelen halottaim,
utánuk rínak szavaim;
kiket kardélre kiszemeltek,
szike élére kiszemeltek,
gyerekként a földbe tereltek,
könnyeim utánuk erednek.

Ki hajtotta végre a vérbajt,
a tüdővést, a gégerákot
rajtuk? A holtak deresén
Nagy Imrét ki üti?
Ki gyújtja föl Dózsa gyönyörű koronáját,
vastrónját ki gyújtja föl? Akad-e
hóhér az éjszaka-arcú urak közt?
Nem, nem akad. Nekünk kell
megszülni, fölnevelni,
etetni őket is.

Sistereg, fölsüvölt a máglya;
halottaim, nem úrruhába,
beöltözve csak a halálba
küröppennek az éjszakába,
szállnak föld fölé, Hold felé,
lakatlan csillagok felé.

A holtak apogeumát
ki méri le, ki adja hírül?
Forognak fényes ünnepek.
A fájdalom elévül.

A félelem elévül.

Felejt a föld. Én nem felejtek.
Ugy épült csontom és agyam,
hogy minden kint kiénekeljek.

Tömegsír mélye — halottak
perigeuma.
Jutott-e lejjebb
az emberiség?

Tömegsír? földalatti
katonavonat.
Viszi a fiatalokat.
Megrándul, vonaglik, tolat,
vesztegel Európa alatt,
füstje akácfasor.
Nézem a vagonokat.
Adjátok ide ujjaitokat!
Kicsap a réseken a bűz.

Katonanóta rohad.

Csörömpölnek a csontok, dörög
az utánuk küldött fegyver.

Halottaimat föld kívánja.
Halottaimat tűz kívánja.

Ki ítelt engem apaságra?
Haláluk fogytáig
ki énekeltet engem?

Tartásdíjukat megfizettem.

Tartásdíjuk: a fél haza —
megfizettük.

*Tartásdíjuk: szegénység —
megfizettük.*

*Tartásdíjuk: a jövő —
megfizetjük.*

*Kezük elesett.
Elmúlik hét idő,
s dolog, elvégezetlen,
utánuk mennyi marad?
Tíz évnyi? ezer évnyi?*

*S győzi-e majd e fogyatéék haza,
ez a fogyatéék nép erővel, szerelemmel? —*

*Előtte rumot, mint a katonák,
aztán hanyatt a kövezetre.
S. I. ölte meg így magát.
Milyen reményt vertek le benne?*

*S milyen reményt vertek le bennük,
betűvel se jelezhetőkből,
késsel, méreggel szeretkezőkből
milyen hitet ütöttek arcul?*

*Elárulnak naponta.
Elárvalok naponta.*

*Jaj, lettem volna, mintha
nem is voltam volna,
anyámnak méhéből
sírba vittek volna;
nyelvem ordas féreg
meglyuggatta volna,
számból ez az ének
hogyan elnémult volna!*

*Pentaton nép, halálba ereszkedő;
embriói kihalnak.*

*A föld, mint írás, egybehajtatik,
és minden rétegben halottak.
Az ég, mint írás, egybehajtatik,
és minden levélen halottak.*

Csillagvirradat.

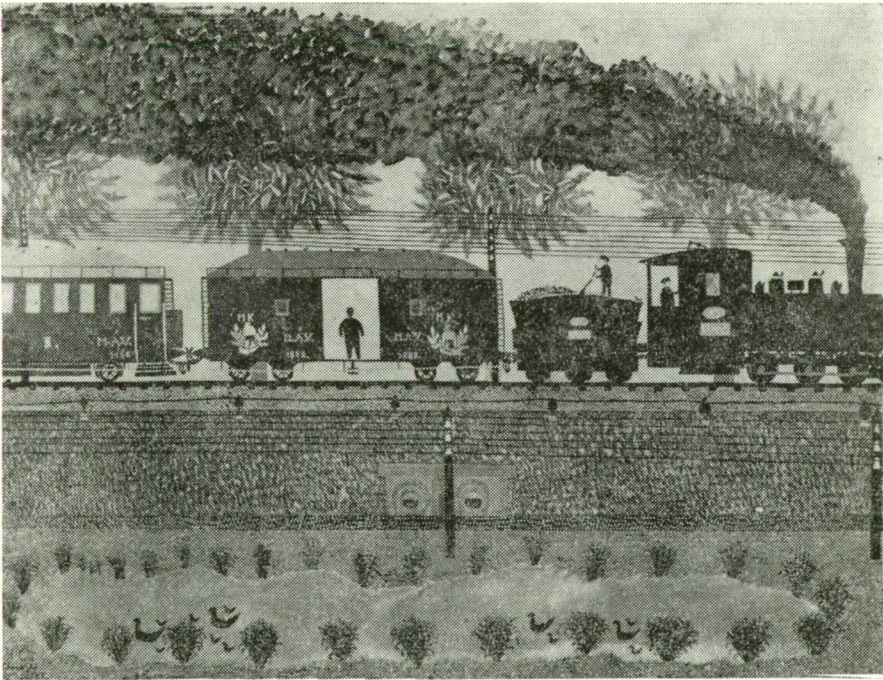
*Virrasztom halottaimat.
Virrasztom magamat, magunkat.
A reménykedő munkát.*

Hogy mondjak nektek én reményt,
hites szót, halálról hatalmat?

Nagy ősz van. Égetik a gázt,
elhullott fát, elhalt virágot.
Bottal őrzi a tüzet egy paraszt.
Vigyázza bottal a lángot.

Lobog a növénymáglya,
zöld a lángja,
megégettetik a halál,
nincs trónja, nincs koronája.

Csillag fölöttünk lebabázna.
Csillag fölöttünk lebabázna.

SÜLI ANDRÁS: VONAT

HAZAI TÜKÖR

RAFFAI SAROLTA

TÉVELYGŐ NEMZEDÉK

Mánapság igen sok — talán túl sok — szó esik a fiatalságról. Túlon túl sok ítélet születik — pozitív és negatív is, többnyire anélkül, hogy a megítélt jelenségek okait feltárni próbálnánk.

Legszívesebben a tizenévesek gondjaival foglalkozom, őket ismerem igazán jól, s a generációs probléma is közöttük s a felnőttek között jelentkezik a legélesebben, tehát az ő nevelésük a legnehezebb.

Ami lázadásukat s dacukat illeti: minden időben, minden társadalmi rendben, a világ minden táján többé-kevésbé azonosak a lélektani fejlődés törvényei. A gyermekből ifjú, majd felnőtt lesz, ez a folyamat sohasem zajlik le zökkenők, idegrendszeri megrázkódtatások nélkül. Vajon a gazdag élettapasztalati anyaggal, s a koránál fogva is feltételezhető, csaknem kötelező önuralommal rendelkező felnőttekre jellemző, vagy egyértelműen jellemző, hogy méltósággal és mértéktartással tudnak megőregedni? Újabb és újabb sikerélmények mankója nélkül aligha.

A kamasznak — a felnőttekkel szemben — sikerélményben része már csak koránál fogva is vajmi kevés lehetett. A már-már sehova sem tartozás korszakában pedig éppen erre van a legnagyobb szüksége. Ha ez elmarad, s főként ha következetesen marad el, a fiatalos lendület meghal, a folyamatosság szaggatottá kell váljék, már csak alkalmyszerűen ad fényt olykor-olykor a kényszerű feladatvégzések robotjának, s csupán, ha a fiatal számára is különösen izgalmas ismeretanyaggal találkozik. A csalódások és megtorpanások mindenkit gátlásossá és félszeggé tesznek, a fejlődő kamaszt különösen. Ha kudarcai oly gyakoriak, hogy kivetítő utat nem talál, alig marad hátra egyéb, mint hogy a cinizmus fedezékébe meneküljön, ösztönösen mégiscsak valamelyes emberi magatartásformát keresvén.

A borúlátó felnőtt legyint: „Elveszett nemzedék” — mondja, s reméli, hogy igaza nincsen.

A derűlátó felnőtt csak mosolyog: „Túl sokat kaptak, ezek a legboldogabb nemzedék.”

Pedig a ma fiataljai se elveszettek, se boldogok. Tévelygők.

Ha a „Fényes szelek” korszakára nosztalgiával gondolunk vissza, ifjúkori lelkesedésünk iránt érzünk nosztalgiát leginkább, bár negyvenévesen is van miért lelkesednünk éppen, ma legalább annyira, mint huszonöt évvel ezelőtt.

A mai fiatalokra éppúgy érvényes a „Tíetek a jövő”, a „Nektek épül”, mint valaha ránk érvényes volt, hiszen a jövő mindig az éppen felnövekvő generációé. S a ma fiataljainak tulajdon jövőjéért már semmi egyebet tenni, csak tanulnia kell.

Ennyi a *mi* generációnk elvárása — mindössze.

Nézzük meg a *mi* elvárásunkat közelebről, az általános iskola felső tagozata, az általános gimnázium, s a szakmunkásképző iskolák tananyagának tükrében.

Az *általános iskola* elvégzése kötelező. A tankönyvek tartalmazta anyag sok és több részében felesleges, ez a kisebb baj. De kivédhetetlen és elfogadhatatlan ugyanakkor, hogy a tankönyvek nyelve egyáltalán, vagy alig veszi figyelembe a gyermek

életkori sajátosságait. A stílus nehézkes, főlegesen tudományoskodó, sok az összetett vagy többszörösen összetett mondat — rengeteg idegen kifejezéssel tűzdelve.

Az ötödik osztályban a magyar nyelvtankönyv 103 oldala 51 nyelvtani szabályt tartalmaz. Ezek a definíciók kisebb részükben két-három mondatosak, ám többnyire az egyharmad, vagy féloldalmi terjedelmet is eléri. Szinte valamennyit egyszerűsíteni lehetne.

A nyelvtan anyag egymagában természetesen még így sem lenne sok, vagy eljáthatatlan, de a gyermek 10-11 évesen kb. 10 tárgyból találkozik hasonló követelménnyel. *Élővilág* című tankönyvükbe elég egy pillantást vetni. A vastag szöveget elősegíti ugyan a legfontosabb ismeretanyag rögzítését, mennyisége azonban lélegzetelállítóan sok, különösen, ha az összehasonlíthatatlanul alacsonyabb követelményt támasztó előző tanévre, a negyedik osztályra gondolunk. Az átmenet zavarlatanságáról álmodni sem lehet, még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a tanuló már az alsó tagozatban is találkozott rokonítható ismeretanyaggal. Csakhogy őket mindeddig kisgyermekként, de legalább gyermekként kezelték, s nem is vártak többet tőlük, mint amennyire szorgalmas munkával mégis képesek voltak.

Az általános iskolában a helyzetet azonban mégsem tragikus, bár az említett két tantárgynál-könyvnél nehezebbet is választhattam volna példát említeni. A tanárok tudják, hogy miután tanítványaiknak az általános iskolát végig *kell* járniuk, nekik nem csupán fiatalkorú zsenikkel akad dolguk, tehát évről évre együtt birkóznak a tengernyi ismeretanyag viszonylagos elsajátítása ügyében tanulóikkal, iskolában, a kötelező tanítási időn belül, s azon kívül is. Gyakoroltatnak, ismételnék, korrepeálnak és — mindezekon felül *kénytelenek* elnézően osztályozni, mihelyt saját szaktárgyaik mutatós, gyönyörű, drága és logikusan megtervezett tankönyvein kívül kartársaik hasonlóan szép és logikusan-fölpépített kézikönyveivel is megismerkednek. Rá kell döbenniük: a tanulók bár értik a tananyagot, a mennyiséget tartósan megtanulni képtelenek. Mert képtelenek. (Kivéve az átlagot messze meghaladó, kiváló értelmi képességű gyereket, osztályonként, szerencsés összetétel esetén számuk legfeljebb három). De akár jobb, akár gyengébb képességű tanulóról legyen is szó, tízéves korában mindegyikük számára megkezdődik a robotkorszak, napi öt óra az iskolában, a szorgalmasabbja közel ennyit tanul otthon, hogy jutalmul a sikerélmény is elmaradjon, amely pedig az alsó tagozatban munkájuk természetes követője volt. Két évig még általában reménykednek, legalább időnként, azután a serdülés a tizenkettedik életév után megkezdődik. Az önérzet hirtelen megnő, s oly mértékben, hogy a legtöbb cselekvést ez irányítja, de ugyanakkor a vereséget elviselni képtelen. Gombaként szaporodik el egy-egy osztályon belül a valódi vagy megjárt szott alapállás: „nem is készültem”, „nem érdekel az iskola”. Veszélyes divat ez. Aki kétségbeesve, magolva, otthoni segítséggel a késő esti órákig készül, ezt a tényt mélységesen titkolja. Szégyelli? Szégyelli is. És főként, nem akarja elveszíteni úgynevezett barátait; a kötözködést, ugratást *még* nem bírja el. A serdülőknek vele egykorúak társaságára van szüksége, ebben a korban sokkal inkább, mint bármikor. Szándékosan társakban és nem barátokban határozom meg a különös kapcsolat lényegét, miután a barátság feltétlen őszinteségen alapulhat csupán, a mi korosztályunk fogalmi szerint.

S hogy a mi gyermekeink tudatában ugyanez a fogalom enyhén szólva módosult — ijesztő jelenségnek vélem. De legalább elgondolkoztatónak.

A fenti jelenségek sokkal erőteljesebbé válnak a középiskolákban. S itt maradjunk meg az úgynevezett általános gimnáziumok taglalásánál, miután ország-szerte ez az iskolatípus a legelérhetőbb.

Vizsgáljuk meg, mi az általánosan jellemző az otthonra, ahonnan a diák az említett iskolába jut.

A szülők a derékhadhoz tartoznak, általában harmincöt és ötvenéves életkor között. Erkölcsi kötelességüknek érzik, hogy gyermekeiknek az általános műveltség alapjait biztosítsák. Tisztán látják, hogy a fiatal az érettségi bizonyítvány megszerzésével még nem válik kenyérkeresővé, valamely felsőfokú tanintézetben vagy ipari

iskolában kell folytatnia tanulmányait, hogy végül önállósulhasson. A szülő tehát vállalja a további 7—10 év anyagi és egyéb terheit gyermekeként. Ugyanakkor azonban vállalnia kell egy másik generáció — a saját szülei — elöregedésével járó többletkiadást, munkát és gondot.

A „derékhad” vállán tehát két generáció terhe nyugszik. Hogy ez a gyakorlatban mit jelent, minden kortársam nagyon jól tudja. Túlórázást vagy törvénytelen fuszítást évtizedeken át, kinek-kinek szakmája és lehetőségei szerint. Az anyák? Nos, a derékhadhoz tartozó anyák minden elsajátítható szakipari munkában jártasak. Gyakorlottak festésben és mázolásban, ruhavarrás és -alakításban, fodrászok és kozmetikusok, a bútor csiszolását és lakkozását önállóan végzik, kerámiautánzatú dísz tárgyakat készítenek, batikolnak, kötnek és horgolnak, parkettet fényeznek és képet kereteznek — a természetes és mindennapos házimunkán túl. Ismerik az öregkori megbetegedések gyakoribbjait, a cukor-, vese-, gyomorbajokra rendelt diétákat, a kalóriaszámítást, az övéik utolsó emberi állomásáig vezető út minden gyötrelmét, s végig is küszködik — esetleg több ízben. És még csak nem is zúgolódnak: az asszonyok vannak olyan jó gazdaságpolitikusok — a közhiedellel ellentétben —, hogy fölmérjék a lehető és lehetetlent. A legkritkább esetben követelnek éppen ők béremelést, erőszakoskodnak jutalomért.

De gyermekeik gondjaival szemben tehetetlenül állnak.

Tegyük fel, hogy a gyermek több-kevesebb segítséggel jól végezte az általános iskolát, s bekerül — ismét így fogalmazom — az úgynevezett általános gimnáziumba.

A névvel csupán azért kötözködöm, mert következtetni arra enged, hogy éppen nem valami rendkívüli — intézmény? képződmény? —, s nem követel semmi rendkívülit sem képességben, sem munkabírásban. S hogy az általános műveltséget nyújtja középfokon, vagy csak alapos alapjait, Marx György nagyon igazára utalok: a „Gyorsuló idő” című írását figyelembe véve, valóban csak tisztességes alapokról szabadna beszélni.

A gyakorlatban viszont egészen más történik.

Minden tudományágból az illető tudomány eredetétől vagy alapfogalmaitól a csaknem egészen napjainkig terjedő felfedezések, történések, ismeretekről, részletes, kimerítő, adathalmazokban tobzódó tananyagot lelünk a tankönyvekben, melyek tartós elsajátítására és megőrzésére az emberi agyvelő képtelen. Az anyag állandó ismételtetésére van szükség ahhoz, hogy akár a legértelmesebb tanuló is elfogadható tájékozottságot bizonyítson. Ezért a napi 5-6 óra iskolában tartózkodáson túl csaknem ugyanennyi időt tölt otthon munkaasztalánál. Sőt, a nyári szünetet igyekszik úgy beosztani, hogy felét, harmadát ismétlésre szánja, s a kötelező olvasmányokkal próbál előre megbirkózni. Jegyzeteket készít. Így éri el a jeles eredményt, ifjúsága, a fiatalok minden örömről való lemondás árán.

Nem a nagy szavak, vagy önkényes kijelentések hatására számítok, mindig ellensége voltam a demagógiának. Állításomat bizonyítani kívánom. Kiválasztottam egyetlen tantárgy hozzávetőleges elemzési anyagát az egészből. Egyetlen tárgyat, a földrajzot. Éppen ezt, mert nem kötelező érettségi tárgy, mert csak a három első évben szerepel, miután föltételezhetően hangsúlytalanabb a történelemnél, irodalomnál, idegen nyelveknél és matematikánál, melyek tudvalevően legdöntőbbek a tanulók továbbképzésében vagy eredményeik ilyen szempontból történő elbírálásában. Nézzük meg tehát közelebbről.

Földrajz

I. oszt. heti 2 óra. A tankönyv terjedelme: 175 oldal. A tankönyv végén szereplő kislektron adatait és a definíciókat figyelembe véve: 1. Ismeretlen fogalmak és meghatározások: 117. 2. Idegen szavak és kiejtésük: 132.

Nem tartoznak sem egyik, sem másik csoportba olyan fogalmak és kifejezések, melyeket a ma felnőtt értelmisége használ ugyan, de amelyek a tizennégy éves, még kitűnő tanuló, vagy értelmiségi szülők gyermekei számára is újak.

Például: komplex, profitéhség, szubarktikus, vízlépcsők (hajózással kapcsolatban), nyersvíz (ipar, vízforgatással kapcsolatban) és így tovább.

3. A tankönyv stílusa rendkívül tömör.

A vastagon nyomtatott, legfontosabb definíciók közül a legrövidebb és legegyszerűbbek egyikét választom, tehát: „A folyó munkaképességének megnövekedése bevágódással jár.” A fogalom vagy fogalmak meghatározása egyébként a kislexikonban szintén nem szerepel.

Ilyen jellegű, kiemelt fontosságú meghatározás vagy félmondat hasonló módon történő kiemelése a tankönyvben szám szerint 376!

Ebbe a mennyiségbe azonban nem számítom bele, ha csak az alanyt, mint kiemelt fontosságú egyetlen szót vagy mondatrészt hangsúlyoznak ily módon.

4. Táblázat szám szerint: 16. Nagyméretű, összefoglaló jellegű táblázat: 2.

A táblázatok megemlítésének okára később visszatérek.

Földrajz

II. oszt. heti 2 óra. A tankönyv terjedelme: 305 oldal. 1. Ismeretlen fogalmak és meghatározásuk: 40. 2. Idegen szavak és kiejtésük: 262.

(A kislexikon ismét nem tartalmaz ilyen kifejezéseket mint például: extenzív, intenzív... stb.)

3. Kiemelt tudnivaló, definíció jellegű vastag szöszedet a tankönyv szövegének 35⁰/₀-a, tehát a meghatározások szám szerint szinte kigyújthatetlenek. 4. Megtanulandó összefoglaló táblázatok száma: 21. 5. Összefoglaló, rendszerező táblázatok száma: 35. Ezek adatainak száma: legkevesebb: 10, legtöbb: 256.

Ismétlem: a táblázatok tényanyagainak ismertetésére kénytelen vagyok kitérni, magyarázattal a számadatok közlése után szolgálok.

Földrajz

III. osztály, heti 2 óra. A tankönyv terjedelme: 314 oldal. 1. Ismeretlen fogalmak és meghatározásuk: 21. 2. Idegen szavak és kiejtésük: 58. 3. Kiemelt jelentőségű tudnivaló, definíció jelleggel a tankönyv szövegének mintegy 40⁰/₀-a (negyven százaléka), tehát szintén kigyújthatetlen. 4. Táblázat: 22. 5. Grafikonon összefoglalt és összehasonlításra szolgáló adat (csupán a grafikonok számát figyelembe véve: 67. 6. Az összes (számadatokat közlő) táblázat: 212. Ebből táblázatok grafikonon: 89. 7. A tankönyv rendszerező, összefoglaló táblázatainak száma: 22. Legtöbb: 56, legkevesebb: 12 számadattal.

A lexikális adatok számát csupán azért közöltem, mert a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a tanárok, különösen kétes érdemjegyeket eldöntendő, ezek tudását (bemagolását) is megkövetelik, holott a tankönyvek számadatai jórészt nem is aktuálisak már, a tankönyv elkészítésének időpontjában voltak reálisak legföljebb. Nem beszélve arról, hogy a táblázatokhoz többnyire csatlakozik a következő aprócska figyelmeztetés: „Csak tájékoztatásul!”

Nem a kötözködési szándék vezet. Még élő családtagjaim többsége pedagógus, tehát tudom: mindannyiunknak tisztában kell lennünk azzal, hogy ennyi adat egy-egy órára való bemagolását elérhetjük, megkövetelhetjük ugyan, de tartós megőrzéséhez semmi remény. A követelményszint önkényes megemlése mit eredményezhet? A tanulók megkínzását igen, a nevelő tekintélyének növelését semmiképp, mint ahogyan jogtalanságok elkövetése senkiét sem. Akkor sem, ha az elkövetőt jó szándék vezérli.

Egyébként a gimnáziumi tankönyvek adathalmazáról készített teljes kimutatást nem szándékozom itt közzétenni. Megjegyezni csupán azt szeretném, hogy a többi tárgynál sem jobb a helyzet. Számadatok, ismeretlen fogalmak, ismeretlen tulajdonnevek — a történelemkönyvek anyagában egy-egy évben hatszáztól ezerig. A biológia, kémia, matematikaegyenletek, szabályok, levezetések *tömkelege*. Fizikából a harmadikos tananyag nehézségi foka és mennyisége annyira túlméretezett, hogy az iskolában *minden típusfeladat megoldására sem kerül sor!* De hát van kiegészítő szakirodalom. Igaz, hogy többnyire egyetemi tankönyvek, a megfelelő szinten fogalmazva... de a középiskolás diákok kénytelenek használni őket. A könyvtárak lexikonait — többnyire sorban állással. Miért? *A tantervi anyagon túli követelmények miatt* — többnyire.

Hegedüs Géza a tévé egyik pedagógiai tárgyú adásában mondta, hogy nem szereti a kitűnő tanulókat. Aki mindenben elsővé képes lenni, azt semmi sem érdekli igazán. A tanuló azonban *kénytelen* a lehető legjobb átlagra törekedni mindannyiunk által ismert és megszenvedett okok miatt. Hegedüs Gézával annyira egyetérttek, hogy nyilatkozatától csodát vártam, főként, mert Marx György fentebb említett tanulmányát semmiféle intézkedés nem követte, nos, Hegedüs Géza okfejtését sem, tanulóink ma is a lexikális ismeretanyag özönében fuldokolnak, oly fölőlegesen és szánnivalóan, annyira elveszve a részletekben s alig megsejtve a lényegét, hogy az már a káros fogalmát is meghaladja.

Mert azon a már-már szónokinak tűnő kérdésen túl, hogy tizenévesektől miként várhatunk-követelhetünk napi 10-12 órai megfeszített munkát — inkább azt kérdezném: mi végre?

Lehet-e műveltségi szint megtartására hivatkozni, ha az ismeretanyag túlnyomó részét az elsajátítást követő egy hónapon belül kiszorítja önmagából az emlékezet, mert újabb és újabb elraktározni valóval köteles megbirkózni?

Vagy szabad-e műveltségi szint föl nem adása címén makacsul ragaszkodnunk az eddigiekhez, holott leggyakrabban apa, anya, rokonság munkája, doktori disszertáció-részlet másolása és bemagolása szükséges ahhoz, hogy egy-egy érdemjegyet a középiskolai tanuló egy fokkal följebb tornáztatni képes legyen? A kollégiumokban a legszemérmetlenebb „ügyeskedés” folyik, tehát mindent összevetve idejében megtanulja a fiatal, milyen ütőerővé válhatnak az „idegen tollak”. Ez olyan morális probléma, amely mellett szó nélkül elmenni nem lehet.

A megdöbbentően sok lexikális adat megtanulása fölőleges, a rengeteg meghatározás ugyanúgy az, a legapróbb részletekkel foglalkozó elméleti anyag zöme szintén.

Ugyanakkor a ma közigazgatása, állampolgári jogok és kötelességek, a törvényhozás mikéntje; a büntetőjogból csak ennyi: mit ne tégy, hogy fegyelmi vagy fiatalkorúak bírósága elé ne kerülj — mindez úgy hiányzik, hogy elképesztő tájékozatlansággal találkozik az ember lépten-nyomon, a kitűnő tanulóknál is. Nem ismerik a család fogalmát, hogy mi abban a megvetendő. Nem tudják, hogy milyen érték eltulajdonítása milyen következményekkel járhat. Hogy megszokott „hecceik” nem is ártalmatlanok. Fogalmuk nincs arról, mit jelent a becsületsértés. Hogy egy szerződés mikor érvényes, mikor nem.

Kirívóan ritka eset, ám előfordul, hogy a gyermek az éppen széthulló családban gazdátlan. Hogy a széthullott családból — esetleg éppen legközelebbi hozzátartozója, tehát eltartója akaratából olyan helyre kerül, ahol beilleszkedni különböző okokból képtelen, így helyzete elviselhetetlenné válik. A *fiatal nem tudja*, hogy a tanácsok gyermek- és ifjúságvédelemmel is foglalkoznak, hogy veszélyeztetettség esetén hozzájuk kell fordulnia. Tehát ismeretei hiányosak, ha a kötelező tananyagot kiválóan tudja is. Pánikba esik, mert tájékozatlan. Ilyenkor nyúl a gázcsaphoz, és így tovább, holott ez csak a *vélt* egyetlen megoldás! Ismétlem, ezek periférikus jelenségek, de előfordulnak.

A gyermek a társadalmi érintkezés legelemibb szabályairól legfeljebb az általános iskolában hallott, ha szerencséje volt, ha olyan tanítója, tanára volt. Mindezt összevetve, a szülők többsége valóban tehetetlenül áll, talán föl sem tudja mérni: miért nem produkál többet a gyerek? Miért nemtörődöm? Miért nem beszél a gondjairól? Miért nyegle, kötözködő, cinikus? Miért ideges?

Igenis: követelményeket *kell* állítani. Szó sincs a fiatalokért túlzó aggodalomról. Döntően a jövőért szóló aggodalomról beszélhetnénk inkább: egészséges, magabiztos, bátran kezdeményező generáció neveléséről. De az általános gimnáziumok ideje ezzel a követelményszinttel messze lejárt. Ezt kéne tudomásul vennünk.

Bevezettük a tagozatos osztályokat. Itt két-három tárgyból nagyobb a tananyag, tehát például ha számtan—fizika tagozatos osztályt nézünk, a kiemelt két tárgy anyaga több és nehezebb (óraszámban is több), mint a normálosztályoké, de a többi tantárgy követelményi szintje semmit nem csökken. A tíz púp tetejére gondosan fölraktuk a tizenegyediket, tizenkettediket is.

Ami az iskolát illeti: a gyakorlati kivitelezés, a módszer beteges ferdüléseit nem lehet szó nélkül hagyni, a követelményállítás legalább olyan túlzott (helyenként, én országos tapasztalatokkal nem rendelkezem), mint a tananyag mennyisége.

Beszéltem már a tantervi követelményen túli anyagok jogtalan számonkéréséről és osztályozásáról. De a tankönyvben szereplő anyagok tekintetében ez még kisebb hiba.

A nagyon súlyos és tanulókat oktanulul megterhelő eljárások vészesebbek. Mert ha egy-egy tanulónak, vagy teszem azt, mindegyiknek különleges hajlandósága van egy-egy tudományág elsajátítására, annak adható ugyan feladat a kötelező anyagon túl, de az semmiképpen sem lehet kötelező az osztály egésze számára, s főként a lexikonokból, szakkönyvekből, innen-onnan így összegyűjtött ismeretanyag semmiképpen nem osztályozható.

Mélysegesen elítélendő az az eljárás, amikor a tanár a feleletre adott érdemjegyet nem ismerteti a tanulóval, esetleg az ellenőrző könyvbe sem hajlandó beírni. Hogyan legyen a tanulónak sikerélménye? Honnan tudja a szülő — még ha kikérdezi is gyermekét —, milyen tudásra milyen érdemjegy a válasz? Hogyan segítsen? De fordítsuk meg a kérdést: hát ne gyanakodjék?! Különösen, ha gyermekével szinte együtt tanul. Hinnie kell az igazságosságban.

A fentiekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy oktatásunk vészesen és fölöslegesen elméletieskedővé, vált. Ennek egyenes következménye, hogy idegenkednek a technikatól, a kétkézi munkától, még a háztartási gépek kezelésétől is. Miután a humán tárgyakból viszonylag könnyebb jó eredményt elérni, nyilván eziránt vonzódik a fiatalok zöme, egyszerűen fél a műszaki továbbképzéstől. Holott a társadalom és a fiatalság érdeke is egyre inkább a szakosodást — a korai szakosodást követeli meg. Kézenfekvő a megoldás: több és több és több szakközépiskolát!

Elsősorban: az érettségi mellett szakmát ad. A fiatal számára ez a tény olyan biztosságerzetet kölcsönöz, hogy egyszerűen nem fél. A jövője akkor is biztosított, s már négy év múlva, ha képtelen kiváló eredményt elérni. Nincs benne a késélen táncolók szorongása minden feleléskor — nyilván jobban is szerepel.

Másodsorban: ha érettségi után „szakmájában” tovább akar tanulni bármelyik felsőoktatási intézményben, a felvételi vizsgán — ahol már a szaktárgyak dominálnak — csak jobban szerepelhet az általános gimnáziumban végzettknél, ha ő heti háromszor-négyezer annyi órában tanulta a szaktárgyat, mint am azok.

S teszi ezt lelki válságok nélkül, hiszen ha kudarcot vall, kezében kenyér van, s nem is kicsinyke szelet.

Van tehát kivezető út.

Mert kedvetlenül dolgozni jól nem lehet, jól tanulni sem lehet, élni sem érdekes igazán.

A kamasz még nem felnőtt — nem is tekintik-kezelik annak, nehezen viseli el a kudarcokat, s főként nehezen vall róluk. Nem az a baj, amiről a humoristák oly gyakran tréfálkoztak — a balett, a zene, a nyelv —, nem. Elvértve akad csak szülő, aki mániákusan ragaszkodik önnön álmai késői megvalósulásához. A kötelező a sok. A szülő számára is óriási teherként a tanuló a családban — így. Ám a humoristáknak részben igazuk van, mert már nevetséges, hogy egy-egy tanévközi érdemjegyen múljék (hetekre is!) a család békessége és a felnőttek munkabírása vagy idegállapota. Legyen nevetséges vagy fölháborító, a helyzet azonban évről évre semmit nem változik.

Nem kevesebb a szakipari tanulók gondja sem.

Korántsem titok, hogy az általános iskola elvégzése után a tanulók közül zömmel a közepesen vagy még gyengébben végzettek iratkoznak be az ipari iskolákba.

A tanulók heti átlagosan 20 órát dolgoznak munkahelyükön, választott szakmájuknak megfelelően. (Átlagszámot írok, mert ez az óraszám szakmánként változik.) Tantárgyuk kevesebb ugyan, de tananyaguk megközelíti, szaktárgyaikban fölülmúlja a gimnáziumok tananyagának nehézségi fokát. Emeltszintű oktatás esetén még inkább. Heti 20 óra fizikai munka, a falvakból naponta városba utazás — tehát haj-

nali ébresztő —, közepes értelmi képesség, a középiskolásokkal azonos életkor — képes lehet-e a fiatal megbirkózni a kötelező ismeretanyaggal?

Belezuhan az ágyba, mire hazaér. Keresztezi dolgozataiban Móricz Zsigmondot, Ady Endrével — a feje tele kaotikus adathalmazzal. (A fenti igen egyszerű példa, és szolid!)

A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a kiváló közügyességű, szakmájában leghasz- nálhatóbbnak ígérkező tanulók jó része kihullik. Ha ez így folytatódik, a szakmunkásképzés ebben a formában zsákutcába jut.

De végül mindennek vége lesz egyszer. Az iskolában töltött időszaknak is. Dolgozni kell, megbarátkozni a környezettel, ha nem is odakerül a fiatal, ahová szeretett volna. Kenyeret eszik.

Azonban még mindig itt a kérdés nyitva: érdeklik-e majd a közügyek? Vállalják-e a társadalom további gondjait enyhíteni a munkaidőn, a szoros kötelességen túl? *Önként?!* Hiszen egyetlen vágyuk: egyszer szabadulni az erejüket meghaladó terhek alól! Letenni — élni! S ha igazságosak akarunk lenni, be kell látnunk: e percben igazuk van.

Sajnos, túlon túl igazuk van.

Végso fokon oly könnyű lenne hajszoltságukat csökkenteni. A legkevesebb tehermentesítéssel már sokat segíthetnénk rajtuk. Hálások lennének, lelkesek.

Nagyon sokukkal nagyon sokat beszélgettem. Nem cinikusak: cinizmüsba menekülök. Rajtunk áll, hogy magunkhoz menekítsük őket.

VARGA DOMOKOS

SZUBJEKTÍV JEGYZETEK AZ ISKOLAMÉRGEZÉSRŐL

Iskolájukhoz a kamaszok mind igazságtalanok. Nekik az iskola: naponta megújuló inkvizíció. Ady szavával:

*Könyörtelen tudása
Sok tannak, rajznak, szernek,
Éktelen szögek kínja,
Miket a fejbe vernek.*

A tanárok azt gondolják: ők különféle tudományokat vernek a tanulók fejébe. A tanulók úgy érzik: éktelen szögeket.

A muszáj miatt. Hogy az iskola a tudást nem tudja kívánatosá tenni számukra, ezért könyörtelenné teszi, erővel is beléjük gyötri.

A tanárok felől nézve persze nem így fest a dolog. Ők sokszor majd a lelküket teszik ki, hogy érdeklődést keltsenek, hogy a körülményesebb tudnivalókat is könnyen érthetővé, emészthetővé tegyék.

Diákjaiknak fáj a muszáj? Nekik még inkább fáj a süket oda se figyelés, az arcokra kiülő undor vagy unalom, s még annál is inkább fáj a feléjük sugárzó rosszindulat, némely tanítványuk elszánt komiszkodása.

Egy volt nagykorösi diák emlékezéseiben olvastam egyszer, hogyan *viccelt* egyik társa annak idején az ott tanító Arany Jánossal. Besütött a nap a terembe, s ez a diák a padjában ülve szándékosan úgy tartotta a kezét, hogy gyűrűjének csiszolt kövével épp a költő szemébe villogtasson. Pedig Arany Jánosnak akkor már gyengült a szeme, romlott a látása, úgyhogy kétszeres fájdalmat okozott neki.

De melyik tanár nem szenved kisebb-nagyobb méltatlanságokat a rábizott ifjúnéptől? Magam is mennyit törtem a fejem hajdanán efféle mókákon! Hogyan kellene durranó patronot rejteni a tanári szék lába alá? (De nemcsak úgy egyszerűen, mert akkor elcsúszik leülés közben, hanem oda is ragasztani a szék talpára, s nem is

egyed, hanem jó néhányat, hogy biztosan robbanjon és nagyot szóljon.) Hogyan kellene rajzszeget rakni ugyanennek a széknak az ülökéjére, természetesen hegyével felfelé? Hogyan kellene tüsszentőport szórni a tanári asztalra? Hogyan kellene kréta-
port szórni a tanári tintásüvegbe, hogy csomósan ráragadjon a belemártott toll hegyére? Hogyan kellene radírdarabot tenni a forró vaskályhára, hogy az osztályba lépő tanár hátrahököljön az égett gumi fertelmes bűzétől? Hogyan kellene gondosan megnyalt vinnyetát ragasztani egyik vagy másik tanár hátára, lehetőleg az illető gúnynevével ellátva? Hogyan kellene egeret fogni és óra közben elereszteni az osztályban?

Én a magam nyúl szívével inkább csak fantáziáltam ilyesmikről, de akadtak nálamnál bátrabb fickók az osztályban, akik olykor cselekedtek is. S milyen gyönyörűség volt ez nekünk, gyáva többieknek! Mennyei élvezettel szippantgattuk még a piritott gumi tömény illatát is, mert *végre történt valami* a becsöngetések, kicsöngetések, tanórák, tízpercek, magyarázatok, feleltetések, dolgozatírások, dolgozatjavítások, a minden heti hétfő—kedd—szerda—csütörtök—péntek—szombat szörnyű egyhangúságában.

Egyik tanárunk télen mindig nagykabátban és sálban jött át a tanári szobából az osztályba. Megnézte a tábla mellett lógó falhőmérőt, hány fokot mutat, s aszerint vetkőzött neki. Vagy csak a sálját tette le, a kabátját pedig kigombolta, vagy a kabátját is levette. Ez adta a gondolatot, hogy becsöngetéskor, mielőtt bejönne, vagy fel kell dörzsölni a hőmérőt, hogy felszökjön a higanyszál, vagy hógombócot nyomni az aljához, hogy lejjebb szálljon. Jött derék jó tanárunk, s mi alig bírtuk visszafojtani a hangos nyerítést, amikor láttuk: továbbra is a hőmérőhöz igazodik, hidegben is levetkőzik, melegben is kabátban marad. Látszott rajta, hogy csodálkozik, háromszor is megnézi a hőmérőt, vagy a kályha fölött terjengeti a kezét, mennyi meleget sugározhat vajon, de mindez csak még mulatságosabbá tette a komédiát.

Nem, nem ismertünk akkoriban nagyobb örömet, mintha tanáraink rovására nevetheztünk. S erre minden alkalom jó volt. Kisebbik bátyám matematikafüzetére például piros tintával írt valami rosszalló megjegyzést a tanárja. Mire ő Arany János versének, a *Mátyás anyjának* utolsó strófáját róttá oda mellé, némi kis igazítással:

*Piros a
Betűje,
Finom a hajlása:
Óh áldott,
Óh áldott
A keze-írása!*

Hát ezen is meg kellett szakadni. Akárcsak az egyik kitűnően rajzoló nagydiáknak egész füzetet megtöltő karikatúráin. „Le kell szögezennem...” — szónokolta például igazgatónk, ahogy máskor is szónokolni szokta, de most kalapács is volt a kezében, azzal szögezett le egy papírlapot az előtte álló asztalra. Nyilván arra volt ráírva, amit *le kellett szögeznie*.

Mennyit neveltünk! Egy tanárunk sem maradt kifigurázatlan: egyiknek a tapsifüle volt állandó tréfák forrása, másiknak a palócos beszéde, hogy minden *a*-t egy kicsit *á*-nak mondott, harmadiknak az a szokása, hogy nem fogyott ki az *ugye* szócskából (egyetlen órán — számoltuk — 163 mondatát spékelt meg vele), negyediknek az ilyesféle kiszólásai: „Vigyázz, fiam, mert úgy pofon kenlek, hogy kitakony az orrodból a szotty!”, ötödiknek a zakója belső zsebéből szertartásos mozdulattal előhúzott és orrtörés után épp oly szertartásosan visszadugott zsebkendője, hatodiknak a nála egy fejjel magasabb, zsémbes természetű felesége, hetediknek... de hagyjuk, hisz oly mindegy, mikor milyen ürügyön harsant fel a hahota. Valójában mindig azért neveltünk, mert csak így bírtuk elviselni az életet.

A felnőttkor ormairól visszatekintők könnyen megcsalódnak: gyakrabban látják magukat ifjúkori tréfák, játékok, mulatságok, szerelmek boldog részeseként, mint

szomorú, szenvedő kamaszként. Holott a kamaszfájdalmak sokkal mélyebbről fakadnak és jobban el is töltik e fejlődő lelkeket, mint az örömek: azok a feloldhatatlan feszültségek váltják ki őket, amelyek minden serdülőben meggyűlnek. Ilyen feszültségekkel jár maga a felébredt szexualitás (amelyet ők testükbe fészkelődött kínzó kényszerűségnek éreznek: szeretnének, de nem tudnak szabadulni tőle), s ilyen feszültségekkel jár ennek az életszakasznak minden más muszája. Semmitől úgy nem szenved egy kamasz, mint a kiszolgáltatottságtól, s mégis örökké ezzel kerül szembe. Mindenek felett a halállal, amelybe csak most, a gyerekkor elmúltával gondol bele igazán, százszor is végigverejtékezve képzeletben a kötelező megsemmisülés kínjait. Aztán a saját rosszaságával: annak a tudatával, hogy szeretne jó lenni, naponta próbálja, de nem megy. Aztán a mások hitványságával: miért kell annyi képmutatásnak, aljasságnak, igazságtalanságnak lenni az életben? Aztán a nyomorultak nyomorúságával: miféle világ ez, ahonnan nem fogynak ki az éhezők, a fázlódók, a rákosok, a leprások, az alkoholisták, a morfinisták, az elhagyott gyerekek, az elhagyott öregek? Mindez ott kavargó, ott forr a kamaszszívekben: ők még nem szokták meg, hogy bármibe szó nélkül beletörődjenek, bármiben alázatosan megalkudjanak. Az egyik erre, a másik arra érzékenyebb, de akit netán semmi más nem bánt, azt is minduntalan megszigeteti, hogy szilaj csikó szeretne lenni, s helyette hámba fogják, szekérrúd mellé kötik. Szeretné a csillagokat lerúgni az égről, s helyette szemellenzős igáslóként kell kocognia megszabott útján, amerre a tanár és az ostor készíti.

Ha túlzok is e képes beszéddel, szándékosan teszem. A tényeket mindenki ismeri: én a *lelkiállapotot* akarom megértetni, s ahhoz mérten nem is túlzók e képek.

Pedig a mi kis növendék csikaink, serdülő gyerekeink igazában nem is olyan vadak, mint a szilaj ménesekből kiszakított *gyermeklovak* (ahogy a régi magyarok nevezték a csikókat). Aki ért a nyelvükön, akit szeretnek, annak a szavára szívesen hajtanak, még tűzbe-vízbe is utána mennek. Nem is a rend riasztja őket, nem is a szellemi vagy a fizikai munka. Sokan anarchista hajlamúaknak hiszik őket. Szó sincs róla! Ők még szeretik is az együttes akarattal megállapított közösségi játékszabályokat. Még boldogtalanok is, ha nincs részük értelmes munkában, testi-lelki erőik kifejtésének örömeiben. Egyet utálnak, de azt teljes szívükből: ha emberi méltóságukban alázzák meg őket.

Más szót is használhatnék, de ezt érzem a legtalálóbbnak. Igen, ezek a vigyorgó, vihogó, idéetlenkedő, pimasz kamaszok különös módon épp az emberi méltóságukra a legérzékenyebbek. Arra, ha a felnőttek alsóbbrendű lénynek tekintik őket, félelmebbnek, akit nyugodtan lenézhetnek, akinek szabadon dirigálhatnak, akivel nem is kell szóba állniuk, véleményét kikérniük, szívét megnyitniuk, csak behajtani rajta a behajthatókat, kikényszeríteni belőle a kikényszerítendőket. De nem is azokat a *nagyokat* becsülik igazán, akik semmit nem akarnak behajtani rajtuk, akik hagyják őket lézengeni, dögleni, hülyülni, unatkozni, értelmetlenül élni. Hanem azokat, akiknek a kedvéért még dolgozni, még tanulni, még agyukat tornásztatni, vagy izmaikat edzeni is örömeit hajlandók, mert úgy érzik: érdemes. *Neki* érdemes. Egyetlen szaváért, egyetlen röpke mosolyáért is, amellyel elismerést: emberi rangot ad cserébe.

Az iskoláknak igazában csupa ilyen tanárból kellene állniuk. A minden gyerekben ott lappangó sokféle tehetség kiteljesítőiből, a minden kamaszból kikívánczoló egészséges emberi önérzet felszabadítóiból.

S nem is az a legszomorúbb, hogy másmilyen tanár is akad. Sokkal inkább az, hogy akik ilyenek próbálnak lenni, gyakran azokból is fanyar, fásult, fáradt robotos válik az egymást követő tannapok és tanévek tapasztalásában, a fegyelmezés és oktatás, a számonkérés és osztályozás nem szűnő kényszerűségében.

Lassanként világra szóló gonddá válik már, mennyi rengeteg energia pazarlódik el és milyen szerény eredmények születnek a hagyományos oktatási rendszerekben. A tanárok munkájának határfoka többnyire éppoly rossz, mint a diákoké.

De ami most leginkább érdekel minket: két korosztály tűri különösen nehezen iskoláink mai rendjét, légkörét: a hét-nyolc éveseké és a serdülőké. Az ő számukra a legelviselhetlenebb a padsorokba való napi sokórás beleszorítás, az, hogy

mozdulatlanul és némán kell figyelniük arra is, amit halálosan unnak; hogy 40-es létszámú osztályok tanulóinak tömegébe kell beleveszniük, ahol egyénileg alig számitanak; hogy gondolataik és érzéseik többnyire beléjük rekednek; hogy folyton csak alkalmazkodniuk kell, nyelniük, amit elébük tálnak; hogy alig van módjuk a cselekvésre, az alkotásra, a művészkedésre; hogy nem élhetik ki a bennük buzgó jókedvet, nem játszhatnak, nem nevelhetnek, de nem is sírhatnak, ha szomorúak; hogy rossz érdemjegyekkel szégyenítik meg őket; hogy társaik előtt szologatnak rájuk, olykor igen kurtán és nyersen; hogy engedelmességet kell hazudniuk és jámborságot, álcázniuk magukat, mintha mindebbe beletörődtek volna; hogy lefojtva kell élniük, lassan beleszokva egy olyan lelkiállapotba, ahol még a természetes emberi kíváncsiság is kioltódik belőlük; hogy nem lehetnek magukra büszkék, hacsak a jótanulók nem, de azok sem tiszta szívvel, csupán lustábbnak vagy butábbnak tekintett társaik rovására...

Az iskolába frissen belépő kicsik gyakran mély lelki válságok árán tudnak csak hozzáidomulni ehhez a környezethez és klímához. A kamaszok viszont, ha annak idején hozzáidomultak is, legszívesebben kitörnének belőle, annyira nem érzik a maguk természetes életelemének. Egész lényük tiltakozik minden beszorítottság, minden mozdulatlanság, némaság, minden unalom, komolykodás, savanyúság, minden megszégyenülés, minden képmutatás, minden lefojtottság ellen: kimondhatatlanul vágnak viszont egyéniségük érvényesítésére, önnön lényük kifejezésére, képességeik kibontakoztatására, erejük megmutatására, szabad kezdeményezésekre, lelkesítő vállalkozásokra, lázas tevékenységre, önálló felelősségre, őszinteségre, önbecsülésre, másoktól kapható elismerésre, a felnőttekkel való egyenrangúságra... Őket csak egy sokkal kötetlenebb rendű, dinamikusabb iskola elégíthetné ki, amivel már sokféle kísérleteznek ugyan a világon, s itt-ott nálunk is Magyarországon, de a köznapi oktatás rendje ettől még nagyrészt a régiben maradt.

Ezért oly gyakori jelenség a serdülők körében az *iskolamérgezés*. Tüneteit ezek után aligha kell felsorolnom. Inkább arról érdemes beszélnünk: milyen ellenmérgekkel gyógyítható — legalább részben — ez a baj.

Gergő fiam a legegyszerűbb megoldás híve. Már többször bejelentette nekem, hogy *válik*: otthagyja az iskoláját, s magánúton teszi le a vizsgáit. Úgy sokkal többet tud majd tanulni.

Közöltem vele, hogy nem helyeslem. Ehhez sokkal erősebb akarató, szívósabb fickónak kellene lennie. Többet pedig így is tanulhat éppen, ha kevesebb idejét lazukálja el.

Ez persze kissé kegyetlen válasz volt egy érdeklődő fiatalembernek, aki máris annyi tudományba kapott bele. Próbáltam is aztán megmagyarázni neki: ha már mindenképpen át kell rágnia a sok tantárgy kásahegyét, akkor jobb az iskolában. Szórakoztatóbb. Csak nem szabad belenyugodnia, hogy izetlen a kása. Mazsolát bele, minél több mazsolát!

A mazsola egy részét maga az iskola szolgáltatja. A tréfaszóra hajlamos, jópofa tanárok. Az érdekesen magyarázók. A különféle kísérleteket bemutatók. A könyvtári órákat tartók. A szakköröket meghirdetők. A fotó- és egyéb laboratóriumokat berendezők. A diákjaikkal kirándulók, velük iskolai tanulmányutakra indulók. A színjátszó csoportot, táncscsoportot, kamarakórust szervezők...

Aztán egymást is csemegézhetik a diákok: élhetnek egymás barátságából, tudásból, jókedvükből, vidám és tanulságos történeteiből, a közös programokból, csendes beszélgetésekből s az ifjúkor egyéb örömeiből.

Minderre nem is igen kell egyiküket sem bízni. De arra már igen, hogy ne zápujlanak bele a napi lecke-készítésbe, leckemagolásba, ami minden unalom, utálat főforrása. Hogy olvasható könyveiket — az irodalmat, a történelmet, a földrajzot, a biológiát stb. — már az év elején olvassák el, akár többször is, hogy mindjárt az *egészről* fogalmuk legyen. De rágják át lehetőleg a többi tárgyat is, amennyire győzik, hadd lássák: mi az, ami különösen érdekes bennük, s mi az, amit végképp nem értenek. Ha nekigyürkőznek, egy hónap erre elég is. Az egész évi anyaghoz. Aztán

már lehet játszodozni, a gyuloletes gurcolés helyett. Érdekes könyveket szerezni, a különféle tantárgyak körébe vágó népszerű tudományos műveket. Matematikai, fizikai vagy kémiai példatárak példáulit fejtegetni, csak úgy passzióból, mint a *Füles* rejtvényeit. Kísérletekkel szórakozni. A hat világrész térképeit böngészni. Bátran nekivágni könnyebb idegen szövegek olvasásának (ilyen könyvecskék Budapesten, a Váci utcai Gorkij-boltban filléres áron kaphatók, német, angol, francia és orosz nyelven). Gyűjteni tücsköt-bogarat, lepkét, virágot, falevelet, rügyet, ásványt, kőzetet, ismerkedni a madarakkal, felhőkkel, csillagokkal. Kérdéseket gyűjteni a tanárok számára, legyen nekik is min törni a fejüket. Szakköri és egyéb kiselőadásokat, bemutatókat vállalni. S mellesleg azért a napi leckébe is belelesni, de már nyögések és ásítások nélkül.

Tudom, hogy mindez túl szépen hangzik. Vagy túl csúnyán: olyan stréberesen.

Holott nem arról van szó, hogy az a szegény agyongyötört gyerek még többet tanuljon, csak arról, hogy kevésbé legyen agyongyötörve. Ne érezze magát libának, amit tömnek. Legyen normális, okos, érdeklődő ember, aki megszabadul attól, hogy teljesen új és ismeretlen anyagokat biflázson napról napra, önmagukban véve csaknem értelmetlen töredékeit az emberi tudásnak, anélkül, hogy áttekinthetné az összefüggéseket. Ez sokkal nagyobb kín, sokkal nagyobb fáradtság mindannál, amit elmondtam, mert mindig újra le kell gyúrni a gyomor mélyéről feltörekvő undort, amit joggal érez minden egészséges szervezet a szellemi táplálkozás ilyen módja mellett. Ettől megszabadulni: mindent megér, még némi önkéntes tanulást is. S ha egyszer megjön a természetes étvágy, akarom mondani, *tudásvágy*, akkor már vége a gyötrelmeknek: egy kicsit felülről lehet már nézni az egész iskolásdit.

Karácsony Sándor, a debreceni egyetem híres pedagógiaprofesszora emlegette annak idején — még középiskolai tanár korában — a diákjainak: „Azért érdemes, fiaim, jeles tanulónak lenni, mert annak kevesebbet kell tanulnia.” Ha tanuláson a magolást, a lélekölő leckerágást értjük, akkor ez nyilván igaz is. Azok a diákok járnak a legjobban, akik ehelyett kíváncsian körülkutatnak a világban, keresik mindennek az okát, a nyitját, az értelmét, a dolgok és a jelenségek egymás közötti összefüggéseit.

S a szerényebb képességű gyerekek?

Ők rendszerint még mérgezetebbek. Nem is mindig gyógyíthatók. De azért többnyire igen. Egyik barátom bukdácsoló kamaszfiá már ott tartott, hogy utálta az egész világot maga körül, naphosszat az ágyán hevert, és bámulta a mennyezetet. Ha rászóltak, ingerülten visszakiabált; ha nem szóltak rá, hallgatott. Apja már mindent megpróbált, hogy kirángassa ebből a lelkiállapotból. Végül arra gondolt: a radikális környezetváltozás használna tán neki. Összekapart annyi pénzt, hogy fiát, aki eddig nem lépte át Magyarország határát, következő nyáron külföldre küldje. Egyedül, több mint egy hónapra. Mikor a gyerek hazaért, új iskolába adta, egy tiszántúli gimnáziumba, s izgatottan várta a híreket. A hírek hamarosan arról szóltak: magához tért a fia. Eddigi iskolájában úgy érezte: ő egy szürke senki, egy mindenkitől megvetett kettos tanuló. Itt viszont *valaki* lett belőle, az első perctől kezdve: először is *újfiú*, másodsor *pesti gyerek*, harmadszor pedig érdekes élményekkel megrakódott *utazó*. Mindez elég volt ahhoz, hogy az előző években elakadt szellemi vérkeringése ismét meginduljon, s ő felvergődjék a biztos közepesek közé.

Nem követendő példaként írom ezt: más gyerekek talán más kell. De mindenképpen valami olyan ellenmérgezés ellen, ami életkedvet ad, önbizalmat ébreszt, kíváncsiságot támaszt, a világ megismerésére serkent, célt ad a céltalan életnek. A tanulástól, iskolától legtávolabb levő cél is többet ér a semminél. A sportszennvedély, a fotós szennvedély, de még a gitáros szennvedély is jobb, mint a bamba életuntság. De jobb a külföldi fiatalokkal való levelezés szennvedélye, sőt talán még a külföldi szeszpalackok gyűjtésének a mániája is. A képzeletbeli és valóságos utazások kedvelése még sokkal jobb (esetleg térkép- és prospektusgyűjtési szennvedélytől kísérve). S a legjobb talán az alkotó munka szennvedélye, a barkácsolás, a repülőmodellezés, a villany-, rádió- és tévészerelés, a motorjavítás... aki viszi ezekben valamire, vagy bármi más igazán érdekli, az már nem elveszett ember.

Érdeemes egyébként megfigyelni: a szakmát tanuló fiatalok java része könnyebben vészeli át a kamaszkor nagy belső válságait, mint a legtöbb diák. A hamarabb kezdett munka, a hamarabb keresett pénz, a saját erőből megszerzett anyagi javak olyan önbecsülést, olyan biztonságérzetet adnak, ami bizony nagyon sok középiskolából hiányzik.

Ezt pótolhatja némileg a nyaranta vállalt fizikai munka, amely szintén a leghatásosabb ellenmérgek egyike.

Lám, így prédikálok én, aki gimnazista koromban soha nem mentem el nyáron dolgozni (igaz, hogy fiaimat aztán már küldtem bőven).

Nekem is jót tett volna, bizonyosan. A szentmiklósi gimnáziumba sem lehetett egészen büntetlenül járni, ott is el-elfogta az embert a kamaszkori ön- és közutálat. Bár ez ellen — néhány tanár jóvoltából — ott helyben is elég sok orvosság volt kapható. Így az öreg-Miklóssytól, az akkori idők egyik legjobb magyar tornatanárjától, aki épp az én időmben háromszor egymás után nyerte meg e kis vidéki iskola diákjaival — híres nagyvárosi gimnáziumokat megelőzve — az országos középiskolai atlétikai versenyt. Neki az volt az elve: a diák úgyis szeret mozogni, nem kell folyton vezényelni neki. Néha azért jól megizzasztott, minden izmunkat jól megdolgoztatta tornagyakorlataival, de egyébként hagyta, hogy rohangáljunk, ugráljunk, kötéltre, rúdra másszunk, bordásfalon, nyújtón, gyűrűn, *lovon* gyakorlatozzunk, torna-szőnyegen hemperegjünk, birkózzunk kedvűnkre, vagy jó időben kint az iskolaudvaron métázzuk, illetve a közeli uszodában tempózzuk, labdázunk végig a tornaórát. Micsoda felszabadult öröm, micsoda üdülés volt ez a többi óra kényszerű mozdulatlanságához képest! Fia, kis-Miklóssy — egykori Eötvös-kollégista, akárcsak Kövendi és Szilágyi —, történelmet, földrajzot tanított. Ő szoktatott rá arra, hogy böngészni is lehet a térképet, olvasni belőle, akár órák hosszat. De sok egyéb tekintetben is csiszolgatta az eszünket, nem átalloított olykor ilyeneket sem mondani, hogy gondolkodásra serkentsen: „Talán jobb lett volna, ha egész Magyarországot elfoglalja a török, s mi is frissen feltörekvő parasztnépként kezdjük újkori történelmünket — nagyurak és nagybirtok nélkül —, mint a balkániak.” Aztán Kövendi! Mindenki úgy tekintett rá, mint akinek egyetemi katedra járna — kevés jobb koponya volt nála a magyar klasszika-filológiában —, csak hát 1919-es múltja elvágta az útját. Ő volt az, akitől 1939-ben egy filozófiaórán először értesültünk — természetesen nem az előírt tananyag keretében —, mi megy végbe a modern atomtudományban, hogy már bontják is az atomot, s energiát szabadítanak fel vele. Az atommodellről alkotott akkori elképzelésekkel is ő gyűjtögette a fantáziánkat: gondoljuk csak el, mondta, hogy egy hidrogénatomot Földünk méretére nagyítunk, akkor az atommag mérete nagyjából egy teniszlabdáénak felel meg, s körülötte az elektron a Föld sugarának megfelelő távolságban kering. Közül csak erőtér van, anyag nincsen. Az egész Föld egyetlen pakktáskába be lehetne szorítani, teljes atommag-sűrűség mellett... Aztán az a felindult hang, ahogy Hitlerről és a náciokról beszélt! Mi akkor még nem értettük igazán a dühét, de megrendültünk tőle (ahogy a kamaszok általában minden őszinte érzelmi kitöréstől megrendülnek)... Kitémltek még? Nehéz választani. Két kitűnő matematika—fizika tanára volt az iskolának: Gaudi és Zsámboki. Az én osztályomat Zsámboki tanította, ő csináltatott, a többi között, kartonpapírból funkciógépet, amely pofonegyszerűen értette meg velünk a szögfüggvények tulajdonságait; ő csempézt a tananyagba olyan érdekességeket, hogy mi lenne, ha a mi háromdimenziós világunkból átlátogatnánk Sikországba, vagy mi lenne, ha Pityi Palkó kör alakú földjét egy földindulás félgömb alakúvá domborítaná: pontosan a kétszeresére nőne a felülete; vagy mi lenne, ha a fagyponot alá hűlt, de a teljes nyugalom állapotában levő, s ezért be nem fagyó tó fölött elszállna egy madár, s belepottyantana valamit a vízbe: egyetlen robajjal válnék jéggé a felső vízréteg... No de Gaudi sem maradt mögötte. Ő még Foucault híres kísérletét is megismételte: egy szélcsöndes napon a református templom tornyának erkélyéről — legalább 25 méter magasból — bocsátott le spárgára kötött súlyt, s hozta ingamozgásba, hogy bebizonyítsa: miközben a Föld elfordul a maga tengelye körül,

az ingamozgás iránya változatlan marad... Remek rajztanárunk is volt, Gál Sándor: nemcsak rajzoltunk és festettünk a keze alatt, hanem vágott és tépett színes papírokból is ragasztottunk képeket, linóleumot metszettünk, krumpli-, gipsz- és egyéb nyomatokat készítettünk, agyagot gyúrtunk, mázatlan és mázas kerámiákat égettünk, s ki tudja, még hányféle módon kapatódtunk az alkotás örömére, de emellett a formák és a színek, a perspektívák és a megvilágítások, a kompozíció, a kontraszt és egyéb tudományára is. S folytathatnám még Kaszással, aki német—latin tanár létére kis énekkart szervezett, s Kodály-kórusokhoz szoktatta fülünket, torkunkat, míg a hivatalos iskolai énekórák öblös hangú karnagya, Györe kántor úr meg nem sértődött, s igazgatói parancsszóval el nem tiltotta a további *rendbontástól*. Kaszás merészelte azt is megtenni, hogy hetedik osztályban karácsonyi szünetre feladta az egész *Wilhelm Tellt*, olvassuk el német eredetiben. Magam is meghök-kentem: eddig csak tízsoros szövegeket preparáltunk és fordítgattunk óráról órára, méla unalommal. S akkor egyszerre egy egész drámába vágni bele? Röhej! De fura módon mégis ment. Még élveztem is. Két napba se telt, s ilyen tempóban olvasva, a számomra eddig csak üres szavakból álló szöveg megelevenedett: emberi sorsokkal, jellemekkel, izgalmas drámai szövevénnel telt meg.

Még vagy öt-hat régi tanáromat eldicsérhetném — meg is érdemelnék —, de inkább arra az estére hadd emlékezzem még vissza, amikor Sajónak becézett barátommal kerülgettük kesernyés humorú magyartanárunk, Szilágyi legénylakását. Sötét volt már az utcán, odabent égett a villany a függönyök mögött, s mi azon tanakodtunk: ne kopogjunk-e be hozzá. Sose voltunk még nála, de valami nagyon hajtott, hogy egyszer így iskolán kívül is beszélgessünk vele. Aztán csak nem mertük mégsem rányitni az ajtót. De abból a belém szorult vágyból tudom azóta is, hogy sóvároghat egy kamaszdiák felnőtt férfiak baráti szavára. A kölcsönös megértésnek arra a boldog állapotára, ahol már őt sem veszik éretlen suhanc számba: kissé talán még fiatalnak, tapasztalatlanak, ábrándosnak tekintik, *de már egynek az emberek közül*.

ÜKRÜS LÁSZLÓ

A KITALÁLT ISKOLA

Abban a vitában, amely az iskola körül kialakult és már jó ideje tart, az egyik legfontosabb kérdés a kiváltó ok megtalálása. Honnan támadt ez a vita, miért vagyunk elégedetlenek az iskolával? Ezeknek a kérdéseknek nemcsak skolasztikus szerepük van, nemcsak azért fontos rájuk válaszolni, mert a vita ezzel racionális szempontból világosabbá válik, hanem mindenekelőtt azért, mert a válaszok összefüggnek a végeredménnyel. Az oktatásügyi vita célja és értelme, hogy megfogalmazza, milyen legyen a jövő iskolája, hogy bizonyos lehetőségek közül kiválassza a legjobbat. Ez a döntés azonban csak akkor lesz ideális, ha világosan látjuk, mi bajunk a mai iskolával, ha pontosan tudjuk, mi nem tetszik benne.

Mindez magától értetődő. Említeni is restelnénk, ha nem tapasztalnánk, hogy a vitában mégis éppen ennek a kiváltó oknak a keresése látszik mellékesnek. Eddig a lehetséges megoldásnak két típusa bontakozott ki. Az egyik fél arra esküszik, hogy a jövő iskoláját a felgyorsult idő, a tudományos-technikai forradalom tempójához kell igazítani, mindig a legújabbat, a legkorszerűbbet tanítva. A másik fél, éppen ellenkezőleg, azt mondja, ez a lépéstartás az iskolában eleve lehetetlen, hiszen a gyorsuló idő éppen azt jelenti, hogy a tudomány eredményei roppant hamar elavulnak, s az iskola által valaha egy életre adott tudásanyagot ma legalább tízévenként

mindenkinek meg kell újítania. Elhagyva most a két ellentétes álláspont értékelését, arra figyeljünk csak, hogy kiváltó okként mindkettőben az idővel való kapcsolat-tartás valamiféle zavara szerepel. Azért vagyunk elégedetlenek az iskolával, mert elmaradt a világtól, mert rosszul kapcsolódik a korhoz, amelyben működik. Ezt a zavart kell helyrehozni, kiigazítani, vagy úgy, hogy együtt rohanunk az idővel, vagy úgy, hogy nem rohanunk ugyan vele, de állandóan rá figyelve olyan alapokat adunk, hogy ez a kapcsolattartás lehetséges legyen és akkor minden rendbe jön.

Mindez igaz. Ki vitatná, hogy efféle kapcsolattartás nélkül nem létezhet, sőt sohasem létezett iskola? Az viszont már nagyon is vitatható, hogy ez-e a tényleges kiváltó ok. Úgy tűnik, nem az elején kezdődött ez a vita, hogy résztvevői átugrottak egy bonyolult kezdeti, kiinduló problémakört, s ha szerepeltek is az ehhez tartozó kérdések a vitában, csak mellékesen, epizódyszerűen. Kár volt ezt a problémakört átugrani: a kiváltó ok éppen itt keresendő.

Ha csak a nagy, látványos akciókat nézzük, azt gondolhatnánk, az oktatásügyi vita, ha nem is ma, de nem is nagyon régen, néhány éve kezdődött, amikor az első ilyen cikkek megjelentek. Valójában azonban ez a disputa jóval régebben indult. Ez a régi vita láthatatlan volt, eredményei nem jutottak el a nagyközönséghez. Egész egyszerűen azért nem jutott el ez a vita a nagyközönséghez, mert a tanügyi szakigazgatás kezdte, nem olyan emelkedett magasságokban ugyan, mint a mai vitázók, de legalább olyan nyugtalanul. Aki ismeri a felszabadulás utáni oktatásügyi történetét, tudja, hogy az első nagy, örömteljes vívmányok, az általános iskola megteremtése, az államosítás lebonyolítása és még sok más fontos intézkedés után a szakigazgatás egyszer csak nyugtalanodni kezdett. Elégedetlenségét nem fogalmazta meg vitáiratokban, de bürokratikus apparátus lévén — itt most magától értetődőleg nem értékről, hanem jellegről van szó — megpróbált intézkedni, szervezni és át-szervezni. Kézzelfoghatóvá és legalább a pedagógusok számára nyilvánvalóvá akkor vált ez az elégedetlenség, amikor a bürokrácia intézkedései következtében az iskola — természetéhez egyáltalán nem illően — vibrálni kezdett, és belépett az állandó változások ma is tartó állapotába. Az első intézkedések ugyanis nem segítettek, s a bürokrácia — mit tehetett mást? — újabbakat vezetett be.

Mai vitáinknak és a tanügy hajdani elégedetlenségének oka ugyanis azonos; ideális végeredményre csak ennek belátásával juthatunk.

De hát miért aggódott a szakigazgatás? Közel állva az iskolához, jól ismerve az oktatás eredményeit és nehézségeit, a pedagógusokat és a tanulókat, gyorsan rájött arra, hogy az iskola a tanulók tudásában nem produkálja azt, amit vártak tőle, hogy az iskola improduktív. A sok új intézkedés ezen az improduktivitáson akart segíteni. S ez a mai viták végső oka is. A színvonal, a tanulók tudásának színvonala izgat bennünket elsősorban. Az, hogy a diákok, méghozzá minden rendű és rangú diákok, az általános iskolások éppúgy, mint az egyetemisták, nem tudnak annyit, amennyit kellene. Tudásuk nem elég mély, nem elég intenzív, mennyiségileg és minőségileg egyaránt elégtelen.

Hogyan értsük ezt? Pedagógus számára ez a megállapítás teljesen evidens. A szülő azonban, aki csak tankönyvek, füzetek fölé hajoló és kintlódó gyerekeit látja, elrémülve néz bele fia vagy lánya modern tankönyveibe, biztosan tiltakozik, ha a diákok tudásáról így beszélünk. Csakhogy más dolog az a tudásanyag, ami a tankönyvekben van, s más dolog a tanulók tényleges tudása. Itt olyan nagy a szakadék, hogy egyikről a másikra szinte még következtetni sem lehet.

Foglalkoznunk kell itt egy lehetséges ellenvetéssel. A tanügy hajdani nyugtalan-ságáról azt is mondhatnánk, hogy azt nem az eredménytelenség miatti aggodalom szülte, hanem az a törekvés, amely természetszerűleg minden szakigazgatás állandó és alapvető feladata, hogy tudniillik „az oktatás színvonalát minél magasabbra emelje.” A szakigazgatás joggal hihette, minél mozgékonyabb és harciasabb, annál inkább szocialista. A könyvek, tantervek, módszerek állandó és kétségbeesett változtatása már-már a stabilitást, a munkát, az oktatás alapjait veszélyeztette.

Ma nem egy másik vitáról van szó, a mai dialógus — másképpen és más módon — a régi folytatása. Vagyis nem azért keletkezett, hogy egyszerre csak rájöttünk,

elmaradtunk a rohanó világtól, hanem azért, mert az iskolával általában elégedet-
lenek voltunk és vagyunk. Az iskola ugyanis nemcsak a rohanó időtől maradt el,
hanem egy ettől független igényrendszerrel, társadalmi „elvárástól” is. Ezért nem is
a lépéstartás a legfontosabb, hanem az általános rendezés. De mivel a tudományos-
technikai forradalom korában élünk, ezt a tényt mindebből természetszerűleg nem
lehet és persze nem is akarjuk kiiktatni.

Az improduktivitást senki sem vizsgálta, ilyen felmérések nincsenek. De csak
néhány szót kell váltani az oktatásügy bármely posztján álló pedagógussal, általá-
nos iskolai tanítóval vagy egyetemi rektorral, hogy kiderüljön: nem mesterkélten kitá-
lálásról van szó. A diákok nemcsak annál tudnak kevesebbet — ezen mennyiség és
minőség egyaránt értendő —, amit szeretnének, hanem annál is, amit kellene. Nem
tragikus a helyzet, nem mondhatjuk, hogy a gyerekek az iskolában „semmit sem
tanulnak”. De a helyesírási hibáktól hemzsegó érettségi dolgozatok, az egyetemi fia-
talság életmódja, az a megszilárdult gyakorlat, hogy tanulni csak vizsgaidőszakban
kell és érdemes, s hogy ez a tanulás igen gyakran nem áll másból, mint a jegyzet
egyszeri elolvasásából, sok egyéb más mellett valóban nyugtalansággal kell hogy
eltöltse nemcsak a munkáját szerető pedagógust, hanem mindenkit, akit a köz ügyei
érdekelnek.

Erről történeteket minden gyakorló pedagógus ezerszám tudna mesélni. Ne be-
csüljük le ezeket az anekdotákat: az improduktivitás — mivel nincsenek róla objektív
adataink — ezekben publikálódott. Ugyanez a helyzet az okok tekintetében is.
Itt is jórészt személyes benyomásokra, élményekre, részleges adatokra, ha tetszik,
„anekdotákra”, „riportokra” vagyunk utalva. De azért azt például egészen biztosan
mondhatjuk, hogy baj van az iskolák követeléseivel, baj van azzal az igénnyel,
amellyel a különféle intézmények, az általános iskolák csakúgy, mint az egyetemek,
a tanulók tudását értékelik. Bármilyen fájdalmas, végül is ki kell mondanunk, a
diákok azért nem tanulnak többet, azért nem tanulnak jobban, mert nincs értelme;
kevés, viszonylag kevés tudással is jól meg tudnak „élni”.

Hiányoznék tehát a mai iskolából a tanulói erőfeszítés? Mindannak ellenére,
amit elmondunk, ez nem igaz. Egyrészt a legjobbak rendszeres munkája, másrészt
sok gyengébb tanuló csakugyan „hatalmas” erőfeszítései miatt. Régi panasz bizonyos
tankönyvek maximalizmusa, túlszűfolttsága, zűrzavara. A túlterhelés nem egyszerűen
mennyiségi kérdés, nemcsak akkor keletkezik, ha „sokat” kell tanulni. Akkor is, ha
az anyag és a cél nem világos.

Lógás és túlterhelés ily módon — bármilyen paradox is — szépen megfér egy-
más mellett a mai iskolában. De nem ez az egyetlen ellentmondás. A felszabadulás
után olyan társadalmi osztályok fiai léptek be óriási tömegekben az iskolák kapuin,
amelyeket a régebbi időkben, ha formálisan nem is, de ténylegesen kizártak onnan.
Ez a vívmány gondokat is okozott. Nemcsak arra utalunk most, hogy a nagy diák-
tömegekhez képest régóta szűkek az iskolák, kevés a tanterem, hogy emiatt fel-
szökött az osztályok létszáma, hanem inkább arra, ami ebből a helyzetből pedagó-
giailag következett. Az oktatásügy ugyanis — nyilvánvalóan helyesen — e nagy
tömeget benn is akarta tartani az iskolában. Nem egyszerűen az volt a pedagógusok
feladata, hogy jól tanítsanak, hanem az, hogy a belépőkkel el is végeztessék az
iskolát. A kettő természetesen nem ugyanaz. Ezt a munkát — mondta akkor a tan-
ügy — csak úgy lehet elvégezni, ha különleges módon szervezzük meg. A hang-
súly erre a különleges jelzőre esett, s nagyon sok mai gondunk éppen abból követ-
kezik, hogy ezt a különlegest, mint pedagógiai kategóriát, nem a leghelyesebben
valósítottuk meg.

Történelmileg is rendkívüli feladat volt ez. Érthető, ha sokan úgy képzelték ezt
el, sőt valójában mindannyian úgy képzeltük el, hogy mindaz, amit a nevelés tör-
ténete eddig létrehozott, ennek az új feladatnak a megoldására alkalmatlan. Az is
érthető, hogy ezt a különleges pedagógiát összekapcsoltuk a szocializmus gondolá-
tával. Mindaddig nem is volt baj, amíg ez a különösség szocialista szellemet jelentett.
Később azonban, mintha a szellemet összetévesztettük volna az oktatás technikájával,

s a módszertan részleteiben is kerestük, sőt meg is találtuk a sajátosan szocialistát. Abban az időben történt ez, amikor azt hittük, ha másképpen osztjuk részekre az órát, mint azelőtt, ha másképpen szervezzük meg a számonkérést, mint korábban, ha más az óra összefoglaló része, mint hajdan, szocialista iskolát — tehát a nagy cél elérése alkalmas eszközt — hozunk létre. Szinte évente akadtak új felismerések és felfedezések, a korábbiánál még „szocialistább” módszerek. Emlékszem, pedagógus koromban mindig elnéző mosollyal fogadtuk a tanév eleji szaktárgyi értekezleteket. Ezeken illetékes szakemberek bizonyították, hogy azok a módszerek, amelyekről egy esztendővel ezelőtt éppen ők beszéltek dicsérőleg, ma már nem jők.

Mindez egyrészt megteremtette az állandó változtatásokat, másrészt misztifikálta a módszert, a technikát.

Mindebben, a módszerek misztifikálásában, a technika világnézeti tartalommal való feltöltésében, a sok változtatásban már a kezdet kezdetén jelentkezett és később teljesen eluralkodott a szakigazgatás bürokratikus gondolkodása. Az apparátus nyugtalan volt, produkálni akart, és ezért változtatni kellett, de hát bürokratikus szervezet lévén, „hatalma” nem fogta át az egész iskolát, csak a pedagógusokat, a tanterveket és a tankönyveket. A diákok, akik nélkül iskola nyilvánvalóan nem létezhet, kívül maradtak a szakigazgatás hatalmi körén. Az apparátus, beismerve tehetetlenségét, elfogadta ezt a helyzetet, és a diákokkal nem sokat törődve, iskola helyett tantervekben, tankönyvekben, pedagógusokban kezdett gondolkodni. A jobb eredmények reményében állandóan változtatta terveit, előírásait, követelményeit, újabb és újabb feladatokat adott a tanároknak. Mindennek következtében az iskola természetes egyensúlya, a tanítás és a tanulás harmóniája megbomlott, a diákok az oktatás epizodistáivá, a tanárok, a tervek, a könyvek pedig főszereplőivé váltak. A bürokratikus gondolkodás szerkezete magához alakította-idomította az iskolát; a pedagógus nem azon izgult, mit tanult, mit tud majd a gyerek, hanem azon, mit tud majd ő maga produkálni az állandóan érdeklődő szakigazgatási apparátus előtt. A tanügy csak a pedagógusokkal törődött, s hiába érezte, hogy megtette, amit tehetett, az eredmények nem javultak: az intézkedések az iskola egyik legfontosabb alapelvét sértették meg.

Az iskolát több ezer éve kitalálták; a felszabadulás utáni szakigazgatásnak nem kellett volna ezt a feladatot magára vállalnia. Mint most utólag látjuk, a kétségbeesett erőfeszítések, hogy a szocialista iskola mindenképpen és lehetőleg mindenben más legyen, mint a régi, ténylegesen nem sok gyakorlati eredményt hoztak. A bürokratikus apparátus például nemcsak azt az elvet sértette meg, hogy az oktatásban a diák is főszereplő, hanem arról is elfeledkezett, amit szintén a régi iskola dolgozott ki, hogy tulajdonképpen hol és miben keresendő az oktatás legfontosabb mozzanata. A szakigazgatás — természete szerint — ezt a mozzanatot a hatalmában levő dolgokban, a tantervekben, a tankönyvekben kereste és vélte megtalálni. Nem akarta, nem merte tudomásul venni, bevallani, hogy ez a mozzanat valójában teljesen kívül esik hatáskörén. Az iskolában ugyanis nem az a legfontosabb, mi van a tantervekben és a tankönyvekben. Az iskola és az oktatás sorsa azokban a pillanatokban dől el, amikor tanár és diák számonkéréskor találkozik. Bármit írjanak elő a rendelkezések, minden azon múlik, hogyan viselkedik ekkor a tanár és a diák, hogyan felel, mit tud a tanuló, s hogyan kérdez, hogyan értékeli a pedagógus. Elméletileg elgondolva nem létezhet olyan apparátus, amelyik ezekbe a sorsdöntő pillanatokba bele tudna szólni. A miénk beleszólt. A sokat emlegetett improduktivitás egyik oka éppen az, hogy egy félreértés-sorozat következményeképp a szakigazgatás rosszul szólt közbe a számonkérés ügyében, s ezért ez a legfontosabb pillanat mellékessé vált. A félreértés a tömegoktatás követelményeinek helytelen értelmezése miatt keletkezett, s kétségtelenül nagyrészt ez teremtette meg a felületes és liberális számonkéréseket, amelyek aztán magát az oktatást, magát az iskolát tették bizonyos értelemben eredménytelené.

Kudarcainknak tehát csak egyik oka a bürokratikus gondolkodás eluralkodása. A másik ok olyan alapelvek megsértése, amelyeket az iskola több ezer év alatt dol-

gzott ki. Lényegében ez történt a nevelés ügyében is. Hogy ebben a munkában nincs okunk büszkélkedni, nem szorul magyarázatra. Nevelésünk nem elég hatékony — mondjuk. De hát miért? Azért — ezt már tudjuk —, mert az iskola építésének kezdetén a nevelést teljesen önálló kategóriaként fogtuk fel és elválasztottuk az oktatás folyamatótól. De e felismerés ellenére is még csak ott tartunk, hogy elfogadjuk a nevelés és az oktatás összefüggéseit. Pedig már azt is régen ki kellett volna mondanunk, hogy az iskolában az oktatás minősége a legnagyobb és a legfontosabb nevelőerő. A nevelés nem elsősorban eszmék megismerését és eszmék elfogadását kell hogy jelentse — ezt a feladatot a tanítás is képes elvégezni —, hanem olyan emberi tulajdonságok kifejlesztését is, mint például a kötelességtudás, a lelkiismeretesség, a becsületesség. Nyilvánvaló, hogy ezeket az emberi tulajdonságokat a szocializmus éppúgy nem nélkülözheti, mint az eszméket, amelyeken alapszük. De mi lesz ezekből az emberi tulajdonságokból, és mi lesz magukból az eszmékből, ha a tényleges erőfeszítések nélkül létrejött „eredményeket” is elfogadhatónak, esetleg jónak kiáltjuk ki? A diáknak, aki tanulás nélkül is jól vizsgázott, beszélhetünk kötelességteljesítésről, lelkiismeretességről: magában mosolyog, mert tudja — legalábbis azt hiszi, hogy tudja —, mit kell ezen a valóságban érteni.

Az iskolaügy vezetése, a szakigazgatás természetesen nem minden régi alapelvet tagadott meg. Az egyik miatt például, amelyhez konokul ragaszkodott, a kívülálló érdeklődőket vitára is ingerelte. Lassúsággal, mozdulatlansággal, nehézkességgel vádolták a vitatkozók az apparátust, mert — mint mondták — nehezen halad előre a gondolkodásra nevelés ügyében. Az érvelés tetszetős. Ki lépne fel ellene? Nem ez-e minden oktatás és tanítás végső célja? A tanügy mégis nehezen mozdult. Azt hiszem, igaza volt. A látványos követelésben ugyanis a szakigazgatás pedagógus-ösztonei megérezték, hogy ingoványos talajra vezetné az iskolát. Tankönyveink egy része valóban túlsúfolt, követelményrendszerük tisztázatlan, a lényeg csakugyan elvész bennük. De a kérdés azért mégsem úgy áll, hogy vagy adatokat tanítunk, vagy gondolkodni tanítunk; ez képtelenség. Adat és anyag nélkül nem lehet, mert nincs min gondolkodni; nem hihetünk abban a matematikai „gondolkodásban”, amelyik nem ismeri az egyszerűt. A régi iskola az egyszerű megtanításával kezdte, s bizony jól kezdte. Érdekes, hogy ha ma a fiatalok lényeglátásának zavaraival találkozunk egynémely vitatkozó, észébe sem jut, hogy a dolog fordítva is történhetett, hogy a fiatalok nem azért nem tudják felismerni az összefüggéseket, mert nem tanították meg őket gondolkodni, hanem azért nem tudnak gondolkodni, mert annak idején semmit sem tanultak meg elég jól. Mint ahogy a mai iskolai oktatásnak ténylegesen ez is az egyik legfőbb baja. Az intellektuális fejlődés útja világos: előbb az adat és az anyag, s csak ezután következhet a szintézis, az összefüggések, a lényeg megfogalmazása.

Mindebből végül is az következik, hogy az iskolaügy igazi gondja nem a gyorsuló idővel való lépéstartás, hanem az improduktivitás. Az előbbit valahogyan még meg lehetne szervezni; hogy miképpen, ez természetesen külön tanulmány tárgya. Am ha csak szervezünk és átszervezünk, ha csak tanterveket és tanmeneteket változtatunk, s nem leszünk képesek az iskola középpontjába a tanulói munkát, a tanulást állítani, semmit sem végzünk.

MOLDOVÁN DOMOKOS

EMLÉKEZÉS SÜLI ANDRÁS PARASZTFESTŐRE

November 30-án ünnepelhettük volna Szegeden s az egész országban Süli András 75. születésnapját, helyette emlékeit gyűjtögetjük, s arról írhatunk, hogy október 20-án: két esztendeje halott. Ahogy szekrényeim, fiókjaim mélyéről András bácsi leveleit, fényképeit, kiállítási katalógusokat s újságok tucatjait teszem asztalomra, morgok magamban: ki volt a hibás? A szegediek? Mi? A Népművészet Mestere címet odaitélő bizottság? Özv. Molnár Ignácné: a „Művésznő”, aki közel négy évtizede Szegedre: a Városba hozta?

Talán mindannyian.

S mégsem.

Nagy kinnal, keserőséggel, róla készített portréfilmemben is voltaképpen azután próbáltam nyomozni — még életében — algyői rokonainál, gyermekkori iskolatársánál, szegedi szomszédainál, a „Művésznőnél” s magánál András bácsinál: miképpen lehetséges az, hogy egy festőember a számára legnagyobb boldogságot, a festést, máról holnapra elhagyja.

„Mióta Szegedre bejöttem, azóta nem festettem abszolút semmit sem!”

Csak ennyi lett volna válasza kérdésünkre — sorsára?

Ennyi.

Ez került a „nehézetű” sorsát nyomozó-dokumentáló celluloidszalag végére is, s egyre távolodó — mai napig kallódó-lappangó, csak fotómásolatról ismert festménye — Őnarcképe.

*

Az alábbi adatokat magnetofonfelvételeimről, tv-filmemből, vagy korabeli újságokból, kiállítási katalógusokból jegyeztem le, ill. Süli András, özv. Molnár Ignácné: a „Művésznő”, Süli algyői unokahúga: Molnárné Suti Ilona, unokaöccse: Suti Pál, és egykori elemista osztálytársa: Bakos Dezső elbeszélése alapján írtam le — gyűjteményemben megtalálhatók.

Süli András 1896. november 30-án született Algyón.

Hat elemít végzett: 1902—1908-ig.

Tizennyolc éves koráig mezőgazdasági munkás, napszámos. 1915-ben besorozzák katonának a „trénerekhez”. Egész Szerbián átvonulnak: Szemendria, Kragujevac, Arangyelovac, Klozevac, Nis, Velez, Úszköd, Hudova, Walanda, s útjára emlékezve festi meg 1937-ben „Dél-macedóniai erdőrésztlet valamely község mellett elvonuló fenyevesekkel” és a „Délmacedóniai Walanda község” című képeit.

Egy év után visszajönnek Szegedre, ahol kiképzésben részesül, majd hat hónap múlva az orosz frontra irányítják. Dornavatránál a kozákok bekerítik, s egy évre fogságba esik.

1918 tavaszán egy hónap szabadságra hazajön, majd itthon is marad, Algyőn. 1918 ősztől újra földműveléssel foglalkozik szülei négy s az ő két holdján, amely Algyőtől hét kilométerre a Tiszán túl, Pálfiban volt.

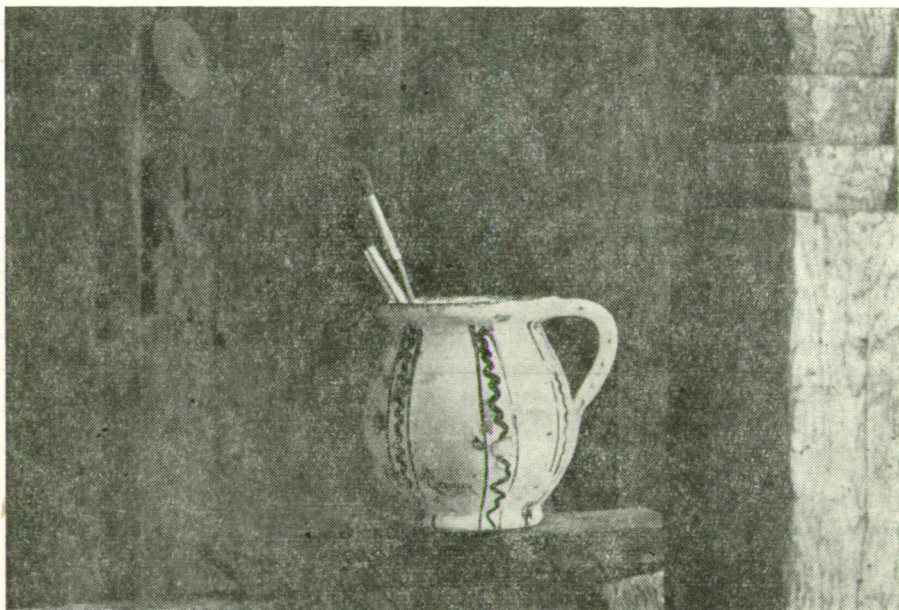
Sikeres gazdálkodása mellett részt vesz a faluban szervezett „kosárfonó tanfolyamon”, ahol kitűnik kezűgyességével. Gyermekkora óta rajzol és fest, de az általam összegyűjtött képek 1933 és 1938 között készültek Süli András pontos datálása szerint.

1934-ben megismerkedik Bálint Jenővel, az „őstehetségek” felkutatójával, aki felviszi képeit Budapestre eladni.

Süli két alkalommal maga is járt fent Budapesten Bálint Jenő Erzsébet téri „Őstehetség Bolt”-jában, s Algyőről rendszeresen küldte fel frissen festett képeit.

(Magyarországon ebben az időben — tehát a harmincas években — indult meg az úgynevezett „őstehetségek felkutatása”. Talán nem véletlen, hogy Süli András öt éves „termékeny korszaka” is erre az időre esik, hiszen a mozgalom minden bizonnyal ösztönzőleg hatott művészi munkájára, s Bálint Jenő Erzsébet téri „Őstehetség Bolt”-jának falaira is ebben az időben kerültek Süli András festményei.)

Képein sajátos módon ötvöződnék a valóság és képzelet elemei, noha témái — s ezt Süli András magyarázatai világították meg — mindig életének valóságos eseményei. Ezeket az eseményeket — melyek mindegyike jellemző módon kötődik egy-egy tájhoz, környezethez — azután képzelete nemegyszer „kiszínezi”, szebbé, ünneppibbé varázsolja.

A FESTŐSZERSZÁMOK

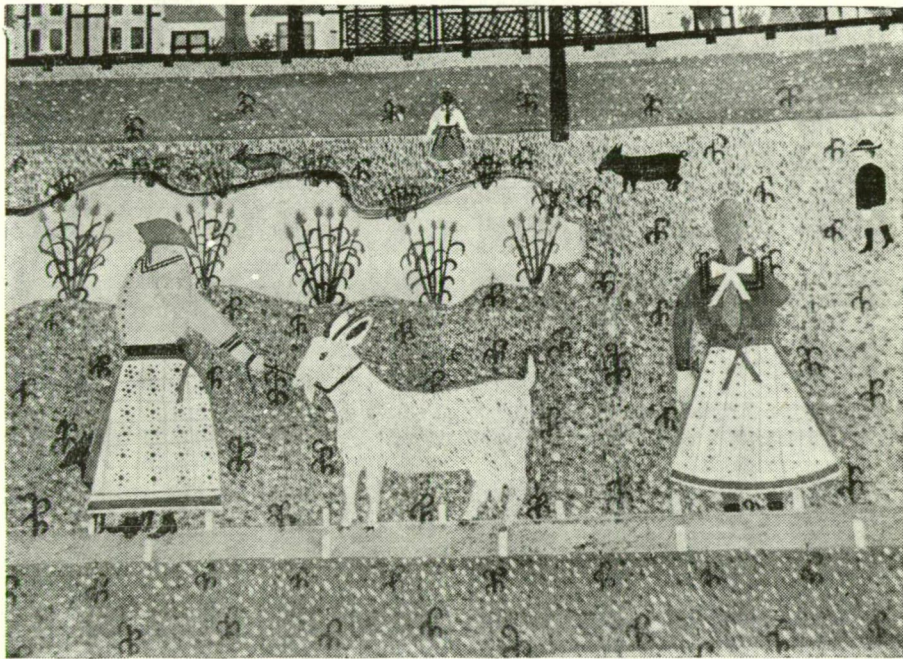
Élményeihez erősen ragaszkodik. Így adódik azután, hogy egy-egy témát olykor négy-öt variációban is megfest. Ez tehát nem témaszegénység, sőt inkább a művészi teremtőképzelet kimeríthetetlen gazdagságát bizonyítja, mely képes arra, hogy ugyanazt az anyagot több — egymással művészileg egyenrangú — formába öntse.

A paraszt és naiv művészekre annyira jellemző mesélőkedv távoli országok álmódót köti össze; ez különösen érvényes Süli András esetében, akinek szemlélete, képeinek sajátos szerkesztése, perspektívája érdekes módon rokon az amerikai farmon

élt Matuzsálem asszony: Grandma Mózes (Anna Maria Robertson) „a Mamie” festőstílusával.

Ez természetesenek mondható, hiszen „világuk” is rendkívül hasonló. Grandma Mózes örök témája a farm és a „távoli város”. Süli András kedvenc témáinak ihletője szintén a falu — Algyő —, a házuk, szobájuk, a baromfiudvar, az algyői templom, körmenet, a Tisza hajókkal, tutajokkal s az algyői vasútállomás: a „városba vezető út”.

A RÉT

Néhány képén azonban a szerbiai hadiút emlékei is megjelennek, de csak a címek utalnak arra, hogy nem algyői tájat látunk. Bizonyosság erre az 1937-ben festett „Dél-macedóniai erdőrészet valamely község mellett elvonuló fenyvesekkel”, amelyen község ugyan nincs, de a Tisza rajta van, s a fenyvesek helyett is nyírfákat találunk, valamint két zsiráfot, amit saját bevallása szerint a Budapesti Állatkertben látott. Ez azonban csak egyedi jelenség Süli András művészetében, bár ehhez is joga van, hiszen mint vérbeli naiv művész, szubjektívebb látószögön át vizsgálja a valóságot. S aki ismeri a képek nyelvét, aki megérti a naiv művészet lényegét, annak számára ebből az időtlenségből, látszólagos rendszertelenségből is kirajzolódik egy teljes „orbis pictus”, mely Süli András sajátja.

A Pestre küldött képekért járó honoráriumot azonban hiába várta, ezt megelégtelve, egy napon algyői házának udvarán a nála levő képeket halomba rakta és elégette. Ekkoriban ismerkedett meg a szegedi lakosú Molnár Gizella „vásári giccsestőnővel” — a „Művésznővel” — egy algyői búcsúban, akinek hívására 1938-ban vele egy háztartásba, Szegedre költözött, de nem mint élettárs, hanem mint cseléd. Azóta alkalmi munkából élt, s — a Szegeden eltöltött 31 esztendő alatt — egyetlen képet sem festett.

Halála előtt — huszonegy nappal — már súlyos betegen hallgatta végig beszámolómat a pozsonyi kiállításról s 7000 koronás Triennále-díjáról, ami csak halála után — postai úton — ért Magyarországra, így azt Süli András soha nem láthatta.

ÖNÉLET RAJZ.

születtem Algyőn 1896 November 30 án zsellér paraszt családból származok rajtam kívül még két testvérem volt, kik épp úgy mint én már kora gyerek korukban zsellér munkát végeztek. téli munkánk a kosárfonás volt. 6 ellemi iskolát végeztem már kis iskolás koromban nagyon szerettem rajzolgatni. ez a tulajdonságom a későbbiek során jobban fokozódott: úgy hogy minden szabad időmet rajzolással töltöttem megpróbálkoztam a festéssel is és ennek sikere végleg ide kötelezett el. munkámra felfigyelt Bálint Jenő szerkesztő aki azzal buzdított hogy nagy jövő áll előttem és csak fessek sokat. készítek minél több képet és ő rendez Östehetségű festők munkáiból egy kiállítást melyen az én képeim is szerepelnek. Így megismernek és rendelkeznek majd festményeimből. ezáltal biztos jövedelemhez jutok.

Én a kiállításra készítettem 35/40 darab képet, és felküldtem Bálint szerkesztő részére vagyis címére a meglévő képeimet magával vitte Budapestre a kiállítás előtt a Bálint szerkesztő megbízására saját költségemen felutaztam Budapestre ahol Bálint Jenő vendége voltam. pesti tartozkodásom sem merült a tétlenségbe. hanem a kiállítás dekorációján dolgoztam. festettem egy hatalmas templombelsejét ábrázoló képet. a harmincas években megtartott kiállítás anyagát képező festményeim nem kaptam vissza. Pesti otlétem ideje alatt még festettem három nagy üveg festményt üvegre az östehetségű kiállításának a bejáratához. a harmincas években megtartott kiállítás anyagát képező festményeimet nem kaptam vissza mivel Bálint szerkesztő ur azt mondta hogy a vidéki nagyvárosokba is rendez kiállítást és ezzel jobban megismernek minket. képeim sorsát érdeklődve még a negyvenes évek elején is többször irtam Bálint szerkesztő urnak de leveleim válasz nélkül maradtak ez asztán végképp elvette a festéstől a kedvemet és Szegedre költöztem ahol alkalmi munkából tartottam fent magamat. Majd értesültem arról hogy a Bálint szerkesztő ur meghalt. Képeim sorsával csak most értesültem a valóságban, hogy a szocialista művészet az Östehetségű felkarolásával kiállítást rendezett és ennek révén tudtam meg hogy képeim magán tulajdonba kerültek. Én ellenértéket egyetlen egy képem után soha nem kaptam eladásra senkinek megbízást nem adtam ezért még ma is saját szellemi tulajdonomnak tekintem azokat. Jelenleg anyagi és szociális viszonyaim akadályoznak a festésben. a Városi tanácstól havonta 250 frt cociális segílyt kapok mely összeg nemcsak hogy kizárja a festés költségeinek alapját hanem még nagy megélhetési gondokkal is terhel.

Ha azt a támogatást a multban megkapom melyet bár elkésve ugyan de ma erkölcsileg nyujtanak úgy hiszem a népművészetet sikeres munkásággal gazdagíthattam volna.

Süli András
SZEGED

Katona József utca 5. sz 1/3

SÜLI ANDRÁS BESZÉL ÉLETÉRŐL ÉS MŰVEIRŐL — RÉSZLET A RÓLA KÉSZÜLT TV-PORTRÉFILMBŐL

Húsz éve, mióta Szegedre bejöttem, azóta nem festettem abszolút semmit sem. Huszonöt év óta várom, hogy a képekkel majd elszámolnak, de ez ideig, mindmáig még ez mög nem történt. Amire visszaemlékszem, minden képemet szeretem. Leginkább a vonatosat, templomosat, gőzhajókat, ezek a legjobbak közé tartoznak.

Hát a vonatos képet kérem úgy festettem — hogy mondjam —, mint a többi képet, az asztalon, az asztalon dolgoztam én, nem is volt állványom, nem is köllött állvány. Az algyői állomást is megfestettem, már ahogy tudtam abban az időben. Tavasz volt, amikor festettem.

Igen szerettem a vonatokat festeni, de viszont a gőzhajókat is. Festettem a Tiszarészleget erdővel, vízzel, csónakokkal, tutajokkal.

Igen szerettem a templomokat is festeni, és szerettem a templomi körmeneteket is. Az algyői templom belsejét festettem meg nagyszámú körmenettel, ezekre emlékszem.

És festettem még Szobabelseje című képet is, az otthonomba szép vetött ágyak voltak a szobánkba, megvolt az asztal terítve ebédhöz, és ott voltunk a családtagok, és közbe az egyik cica fölment a párnára, a szép vetett ágyak a tetejére, és onnan zavarta le a nővérem a cicát. A többi cica meg már ebédölt az asztal alatt, a tányérjukból. Én szerettem a cicákat, nagyon szerettem a cicákat, most is szeretem, úgy dajkálom sokszor, mind a ketten szeretjük, a „Művésznő” is nagyon, föl szoktam hozni a cicát, aztán megsimogatja, olyan szép kis cica van itt, olyan bogárfejete kis cica, de nagyon élénk kinézete van neki. Úgyhogy nagyon tetszik a cica nekünk.

Hát a szánkuzásról nem tudok, csak nagyon röviden tudok arról mondani valamit, azt, hogy tél volt, mikor azt festettem, és elgondultam, láttam, hogy nagyon futkároznak a lovas szánkókkal, s akkor átnéztem a dolgot, és szintén nekifogtam, és szánkót festettem a téli időszakban, s aztán festettem különben zúzmarás képet is. Ahogy a zúzmarára a fákra rárakódott.

Mióta Szegedre bejöttem, azóta nem festettem, abszolút semmit sem.

ÖREGEN, AMIKOR MÁR NEM FESTETT

SÜLI ANDRÁS KÉPEI A KÖVETKEZŐ KIÁLLÍTÁSOKON VETTEK RÉSZT

1935 júniusában Bálint Jenő Erzsébet téri „Östehetség Bolt”-jában.

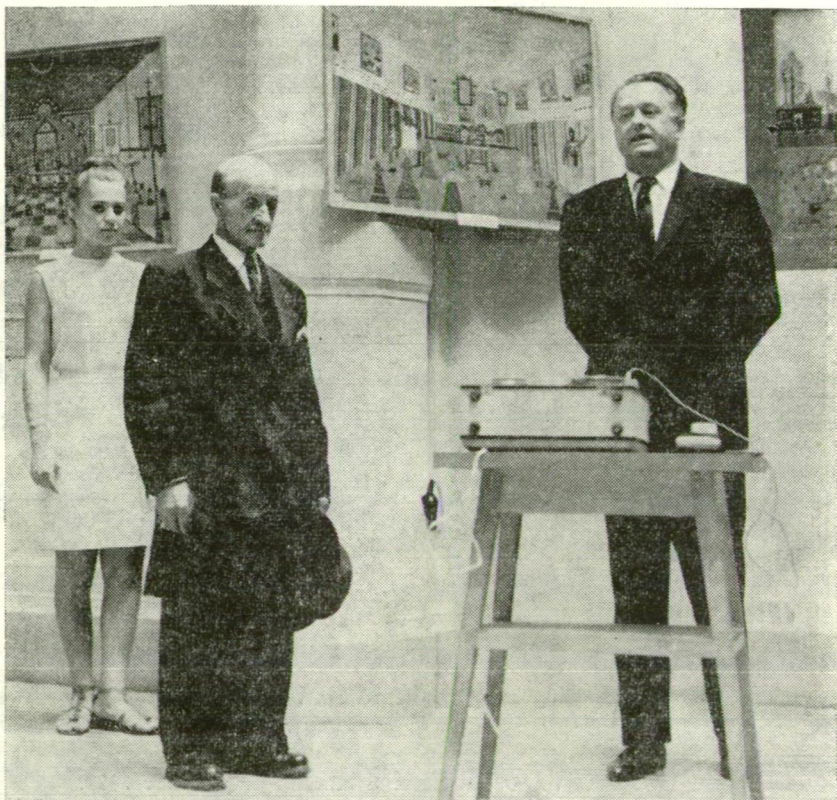
1938 Amszterdam, Hongaarsche Oertalenten 3 Január—24 Január 1938.

1964 Linz, Naiv Művészek Kiállítása.

1966 Pozsony-Bratislava 1-ere Triennale d'Art Naif 26 VIII—2 X. 1966.

- 1967 Székesfehérvár — István Király Múzeum „Magyar Naiv Művészek” IV. 16—VII. 9-ig.
- 1968 június 23—július 18-ig Szeged, Móra Ferenc Múzeum kupolaterme. Süli András algyői parasztfestő első gyűjteményes kiállítása.
- 1968 augusztus 1—5-ig Szeged, Szakmaközi Művelődési Otthon. Az I. Országos Szegedi Néprajzi Filmszemle előcsarnokában: Süli András algyői parasztfestő gyűjteményes kiállítása.
- 1968 augusztus 24—szeptember 1-ig. Kecskemét, Kodály Zoltán Énekes Iskola termében, a II. Országos Népzenei Találkozó alkalmából: Magyar Parasztfestők Kamara Kiállítása a XVIII. századtól napjainkig.
- 1969 Linz, Magyar Naiv Művészek Kiállítása.
- 1969 szeptember—december, Pozsony-Bratislava, 2-e Triennale d'Art Naif.
- 1970 augusztus 8—13-ig Szekszárd, Babits Mihály Művelődési Központ Márványtermében (Magyar Paraszt és Naiv Művészek Kiállítása) a II. Szekszárdi Nemzetközi Néprajzi Filmszemle alkalmából.
- 1971 augusztus 19—szeptember 2-ig Baja, József Attila Művelődési Központ Kiállítási Termében: Paraszt- és Naiv-festők, Népi-fafaragók, Naiv-szobrázások kiállítása, a III. Dunamenti Nemzetközi Folklor Fesztivál alkalmából.

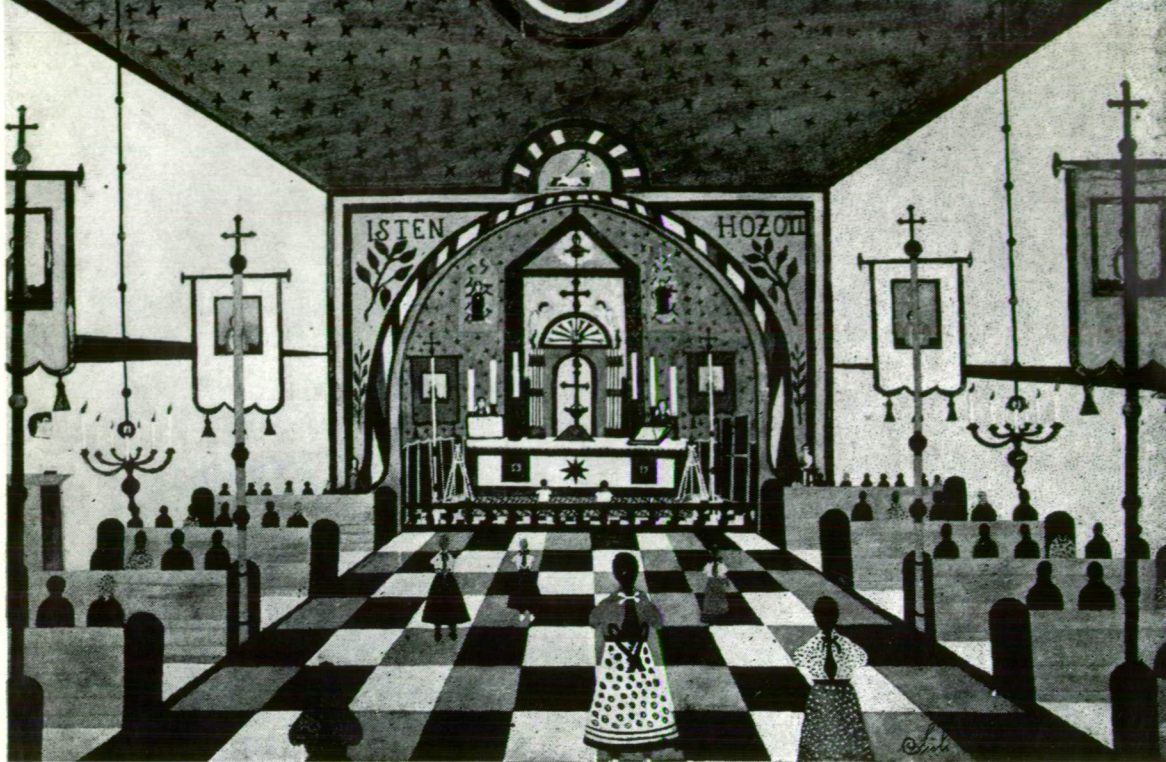
SZEGEDI KIÁLLÍTÁSÁT ORTUTAY GYULA NYITOTTA MEG

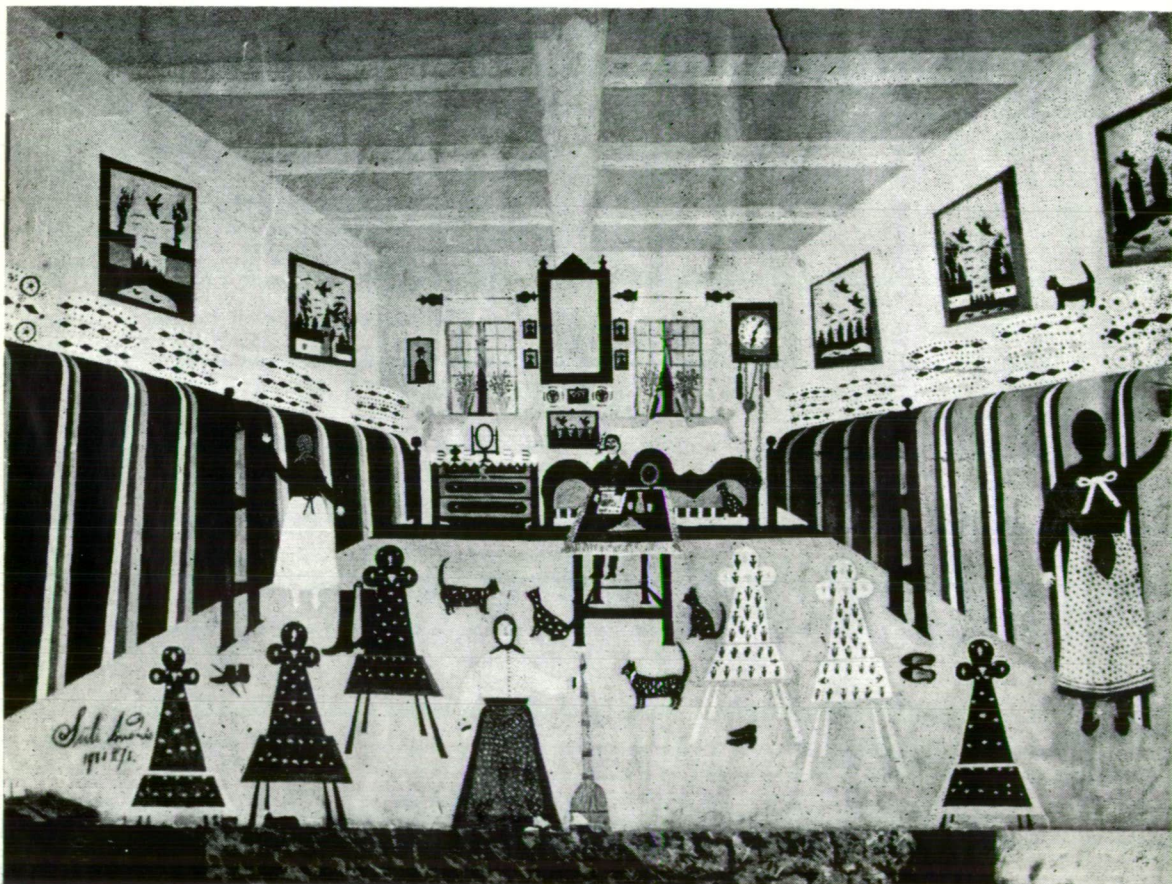

SÜLI ANDRÁS: ÖNARCKÉP

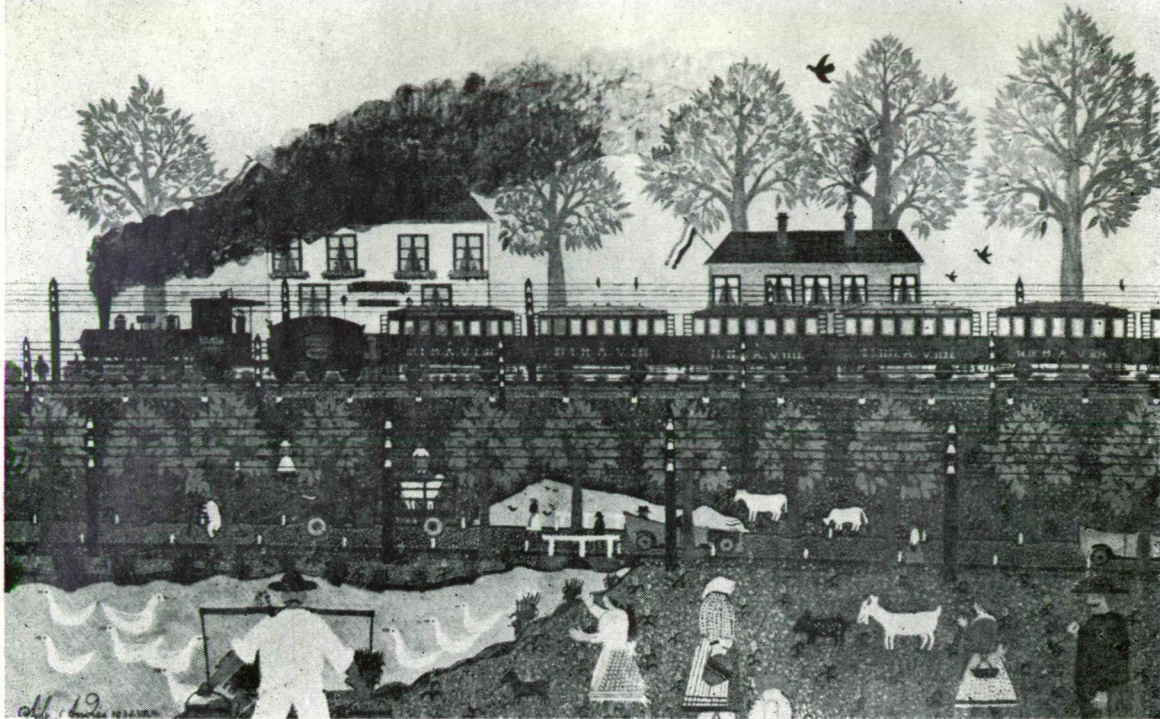

TEPLOMBELSO

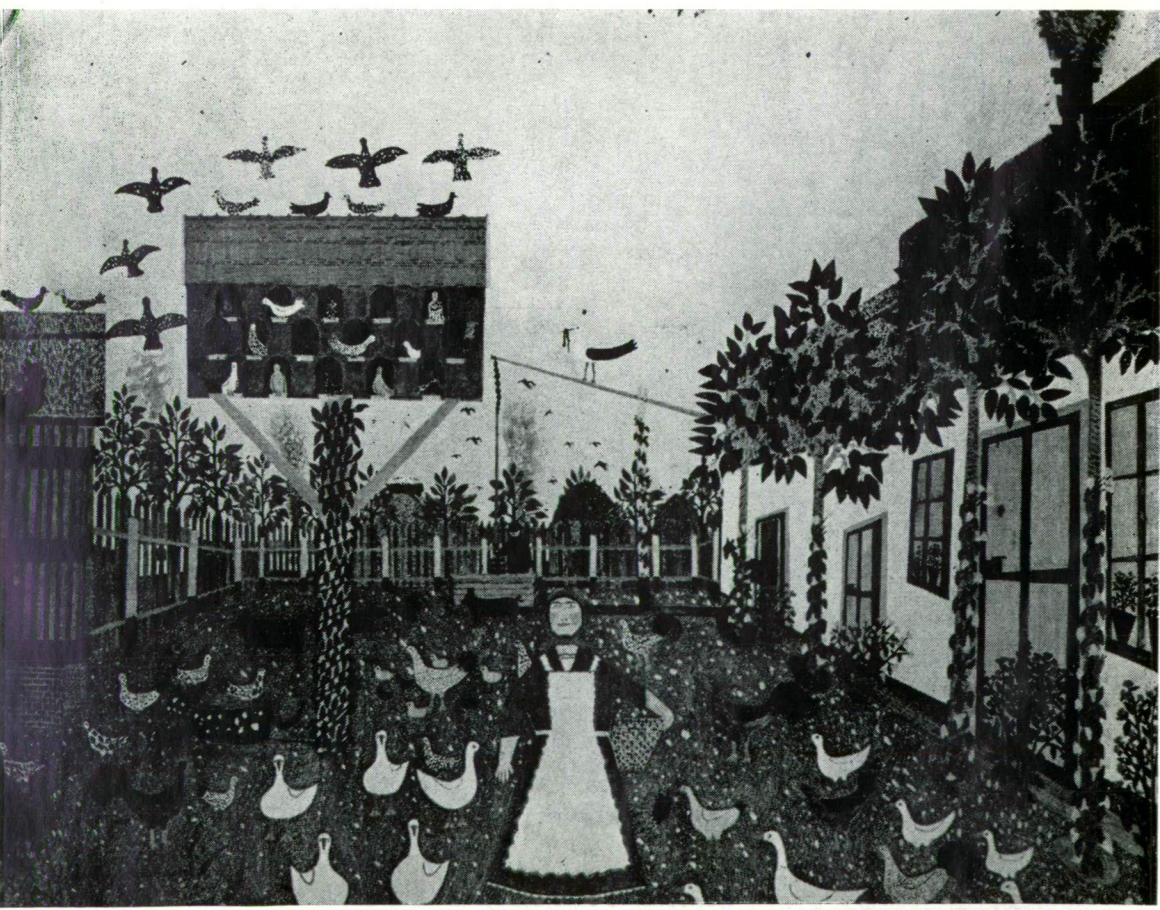

SZOBARELSÓ

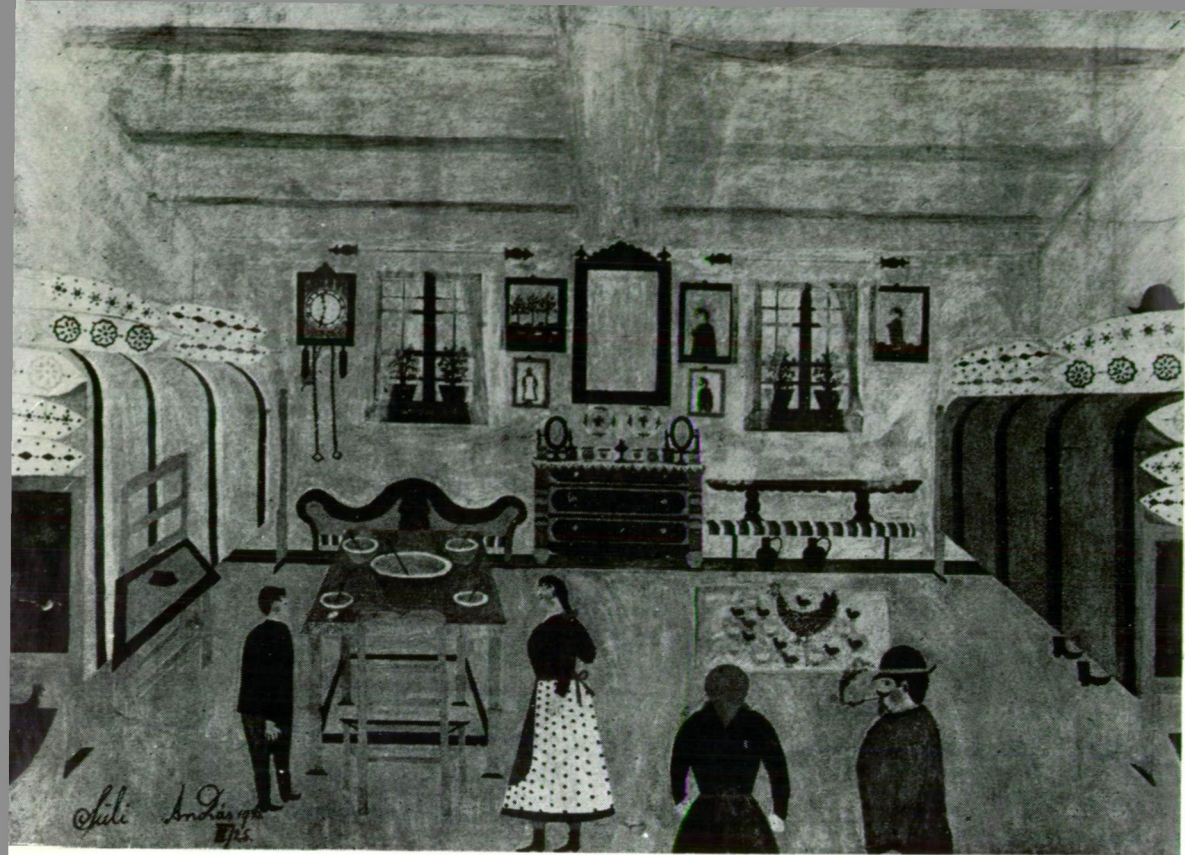

ALGYÓI VASÚT

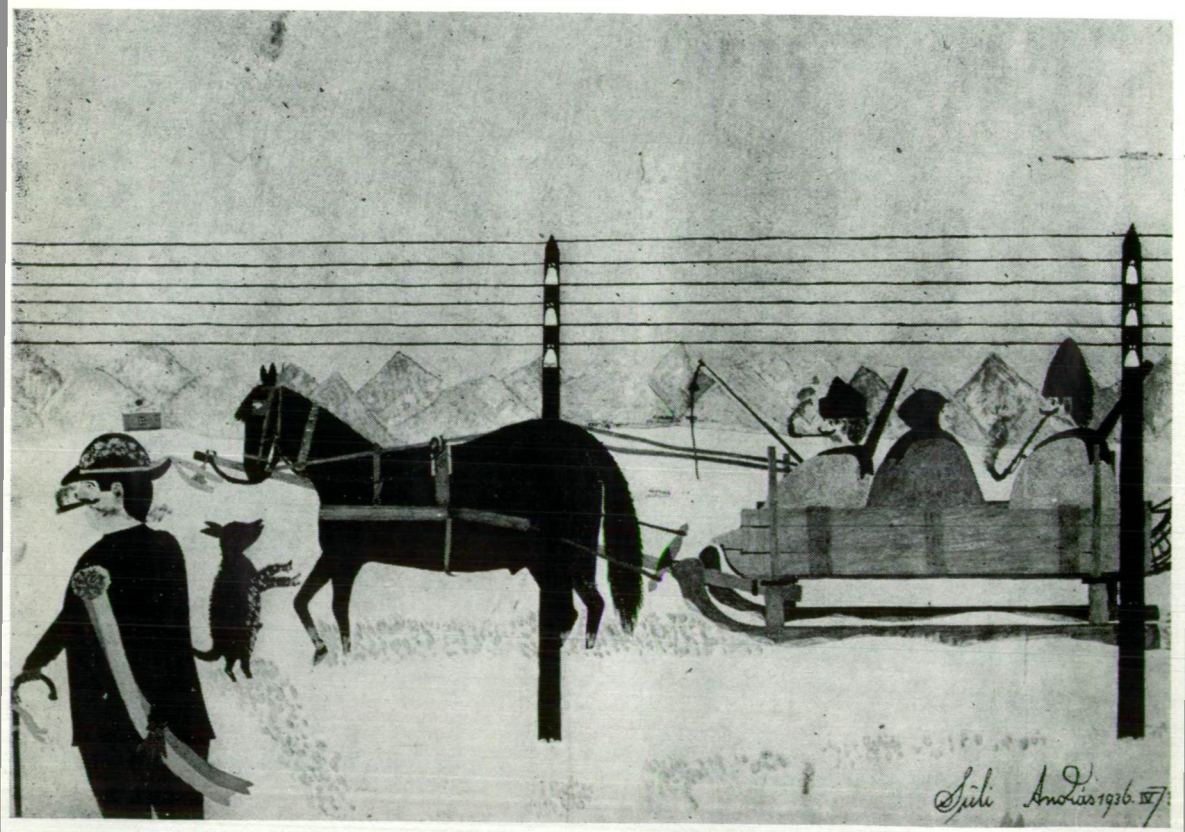

JIDVAR

A SZOBA

GÁSPÁR ZOLTÁN (1901–1945)

„Az értelmiségi ember életkörülményeiben kötve van a hatalmi viszonylatok fennálló rendjéhez, de becsülete és embersége arra készíti, hogy igyekezzen túljutni rajta, és szolgálja azokat a törekvéseket, melyek egy emberibb rend felé mutatnak.”

Tudósnaak készült, ám a kor parancsát elfogadva harcos lett belőle: bátor tollú publicista, baloldali folyóirat-szerkesztő, a magyar antifasiszta mozgalom egyik legjelentősebb polgári alakja, vállalt hivatását mindvégig betöltő toronyőr. Pályája egy alig húszéves fővel írt irredenta szellemű újságcikkecskétől negyedszázad múltán az üldözö Gestapo-tiszt fegyverével való szembenézésig ívelt, osztálya és nemzedéke egy csoportjának útját, küzdelmeit példázta.

Gáspár Zoltán polgári családból származott. Nyugalmazott posta-főtisztviselő fia volt, Nyíregyházán született 1901-ben. Középiskolai tanulmányait Kolozsvárott végezte, majd Pesten közgazdasági diplomát szerzett. 1929-ben a szegedi egyetem jogi karának hallgatója lett, évfolyamtársa Erdei Ferencnek és Reitzer Bélának. Az újságírásba már 1920-ban belekóstolt. Első cikkei a szegedi Délmagyarországban jelentek meg. A trianoni békekötés napjaiban a bosszúállás indulatait szító irredenta közhangulat és sajtókampány őt is magával ragadta.

1929-ben bekapcsolódott a szegedi egyetemisták falukutató agrársettlemment mozgalmába, 1930 őszén pedig egyik alapító tagja lett a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának. Itt fűződött szorosabbra barátsága Buday Györggyel, Radnóttival, Erdei Ferencsel, Reitzer Bélával, Ortutay Gyulával, Hont Ferencsel. Ez a közösség, az együtt szerzett élmények és tapasztalatok érdeklődését a kor valóságos szociális és társadalmi problémái felé fordították. Részt vett a Kollégiumnak a Szeged környéki falvakba, tanyavilágba szervezett kiszállásain, szemtanúja volt a szegedi Munkásotthonban folytatott önképző, agitációs és kulturális munkának. Sokoldalú érdeklődésével, nagy műveltségével, nyelvtudásával a Kollégiumon belül Reitzer Bélával együtt önzetlenül az informátor nem túl látványos, de nagyon fontos szerepét töltötte be. Hont Ferenc 1937-ben a Független Színpad első számában megjelent Szegedi fiatalok című írásában, szegedi barátait jellemezve, Gáspárt igen találóan „gúnyos, szellemes kétlábú lexikonnak” nevezte. „Politikai szemléletemet tágitotta — fűzte ugyanitt hozzá —, és erősítette bennem a franciás könnyedségű támadás hajlamját és szeretetét.”

Gáspárt, akár Erdeit és Reitzert, a szociológia érdekelte, különösen a háború és általában a társadalmi erőszak problémája. A Kollégium előadássorozatának keretében 1932. november 27-én Háború és béke címmel tartott előadást. Ennek tanúsága szerint a társadalmi jelenségek okát s a végső megoldást a polgári filozófiákon belül maradvá, ekkor leginkább a freudizmus segítségével vélte megjelhetni. A háborúban az ember agresszív ösztöneinek megnyilatkozását látta, a világbeke megvalósulását pedig az ösztönök szublimálásától és egy „ideális világállam” megalakulásától remélte. Az 1934. február 21-én az idegenforgalmi tanfolyam hallgatói számára a szegedi boszorkányperekről tartott előadásával kihívta maga ellen a helyi klerikális szélsőjobboldal támadását. A „fajvédők” Szegedi Új Nemzedék című lapjában — mellyel annak idején Juhász Gyula kemény csatákat vívott — Schmidt Ferenc a tények méghamisításával vádolta az előadót. Az előadás másnapján megjelent cikke Gáspár az Úr György által szerkesztett Közérdek című napilap február 25-i számában nyílt levélben válaszolt.

Gáspár első jelentősebb munkája a Bevezetés a szociográfiába című tanulmány volt, „útmutató a szociográfiai adatgyűjtésre és feldolgozásra”, mely a Kollégium 1935-re tervezett kiadványainak egyike lett volna, ám kellő számú előjegyzés híján nem jelenhetett meg. A Szegedi Fiatalok és a hazai falukutató mozgalom egyik leg-

jelentősebb vállalkozásában, az angol és német kutatók részvételével 1937 szeptemberében megrendezett dudari tanulmányúton szervezőként és tolmácsként Tomori Violán és Reitzer Bélán kívül Gáspár is részt vett.

Ekkor már a Szép Szó egyik főmunkatársa volt. Máig is kiderítetlen, ki kérte fel először, hogy a folyóiratnak cikket írjon. A Népszövetségi közjáték című cikkének elolvasása után — emlékezik a kapcsolat kialakulására Gáspár Zoltánné — „József Attila, Ignótus Pál és Dormándi László Szegedre utaztak és a többi megírandó cikket előre megbeszélétek velem, ezenkívül Dormándi szerződést ajánlott fel neki a Pantheon könyvkiadó nevében egy politikai történelemről szóló könyvre, melynek témája az első világháború után következő húsz esztendő volt”.

1938 januárjában került Gáspár Zoltán neve a Szép Szó címlapjára, ugyanakkor állandó cikkírója lett a Századunknak, a Népszavának, az Esti Kurírnak és a Magyar Hírlapnak, egy darabig a Gazdaságkutató Intézetben is dolgozott.

Még Szegeden írta az olasz—abesszin háborúról szóló cikkeket (Népszövetségi közjáték. Szép Szó 1936. május; Hogyan látom az etióp kérdést? Századunk 1936. 5. sz.). A szegedi kollégiumi vitaelőadásának tanúsága szerint már jóval korábban elkezdett vizsgálódásait folytatva ekkorra felismerte, hogy a háború végső oka az imperializmus. Ezekkel a cikkekkel kezdődött Gáspár csaknem évtizedig tartó antifasiszta publicisztikai tevékenysége, mely azonban nem volt problémátlan.

Gáspár jól látta és szinte minden egyes alkalommal leírta, hogy a hazai és nemzetközi politikai élet legfontosabb problémája a fasiszta veszély, a jelen legfontosabb küzdelme a fasizmus és a demokrácia erői között folyik. Minden bel- és külpolitikai eseményt ebből a szempontból vizsgált, ide vezetett vissza. Minden más kísérletet, a helyzet e lényegét megkerülő vitát szemfényvesztésnek, zavaró manővernek tartott.

A fenyegető veszély, a sürgető tennivalók tudatában szólt az írástudók feladattáról: megfogalmazta egyúttal saját tevékenységének értelmét is. Dokumentumértékű a Bóka Lászlóval a Szép Szóban folytatott vitája, mely Bókának az 1937. októberi számban megjelent *Quid hoc hominus est* című vallomása nyomán indult. Gáspár Zoltán az egy hónap múlva megjelent *Egyszerű kérdések, bonyolult válaszok* című cikkben Bóka nézeteivel szenvedélyesen vitába szállva arról szólt, hogy a bal- és jobboldal egyszerre vállalása, az el nem kötelezettség a gyakorlatban megvalósíthatatlan. „Aki a jó és rossz ellentétének harcában — vona le a végső következtetést — a gondolat antinómiáival játszik, fordított Mefisztó, aki mindig a jót akarja és mindig a rosszat cselekszi.” A vita a decemberi számban Bóka válasza után Gáspár *Ultima verba* című írásával zárult. Gáspár épp a közeli politikai eseményekre hivatkozva arra figyelmeztetett, hogy az, aki Bóka antinómiáit — mint például az osztálytudat elvetését, az ún. faji „kisebbségeknek” mesterséges létrehozását, a származás által meghatározott nemzettudatot — magáénak vallja, az a tömegek elnyomásának „praktikáihoz” adta oda magát, s útja — üzeni a vita általános érvényére és nagyon aktuális voltára utalva nemcsak Bókának, hanem az általa képviselt „jó szándékú bizonytalankodóknak” immár „fortitur in re atque modo” — „az antinómiák zégzugos kanyargásának végén többnyire az élet és szabadság ellen sorakozó erők táborába visz”. Gáspár a vita során nagyon tudatosan és jó érzékkel azt a konfliktust hozta felszínre, mely a korabeli szellemi élet egyik legkínzóbb belső konfliktusa volt, s mely később Babits Jónás könyve című művében Jónás és az Úr dialógusai révén kapott egyszerre aktuális és egyetemes érvényű megfogalmazást.

Az a meggyőződés, melynek alapján Gáspár a fasizmus elleni szellemi csatáit vívta, egy ún. „integer” demokráciába, a liberális, a kapitalizmus hibái nélkül való kapitalizmus lehetőségébe vetett hit volt, a követendő példa pedig az angol és francia polgári demokrácia. Kompromisszum volt ez egy fábiánus utópia és a társadalmi realitás között a valóságos és létező antifasiszta erők táborához való társadalmi és erkölcsi szükségű csatlakozás érdekében. Gáspár tudta és le is írta, hogy a polgári demokráciák által hirdetett ideálok „bennük és általuk sem jutottak el még a megvalósuláshoz”, ám helyesen látta bizonyos polgári demokratikus vívmá-

nyok és szabadságjogok hazai megvalósításának égető szükségességét. A liberális kapitalizmus, az angol és francia mintájú polgári demokrácia, az Anglia és Franciaország felé irányuló külpolitikai orientáció a fasiszta diktatúra felé haladó Magyarországon az adott helyzetben haladó, németellenes antifasiszta program lehetett.

Gáspár publicisztikai tevékenységének lényege azonban egyre inkább nem a polgári demokratikus követelések megvalósításáért folytatott harc lett, hanem az „aggodalmas értékörzés”, a „történelmi fejlődés eddigi vívmányainak megóvása”. Gáspár többre a baloldali tábor gyengesége miatt nem látott reális lehetőséget, és a „jobboldali radikalizálódás” elleni védekezésbe vonult. Huszadik századi voltaireáinus volt: a leleplezés, a kritika hajlama és képessége volt igazán erős oldala. A jelen minden mozzanatában meglátta és megláttatta a közeli veszélyt: a zsidótörvények elfogadásában, a baloldal elleni szervezett hajszában, a hazai fasiszta csoportok egyre erőszakosabb fellépésében a totális fasizmus hatalomra jutásának, Magyarországhoz fennhatósága alatt megvalósítandó valamiféle Duna menti alkotmányos monarchia érdekében emelt szót. Ez pedig a tömegeket magának megnyerni akaró fasizmus szociális demagógiájával szemben kevésnek bizonyult, elszigetelődéshez vezetett, pedig épp olyan küzdelemről volt szó, melynek végső kimenetele a tömegeknek a bal- vagy jobboldal által történő megnyerésétől függött. Ez volt a Szép Szó polgári demokratáinak a moszkvai Új Hangban Révai József és Lukács György által találóan bírált következetlensége. „Utóvéd” voltak, mégpedig olyan „utóvéd”, mely Gáspár szavai szerint nem hitt és nem tudott maga mögött „már visszavonuló derékhadat sem.”

Gáspár 1939-ben megjelent Húsz év története című könyve összefoglalása volt a demokráciával és a diktatúrákkal kapcsolatban vizsgálódásainak, kritikai tevékenységének. Európa 1918 és 1939 közötti „ál-békekorszakát” írta meg: a békekötés csődjétől a demokráciák és diktatúrák újabb háborús készülődéseiig. Kereste a német és olasz fasizmus szociológiai okait, ám ugyanakkor egy állami beavatkozás és kapitalista monopóliumok nélküli „szabad gazdaság” utópiája szempontjából bírálta a „szovjet kísérletet” is. Lukács György az Új Hangban megjelent ismertetésében joggal tette szóvá Gáspár e történelemszemléletének ellentmondásosságát és korlátait.

Az értékörzés feladatát Gáspár nemcsak a politikai vívmányok, hanem a kulturális örökség tekintetében is rendkívül fontosnak tartotta és vállalta. Rámutatott arra — Ki a magyar most? című írásában a Szép Szó 1939. július—augusztusi számában —, hogy Németh Lászlónak a magyar irodalmi hagyományt „hígmagyarra” és „mélymagyarra” elkülönítő elmélete „a vér és fajmítosz felé sandít”, s objektíve a magyar fasizmus malmára hajtja a vizet. Gáspár jó ideig nem osztozott a Szép Szó többi polgári radikalizálásának a népi írókkal szembeni egyértelműen elutasító magatartásában. Bírálta a népiek faji messiánizmusát, de — a Szép Szó 1938. májusi számában megjelent Már megint a faj című cikkének tanúsága szerint — bízott abban, hogy a „falukutatók” előbb-utóbb eljutnak a paraszti felemelkedés demokratikus megoldásának gondolatáig, a legfontosabb feladatnak, a velük kapcsolatos magatartásnak pedig igen helyesen a „kinövésre való gyermekruháik levettetését” tartotta. A Szép Szóban ő búcsúztatta el a halott Juhász Gyulát. Meglátta Juhász költészetének tovább nem építhető befejezettségét és a benne tükröződő, az ellenforradalmi rendszerrel szembeni helytállás ritka értékét.

Legtöbbet Gáspár József Attila életműve körül tett. Részt vett a Szép Szó 1938 januári József Attila-émlékszámának összeállításában, és — mint később maga írta — „több pártszervezet ifjúsági és művelődési csoportjában” előadást tartott a költőről. Mikor megindult a vita arról, hogy „kié József Attila”, Gáspár a Delta almanachban megjelent vitacikkében visszaperelte a költőt a politikai megbízhatatlanság

és a fasiszta törekvésekkel való rokonság bűnében immár sommásan elmarasztalt népiektől, ugyanakkor azonban a szocialista mozgalomtól is, hivatkozva a költészet egy ún. „egyetemesebb emberség látomását” kifejező jellegére, hogy aztán e szellemi örökség megőrzésének feladatát „egy lazán megszervezett és nem látható formában, de erkölcsében összetartó intellektuális csoportnak” ítélje oda. Nem kétséges, hogy a Szép Szó polgári radikális körére gondolt Gáspár, e tiszteletreméltó vállalás azonban József Attilában tévesen valamiféle „szabadon lebegő értelmiség” példáját látó és láttató önmagának perlés volt, melyben a Szép Szónak a tömegmozgalmakon kívüli és fölötti sajátos helyzete tükröződött, és keresett igazolást.

1942 tavaszán Gáspár egyik irányítója lett a költő második, budapesti temetése előkészületeinek, s a május 5-én megrendezett „immár nem a halottnak, hanem az irodalomtörténeti halhatatlannak járó tiszteletadáson” az emlékbizottság nevében ő mondott búcsúztatót. A Magyar Csillag 1942. decemberi számában megjelent A költő és a köztudat című cikkében a „majdani életrajzíró számára” „kötelességszerűen” feljegyezte a temetés előzményeit:

„Marosán György, a sütőmunkások titkára, akit azelőtt nem ismertem s a temetés óta nem is láttam, egy napon fölhívott s közölte velem, hogy József Attila-emlékbizottságot alakított, amelynek első célja a budapesti sírhelyen való eltemetés, második pedig, hogy az új sírhelyen méltó emlékmű emeltessék. Kér, hogy mint a Szép Szó szerkesztője vegyek részt a munkában.

A bizottságban a népi írókat Kovács Imre képviselte. Hármunkon kívül a különböző szakmák ifjúmunkásságának képviselői s pár fiatal munkásíró vettek részt, melléjük sorolva Szabó Istvánt, a Magyar Nemzet munkatársát.

Azt mondtam, hogy a temetés a munkásifjúság műve volt, s ez így igaz is. De a kollektív igyekezetet jogos megszemélyesítéssel fűzhetem Marosán nevéhez. Vidám tetterre készsége, az akadályokkal kedvtelve bírkózó erélye, önzetlen lelkesége nélkül az ifjúmunkásság részvétele nem kapott volna se ösztönzést, se formát, se alkalmat. Referálását, intézkedéseit, vitáit hallgatva vált bennem átélt valósággá József Attila verse: »Új nép, másfajta raj. Másként ejtjük a szokat...« ... Egyes társai elégedetlenkedtek a tervezett felvonulás méreteivel, s nagyszabású tüntetésé akarták a temetést kiszélesíteni. Ezeket a szándékokat reálpolitikai érzékkel és biztossággal hátrította el.

A főváros dízsírhelyet adott a párt városközi képviselőinek közbenjárására. Ezt — utólagos *captatio benevolentiae* gyanánt — lelkenedve megírtuk a számunkra hozzáférhető lapokban. A valóság az volt, hogy egy négyszáz pengős rendelkezési keretet kaptunk. Ezzel azonban csak egy egészen eldugott sírhelyet szerezhettünk meg. A kiszemelt és megváltott sírhely ezer pengőbe került. A különbözetet, továbbá a kihantolás és a temetés költségeit gyűjtés útján szereztük meg...

Először Táncsics Mihály sírja mellett szemeltünk ki egy helyet. Meg is kaptuk. Sajnos, elsietett örvendezésből idő előtt megírták egy hétfői laphoz. Az idő előtti nyilvánosságnak az lett az eredménye, hogy erről a helyről — utóbb érvényesített, de egyébként jogos formai okok miatt — le kellett mondanunk. Ehelyett két másik parcellában ajánlottak fel sírhelyet. Az egyik sírhely az 1919. évi júniusi ellenforradalom vértanúinak, Nikolényinak, Stenczelnek, Lemberkovitsnak sírjai között volt. Ez azonban nem mutatkozott megfelelőnek, mert előtte csupán egy keskeny út húzódott, s előre látható volt, hogy megfelelő alkalmakkor nagy tömegek vonulnak fel a költő sírjához, ami megoldhatatlan közlekedési és rendészeti kérdést jelentett volna. Így választottunk azután sírhelyet a Gömbös Gyula-emlékműtől jobbra eső parcellában. Jelentőség és ismert név nélküli polgárok nyugosznak benne. Nem kaphattunk helyet az első sorban, de a parcella előtt tömegek gyülekezésére alkalmas térség van, s küldöttségek, egyes csoportok a második sorban levő sírhelyet könnyen elérhetik.”

1939 elején Gáspár a Szép Szó szerkesztésében magára maradt. A márciusi—áprilisi, majd az ezt követő két utolsó szám az ő neve alatt jelent meg. Szerkesztői tevékenységével és általában a Szép Szónak a „falukutatók” elleni differenciálát-

lanul ellenséges magatartásával a Művészeti Kollégium nem érthetett egyet. Bár Radnóti és barátai Gáspárt, a publicistát, nem tartották „Szép Szó egyéniségnek”, Horváth Béla Tanuljatok, ti népek című, a Duna völgyi népek elleni agresszív, nacionalista versének a március—áprilisi számban történt leközlése után kirobbantak az ellentétek. Gáspár — Radnóti naplójának tanúsága szerint — Radnóti és K. Havas Géza szenvedélyes vitájáról és Radnótinak a Szép Szóval kapcsolatos erősen elmarasztaló kijelentéseiről és véleményéről tudomást szerezve bejelentette, hogy nem kíván többé részt venni szegedi barátainak összejövetelein.

A Szép Szó betiltása után Gáspár a folyóirat örökébe lépő Delta almanachot szerkesztette meg, majd Csetényi Józseffel és Erdődy Elekkel együtt az 1941-ben megjelent Mai enciklopédia című antifasiszta szellemű társadalmi-politikai kislexikont. Az antifasiszta ellenállási csoportokkal való konkrét kapcsolatairól egyelőre keveset tudunk. A tények arra engednek következtetni, hogy Gáspár egyre több közösséget vállalt a munkásmozgalommal: a Szociáldemokrata Párt 1943—44. évi vezetőképző tanfolyamain Politikai eszmék fejlődéstörténete az új korban, A legújabb kor világtörténete és A közgazdasági elméletek története címmel előadás-sorozatokat tartott.

1944. március 1-én Péter János hívására a Református Jövő című napilap Heti Tükör rovatának vezetője lett. Ezt a munkáját azonban már szinte el sem kezdhette. Az a politikai hatalom, mely ellen az utolsó percig harcolt, az események tanúsága szerint legveszélyesebb ellenfelei között tartotta számon, és rég halálra szánta. A német megszállás másnapján a Gestapo letartóztatási paranccsal kereste lakásán és a szerkesztőségben. Gáspár néhány napig református egyházi személyeknél és a Bethesda kórházban rejtőzködött, majd családjával együtt álnéven vidékre menekült. Közben azonban kapcsolatai fenntartása végett időnként Pestre jött, majd 1944 végén, a Lakatos-kormány bukása után végleg visszatért a fővárosba. Feljelentették, a közelben levő német parancsnokság egyik tisztje megleste lakásának kapujában, s 1945. január 13-án a kapu alatt szíven lőtte.

CSAPLÁR FERENC

GY. SZABÓ BÉLA FAMETSZETE

LADÁNYI MIHÁLY: KEDVESEBB HAZÁT

Már a korai Ladányi-versekben is feltűnhetett, hogy az egynemű hangulatok mögül nyugtalanság sejlik elő. A zárt versvilág később ellentétekből állt össze, szélesebb lett a líra világképe, zaklatottabb az atmoszférája. Az ifjúkor mítoszait szenvedéllyel rombolta a költő, nemcsak új árnyalatokat adott a régi igéknek, hanem újabb lírai forradalmat hirdetett meg, szinte kéjjel fosztotta vázig a legkülönbözőbb jelenségeket. Bátorsággal és őszinteséggel hivalkodott, a versekben testet öltő lírai én nem törődött az illemtudók ítéletével, esztéták sem fegyelmezheték. Végletek egymásnak feszítésével kereste az igazságot, de épp a végletek szeretete adott lehetőséget némi rejtekezésre is. Keserűségeit valamiféle szegénylegényes szerepből olvasta a világ fejére, a „szépség huligánjaként” kószált és énekelt, majd a „bohóckirály” szerepét öltötte magára, élvén az igazmondás eme ősi lehetőségével. Közben a vagánykodás mögött a lírai világkép egyre komorabb lett, de ez nem a borongós hangulatokon volt már mérhető, hanem annak a költői tartásnak a megfigyelésével, amely nemcsak a hétköznapi mítoszok fosztását-oszlatását célozta, hanem tudatában volt vállalkozása sziszifuszi jellegének is, hiszen sokszor úgy látszott, hogy egy társadalommal, sőt az egész elkényelmesedő emberiséggel áll szemben. Ez a tudat és a költő elszántsága eredményezte, hogy az álságokkal póre igazságokat szembehelyező magányos harcos szerepe lett az övé, aki azzal tette magát védetté, hogy önmagának sem tulajdonított jelentőséget, önmagán is mulatott és mulattatott. Fenntartásos álláspontját kötetének címe is jelezte (*Utánad kószálok, Dobszóló, A túloldalon*). Ezekben a kötetekben a különös tartás még új, értékes lírai tartalmakkal telt meg, bár az is feltűnt, hogy a szerep a látszat ellenére összébb vonta Ladányi költészetének aspektusait, költői lehetőségeit: minden témára, motívumra „ráfolyt” a fintoros én. Mostanra, a *Kedvesebb hazát* kötet idejére pedig már a lírai témaválasztásnak szinte egyetlen meghatározója az lett, hogy ennek a kétkedő, kérdőjelező szemléletnek mely témák, motívumok engednek nagyobb teret, melyek szolgálnak több meglepetéssel. A figyelmét a leleplezhető dolgokra koncentráló ember észrevételei kértek teljes uralmat a lírában, a szatirikus szemlélet a versstruktúrák képzésében is egyeduralomra jutott — a hagyományos értelemben vett líraiság rovására. A nagy leleplező szól ezekben a versekben, de szemléletének tartalmi elemei gyakran túl erős hangsúlyt kapnak a költészet ellenében. Nézzük azonban előbb a szerintünk sikeres változatot, azt, amelyben a szemlélet és mondanivaló még művészi megformálást talál. A *Szeretet, szeretet* kezdetű vers is mítoszfosztató: azt mutatja fel, hogy a szeretet csupán életünk szüneteiben jut szerephez, s éppen ezért ekkor is elvétí hivatását, hiszen újabb aljasságok előkészítésének idejévé válik. Lényeg és látszat groteszk ellentétét a képi asszociációk kegyetlen póresége hordozza: imádkozó kofákhoz, adakozó gyilkosokhoz, ajándékokkal megtévesztő gyarmatosítókhoz — tehát alantas lényegüket elfedő emberekhez — hasonlatos az a szeretet, mely csak nagy ritkán, karácsony táján jut szóhoz, csak pillanatokra válik életünk cselekvő részévé. Az áhítat, meghittség és az embertelenség ellentétező összevillantása adja a sajátos

lefosztó, élesen exponáló atmoszférát. A vers lényegi sugallatára, üzenetére az mutat rá, hogy magát a szeretetet nem semmisíti meg a költő, a leleplezés csupán a hozzája idegen elemként tapadó járulékokat próbálja lefosztani róla. A villogó ellentétezés keserű hangját így szövi át az igazi, szeretet utáni kemény nosztalgia.

A negatív jegyek elősorolása pozitív tartalmakat épít a kötet másik tipikus versváltozatában is. Ez azonban a viccek színvonalán mutatja a lírát: itt az ötlet a fontos és nem annak lírai megfogalmazása. A kötet rövid verseire gondolunk első sorban, melyek jópofa vasárnapi viccként megmosolyogtatják az olvasókat, arra azonban nemigen tarthatnak igényt, hogy a költészetben helyet kapnak. A *Jó lenne hinni* kezdetű például arra a közismert tréfára épül és nem is több annál, hogy — a sírfeliratok mutatják — mindig csak a legjobbak halnak meg. De alig különb a *Pavlov kutyája*, amelyekben a költő az ötletért még a kép logikáját is megtöri. Szinte az egész *Meseország* ciklus kívül marad a lírán: a költői teremtést az ötletek tréfája helyettesíti, s így a kötet jelentős része Ladányi életművének mellékterméke, nem költői alkotás, hanem a vicc és anekdotakincs tartozéka. Máskor viszont a gyilkos ötlet képes arra, hogy tömör versben mélyen, differenciált szemlélettel nyilatkozzék meg a költő:

*Két nevetés között
ott van már a kósa halálból
egy pillanatnyi csönd*

*Am ha e csöndben üldögélek és
elképezem a gyászbeszédet
újra elfog
a röhögés*

Finom és megragadó gondolattal-hangulattal indul a vers, s Ladányira jellemző módon búvápatakként hosszú asszociációs sor fut a felület mögött, s a végiggondolás eredménye villan csak elő: a csöndtől a halálon át a temetésig ível a vers, megtörténik a gyászbeszéd és az igazság összehasonlítása is, s ennek komikus ellentéte fogalmazódik meg. Az összetett látás ilyen módozatai szervesen kapcsolódnak a Ladányi-líra érett teljesítményeihez. Éppen ezért sajnáljuk, hogy a kötet jelentős részében apadtnak látszik a lírai erő és ihlet, a cikluscímek is jelzik, hogy a költő a bíráló, gúnyoló szándékot túlzott szerephez juttatja, a költészetet a napi hírlapi csatározások részévé silányítja (*Meseország, Parnasszus, Gyarmatosítás*). Kitűnő szemmel és érzéssel szűrja ki a visszásságokat — ez feltétlenül érték, de mondanivalójának egyre ritkábban ad súlyt a költői erő, és túlzásai sem egyértelműek, mert nehéz eldönteni, hogy milyen pozícióból ítélkezik. Megtorpanás ez a kötet Ladányi pályáján, vegyes értékek gyűjteménye. (*Szépirodalmi, 1971.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

GARAI GÁBOR: MÁRCIUSI NYÁR (JEGYZETEK ÉS VERSEK EGY INDIAI UTAZÁSRÓL)

Útinaplók és jegyzetek, tárgyilagos élménybeszámolók és „ezt láttam, ezt vettem”-féle ömlengések korát éljük. Az ember lassan lerombolja a távolságokat, a mérföldek és kilométerek ijesztő uralmát. A kérdés csak az, mennyi hasznot húz ebből az irodalom? A magyarázat — legalábbis a mi irodalmunk esetében — nem éppen újszerű jelenségekre vezethető vissza. Nem feladatunk ennek tárgyalása, s e néhány bevezető mondat is csak a problémajelzés funkcióját vállalja.

A *Márciusi nyár* olvasásához fogva Jankovich Ferenc szép sorai jutnak eszembe: „megállok most és vallatom magam: / láttam Párizst — nem láttam Baranyát”

(Szántód partjainál). Maga Garai nyugtat meg: nem volt helytelen az első asszociáció. „...képtelenség, hogy jóformán nem ismerem Ceglédet és Köszeget, Kiskunfélegyházát és Sárospatakot; mi keresnivalóm van Indiában?” Nos, ez a „keresnivaló” már a megérkezés utáni első pillanatokban tisztázódik. Barátságos emberi arcokat látva, a költő imígyen konstatálja a lényegét: „Nem vagyok idegenben.” — A „Mindenütt otthon” kitárulkozása, jellegzetes költői-emberi magatartása ez. A könyv végső konzekvenciája is „visszarímel” majd az első benyomásokra, sőt, szentenciózus tömörséggel vallja: „Aki megjárta Indiát, többé nem élhet ugyanúgy, mint azelőtt.”

A költő ebben a távoli országban is az embert keresi, s miközben ezen fáradozik, az európaiság nagyképű és hazug páncélzatát is igyekszik levetni:

„*Arcom itt minden arc — tükör tekint rám:
— Testvéred vagyok, te se légy a bírám;
és menj békével, majd, ha menni kell.*”

(Testvéri arc)

Garai még a lélekvandorlás tanának magyarázatában is olyan magatartásformáról beszél, melyben önmagáéra ismer: „...az ember nem akar meghalni, nem akarja elveszíteni az életet — továbbadja hát a gyermekeinek. De mert ő maga végül megiscsak meghal, s ezt tudja, hálás gyöngédséggel és kímélettel tekint a növényekre és állatokra, hiszen ezek arról tanúskodnak, hogy maga az élet nem vész el, minden pusztulásból valamilyen újjászületés támad.” — S ugyanez a gondolat szólal meg, immár költészetté szublimálódva, a *Növényi hit* című versben. Látjuk tehát: a *Márciusi nyár* nem tipikus útibeszámoló; az utazás sok tekintetben csak ürügy, alkalom a már korábban is izgató gondolatok kimondására. Nemcsak a műtörténészek Indiája, hanem e monstre keleti ország megoldatlan kérdésekkel terhes jelene is érdekli a szerzőt. A Napisten baálbeki templomának monumentalitásába is belelop valamit a jelenből („...*egy jó járó földnyire / innen — ég a világ*”), s a „szegény-seregek” csöndes tüntetésére éppoly érzékenyen reagál, mint a Tadzs Mahal megismételhetetlen csodájára.

Szerzőnk az útinapló műfajában is többnyire az összefüggésekre figyel. Néha persze szinte természetszerűleg bocsátkozik ismétlésekbe. — Közhely, de igaz közhely például nyomortelepek és luxusvillák kontrasztjának hangsúlyozása. De maga a színhely is különösen alkalmas ilyesféle szembeállításokra: a napi egy rúpiáért dolgozó művészekről az autógyűjteménnyel rendelkező tulajdonosig. Ugyancsak közismert bizonyos indiai kuriózumok emlegetése. — A szent tehenek s a kígyóbüvölők szinte bármelyik, Indiáról szóló útijegyzetben föllehetők. A vizuális élmény visszadásáról pedig már a kötet elején lemond Garai. Szellemesen idézi Somerset Maugham ugyancsak szellemes mondását, mely szerint „... a kritikus a hibásat viszonylag könnyen tudja jellemezni, s véleményét is meg tudja indokolni, de a tökéletesre, a gyönyörűre valójában nem is mondhatna mást: »Eredj el, nézd meg te is.«” — Sokkal érdekesebbek tehát a személyes találkozások, indiaiakkal folytatott beszélgetések: például egy pandzsábi költővel, akinek három versét saját fordításában közli a szerző.

Megállapíthatjuk: a kötet középpontjában tulajdonképpen nem India áll, hanem Garai Gábor, aki Indiában járt. S ez igen nagy különbség! — Események, élmények, benyomások egy érdekes és jelentős egyéniség szűrőjén jutnak el hozzánk. Úgy gondolom, hogy mindez a kötet egyik legfontosabb sajátossága.

Igen ám, csak hogy a *Márciusi nyár* nemcsak útinaplót, hanem egy miniatűr verseskötet anyagát is magában foglalja! A versek harmonikusan illeszkednek a jegyzetek közé; csináltságnak, mesterkéeltségnek nyoma sincs. S valóban nem tudnánk eldönteni, hogy melyik a fontosabb: a vers, vagy a nemcsak magyarázó, de a költőmenny keletkezésére is rávilágító prózai anyag. — Laikusok előtt mindig titokzatosabb veszi körül a vers születését, s bár a műzsákban meglehetősen kevesen hisznek, a versírást még mindig nagyon sokan értetlenséggel nézik. Garai könyve ebből a

szempontból is mítosz- és legendaoszlató könyv, amely, túl ezen az ismeretterjesztő funkción, irodalmároknak is hasznos olvasmányul szolgálhat.

Milyenek a versek? — „Formásak”, „művesek”, s talán nem is sokat tévedünk, ha ebben *tudatos* költői erőfeszítés eredményét látjuk. Maga a szerző mondja: „...szeretem, ha egy költő tud formás verset is írni.” — Formai biztonsága most se hagyta cserben, s korábbi verseinek jó néhány sajátosságát is megfigyelhetjük.

Garai szereti a szimbólumokat: az *Artisták* jelképe az emberi összetartozásról vallott, a mostani, *A mélybeugró* pedig a halál kockázatát is vállaló nyomorúságra döbönt. Ugyanígy lesz az Ady szimbólumrendszeréből ismert Gangesz-part is — más tartalommal — költői kifejezőeszköz (ld. *A Gangesz mellett*). *A Vernek egy embert* mindenféle brutalitás elleni tiltakozását is jelképen alapuló versépitkezés fejezi ki.

Szintén nem ismeretlen az a — főleg régebbi verseiben (pl. *Gellérthegy, Ősz elébe*) megmutatkozó — impresszionisztikus táj-, illetve hangulatlíra, amely rendkívül artisztikus formában különösebben nem jelentős élményt bont ki bennünk (ld. *Tájkép, tehénnel, Jégverés Delhiben, Bül-bül-dal alkonyatkor, Hajnali virrasztó*). *A Tánc a Kalakshetrában* fölfokozott érzékelése, szín- és hangorgiája jól jellemzi ezt a látásmódot: „szótt-arany madárszárny”, „kék szellő”, „fűzöld selyemruha”, „hamuszín pálmazsupp” képi tobzódásába a szitár „fémhangja pendül”. — *A költői eszközök tehát nem jelentenek újdonságot, nem kezdenek új korszakot Garai költészetében.*

A könyv utolsó néhány lapja, az *Epilógus* már afféle záradék az útiélményekhez. De az ilyenkor megszokott sztereotip mondatok helyett itthoni tragédiákra utaló lírai vallomást találunk. — Három ember: a becsült költőtárs és barát, a nemzet gondjaitól önmagát nem kímélő klasszikus, s a költő apjának halála hervasztja le az Indiából hozott mosolyt. A kötetzáró *Valami elveszett* című vers éppen e „teljes szívből, vigasztalhatatlanul panaszkodó” fájdalom megszólaltatásával válik nagy verssé. A megrendülés mellett azonban éppúgy megszólal a hitet, boldogságot követelő vágy, mint Váci Mihály utolsó verseinek egyikében. *A Valami nincs sehol* az újrakezdésre biztat, a *Valami elveszett* pedig a létezés csöndes örömeivel igazolja, hogy érdemes a mindennapi küzdelem és szenvedés:

*Mert bárhogy tündököl föltről a lét,
így kell, lehajtott fővel ünnepelnünk,
elnézve a behódolt táj fölött,
és föl, az ergesztelhetetlen égre.*

Végezetül csak annyit: Kner Imre gyomai örökösei ismét szép könyvet csináltak, s munkájukkal járultak hozzá az imént emlegetett „csöndes örömhöz”. (*Szépirodalmi*, 1971.)

OLASZ SÁNDOR

PALOCSAY ZSIGMOND – SZILÁGYI DOMOKOS: FAGYÖNGY

„...észrevettem, hogy a davosi történet... mást gondolt önmagáról, mint én róla,” — tapasztalja *Th. Mann*, a novellának szánt *Varázshegy* írásakor. Úgy tűnik, hogy *Palocsay* és *Szilágyi*, a két elismert erdélyi költő éppen erre: a „mű mástgondolására”, az indító költői szándék és magát formáló megvalósulás izgalmas játékára ajánlotta fel ezt a közös kötetnyi vállalkozást. „Fagyöngy”: talán éppen ez a képszerű név (és népszerű kép) az a közösen kedvező invenció, mely a párhuzamos versírás kísérletének köteté kerekítését sugallta. A kötet „mottója”, a fagyöngyfélék (*Loranthaceae*) meghatározása lexikonszerűségében is árulkodik a versek közös ener-

giaforrásairól. Ez a „gyógynövény, madárlép, enyves bogyó, gyimbor, gyombor” az „együtt-tenyészés” alkalmas „ürügye”, ahogy Szilágyi megfogalmazza. „Együtt”, de mégsem közösen, „mert kinek-kinek / saját lábán kell áttántorognia, átmenetelnie / bukdácsolnia, lábadoznia / örömből kínba, vesztettségéből vigaszba, / hogy megtartsa magát!” Mi ennek, az irodalmunkban talán egyedülálló kísérletnek, a művészi esélye és mi az eredménye?

A „fagyöngy” képe, képzetvilága, a hozzátapadó természeti, népi hagyományos asszociációk gazdagságával alkalmas közös ihletforrás. Mintegy összelelt mindazokat a költői hajlamokat, vonzalmakat, készségeket, amelyek külön-külön megtalálhatók Palocsay, Szilágyi lírájában. Fellelhetők, holott két, egymástól erősen különböző költőiségről van szó. Palocsay elsődlegesen intuitív, kalevalás szövbüvölő, aki a természet apró miniatúráinak, s a hangsorok teremtő tovább gyűrűztetésének mestere. Nála „kamasz emlékek hangján / prittyeg az orsó”, „Fakó, / foszladozó, fonalán” „bogoz, göcsöz”, míg „feszül-plöttyed” s ha kioldja „rúcske orsója ujján”, „kisimul”. Olyan költő, akit „Csigadana”, „Lepke-pernye”, „Rézcsitkó” ihlet, „Zöldloboncúval”, „Murgóhegyen”, „Pepecselve” ír. „Kakukkfuvolája” Pán sípjával, Orfeusz énekével, Vejnemőjnen hárfájával társítható. Szilágyi Domokos viszont a költői szentségtörésig intellektuális. Így inti magát: „Bolygókra mászkálsz? — csücsülj le: elébb / tanuld meg véred összetételét, / tisztogasd végig rongy idegeid.” Sójátsásként fakad belőle ez a József Attila-parafázis:

Úgy kell a végtelen, mint egy falat kenyér. A megkülönböztetés természetesen sarkított. Éppen a vonzalmak találkozásairól vall a közös kötet, annak is közös versmagja: a Fagyöngy is. Ez a metafora érzékletes, fondorlatos kép, sokértelmű jelképesre, intuitív és intellektuális láncreakciók elindítására alkalmas. Mint „gyöngy” „fára” tapadása, fás és lágy száraz egymásba növése, úgy öltödhöz egymásra gondolat-, kép-, szó-, ritmusjátékok adogatása, s közösen a fagyöngyképzetre: költészet, költésvigasztaló — értágító, gyógynövény, madárlép voltára. Maga az egymásra öltés, különböző minőségek egymáson, egymásból élése, egymást éltetése: a kötet visszatérő alapmotívuma. Palocsay például a „dolgok ölelkezését” egy helyen így érzékíti, „malmod kerekéről” beszélve:

— — — — —
őreg fanyelű bicskával,
csipkézd körbe cifrasággal
kereked — virággal,
úgy, hogy lehessen folytatása,
csökkent rögnek igazsága:
az, mit ő nem teremhet;
s átfordítja magán morogva,
kiváncsi, gyöngye víz fodra
küllőit szorozza, magával osztja
— sóhajtozva.

(A dolgokról egy földi szellem)

Jelképes a malomkerékre átfonódó cifrázat, virág, a magán átfordított vízfodor képe; a kölcsönhatás, folytatás, egymást „szorzás, magával osztás” jegyében. „Mit ő nem teremhet” — egymagában, azt termi az egymásra ható kettősség, két minőség találkozása, feleselése, akár ellentmondása. Természetutánzás és természettagadás is ez — az egész kötet, mindkét költő, kettejük viszonya tükrében. A természeti és emberi lényeg egymást kihívása és egymással szembekerülése ismét a kötet egészéből, mindkettejük líraiságából fakadó, visszatérő dinamizmust képvisel (*Fagyöngy; És most az ember beszél — De most a természet beszél; Konyhaszerrel; Nád címerék* stb.). Ugyanakkor, alkotásmódként, annak eltérései és közös vonásai révén is a „tenyészés”, (s az „együtt-tenyészés”) egyszerre, illetve felváltva jelenti mindkettejük részére a spontanitást és az egymás által megadott (javasolt, elfogadott) versürügyek inspirációját. Egyénenként is a saját költői természet és a „mesterség” egyaránt

vizsgáljuk, amikor újtára engedik a közös lírai invenció hógolyóját, avval: lássuk, milyen lavina lesz, merre tart? Ismét már a fagyöngyindításban benne rejlik még egy fondorlat, ez az olvasónak feladott kérdés, a modern költészet „rébusz-szerűségének” egyféle felfokozása, rájátszás a játékra: meddig, hol találjuk *Szilágyit*, s hol *Palocsayt*? Már az előbbieket értelmében is, cserélik szerepeiket, kötetben való helyüket, még eszközeiket, szavaikat, kezdeményező jellegüket is. Háttérbe állítják a személyt, mint a „témát”, s előtérbe helyezik az együttest, a felbolydított képzetbokrokat; magát a gondolatok, képek, képzetek egymást hozását, stafétázását, tenyészését. Duettre emlékeztető ez az együtt játszás kísérlete, s mindkettőjük különös zenei vonzalma szintén alapvető szerepet játszhat ebben, mint ahogy a kötet „mérteni” és kompozicionális középpontjában külön és együtt a két *Missa Solemnis* áll. Potenciálisan zeneműt, partitúraolvasást idéző az olvasónak adott feladat is. Hiszen tettségére bízott, hogy miként „hallgatja” a kötetet: úgy, mint 16 új *Palocsay*-verset, illetve 16 új *Szilágyi Domokostól* valót, avagy, mint 32 vers együttesét, a kettősből adódó harmóniát, a két költőből, kétféle költészetből keletkező harmadikat, magát a kölcsönhatást?

Potenciálisan állnak fenn ezek a lehetőségek, kell most már hangsúlyozni. Mert bármennyire csábít a kötet tovább asszociálásra, parafrázisokra, ne kerüljük meg az ítéletet. Bármennyire szándék és megvalósítás játéka a kísérlet lényege, előtűnik eredmény, létrejött, befejezett mű és művek sora áll. A vállalkozásban rejlő (s a kötetben is feltalálható) művészi lehetőségek felső „határait” körvonalaztuk, az $1+1=3$ -at; a kétféle költő, költészet összefogásából létrejehető, új erényeket termő „harmadikat”, az együttest. Ha a 32 vers, a *Fagyöngy* egésze autentikus egységgé állna össze, vagy akár hiányosan is, egy ilyen összhang akár még meg-megszakadó bontakozását mutatná. De ez nem történik meg. Nincsenek a kötetnek saját, belső szabályszerűségei, együttesből fakadó „önmozgása”. A létező szabályszerűségek (az egyes darabok „földi” és „szellemi”; intim és univerzális jellegének váltakozása; a *Fagyöngytől Missa Solemnisig* fokozódó emelkedés, gondolatkör-tágítás, s innen, a 9. verstől a 16.-ig tartó „leszállás” iver stb.) szépen felépített, de „külső” szerkesztői elgondolás marad, nem kap „belső” funkciót, mint ahogy az egyes darabok és helyek, képcserék, felelések stb. sem nyernek többletjelentést az együttesben játszott szerepük révén, „helyértékük” jogán. Ennek akkor is meglenne a lehetősége, ha nem számolunk 16—16 külön-külön is hasonlóan jól sikerült művel, hanem köztük az együttes kedvéért megszületett improvizációkat is elfogadjuk. De ezt a fajta összhangot, akár bátortalanabban is — nem találom. (Hogy keressem, arra *Szilágyi Domokos* utolsó kötetei bátorítanak, például *A láz enciklopédiája*, amely mintapéldája a legmerészebb szélsőségekből léteszületett teljes zengésű egységnek.)

Így marad a 16—16 vers és a helyenként jelentkező kölcsönhatás; a saját költészetekben tett új lépés, az együttműködésből fakadható nyereség. Bármennyire háttérbe rejtőztették a személyiségek különbségeit, mégis megtaláljuk a *Palocsay*-, illetve *Szilágyi*-bélyeget, elsőséget az egyes verseken belül. A *holdszívű holló tanyáján*, *Konyhaszerrel*, *A Halálmadár*, *Baglyommal*, *Nádcímerek*, *Jégcsilingó* az előbbire utal, nemcsak címében, hanem a versek megszületésének elsőségében, az inspiráció természetében is. *Szilágyi* kezdeményező szerepére vall a *De most a természet beszél*, *A játszóter*, *Nem tanítottatok meg*. Közös fogantatású lehet így a *Fagyöngy*, *A helyzet meghertzei*, *Missa Solemnis*, *Gyöngyöm-társam* — s a többi közmegegyezéssel egyéni változat. Természetesen az azonos címek mögött is változatok lapulnak. Ez a fajta „elsőség” jelenti azt, hogy a külön felsoroltak főmotívumai, képzetvilága inkább *Palocsay*, illetve *Szilágyi* eddigi lírájával mutat szerves kapcsolatot, s ugyanakkor azt is, hogy feltehetően a már kész *Palocsay*- (illetve *Szilágyi*-) vers elolvasása után (válaszként, felelésként, vagy továbbfokozásként, de mindenképpen) az attól kapott inspiráció jegyében, improvizációként született *Szilágyi*, (illetve *Palocsay*) megfelelő párkölteménye. Újabb rejtett, izgalmas kísérletek és műhelytitkok, mikor, hogyan lesz a rögtönzés, parafrázis is művé? (mi a különbség a kettő között, hol a határ?); — mihez kezdenek, mire jutnak „egymás” pályáin?; milyen különbség mutatkozik az

egyek versek egységében a versegész elejére mintegy „záróköként” odaülő cím, illetve a „kezdetben vala a cím” eseteiben? stb. S most már az egyes versek minőségéről kell beszélünk, amely a fentiek értelmében (s a vállalkozás természetéből adódóan) a játékos rögtönzés és a remekmű végletei között helyezkedik el. Előbbinek iskola-példája *A helyzet meghertzei*, mely mindkét fél részéről tréfa, költői etűd. Az utóbbi: kényesebb, s itt már saját mértékével kell mérnünk mindkét költőt. *Palocsay* legsikerültebb darabjai „saját nemében” keletkeztek: *A holdszívű holló tanyáján*, *A halálmadár*, *Jégcsilingó*. „Szilágyi-módra” inkább kivételként terem jobb verset is (nem túlságosan kiemelkedőt): *Nem tanítottatok meg*; gyakoribb az az eset, amikor fél siker születik ezen a módon: (*A játszótér*, *És most az ember beszél*). *Palocsay Missa Solemnise* árulkodik legjobban arról, hogy nála mint maradnak közömbös, külső elemek azok a fajta apró információk, amelyek *Szilágyinál* költői funkciót kapnak, lírai egységbe olvadnak. *Szilágyi Domokos* versei közt találjuk a kötet legjobb darabjait, olyan kiválóakat, mint *A dolgokról egy földi szellemnek*, *Nem tanítottatok meg*, *Missa Solemnis*, *Test a testtel*. A „*Palocsay-módra*” történő rögtönzések közt is lelünk jól sikerülteket, átfordítva „szilágyisra”: *Mese-mese-mese-mese*, *Halálmadár*. Ujjgyakorlatszintű marad a *Baglyommal*, *Jégcsilingó*, *Nádcímerek* rögtönzése, bár ez utóbbi egységesebbnek bizonyul, mint *Palocsay* „eredetije”, mely óriás vers voltában fellazul, szétesővé válik.

Nem költői versenyre álltak ki — írják a szerzők. Mégis, felmerül az egyes versek s az egyes alkotásmódok, költői eszköztárak összehasonlításának kísértése is. Hiszen már a fenti mérlegelés, az egymás „pályáin” vendégszereplés eredményeinek latolgatása is óhatatlanul következtetéseket kínál. Adott esetben (verseny nélkül, személyek háttérbe vonulásával együtt) *Szilágyi Domokostól* kapunk több, jobb verset; az ő mágneses tere bizonyul erősebbnek, tágabbnak; eszközei, skálája gazdagabbnak. A kötet legemlékezetesebb pillanatait is az ő sorai ízeltethetik; s vele a közös játék varázsát is:

*A költő (aki jobb híján,
belenyugszik, hogy így nevezzék,
pedig jól tudja, mily nevetség),
aki se Megbízott, se fényes
Nagykövet vagy Letéteményes,
csak végtelennel játszó véges,
s hiszi tán, hogy az értelem:
végessel játszó végtelen;*

*aki mindig, mindig csak: vár még —
a költő, aki tüzes árnyék,
amely két pólus között átég;
akinek eleme a játék
(elég véres életelem —
mint, mondjuk, a történelem) —:
játék, mindig és minden ellen.*

A „páratlan költői kísérlet” együttesen, úgy tűnik, olyanfajta nyereségekkel is járhat, amelyek nem az adott kötetben, hanem az ezután megszülető versekben mutatkoznak igazán. (*Kriterion, Bukarest, 1971.*)

SZÉLES KLÁRA

HORVÁTH IMRE: JANUS-ARCÚ ÓRÁK

Horváth Imre újabb verseinek méltatóját a költemények szokatlan, ötletekkel teli formája, gondolat- és hangulatgazdagsága mellett az is örömmel töltötte el, hogy azok, akiknek ezek a versek íródtak — az olvasók — szinte néhány óra alatt szétkapkodták azt a — kétségtelen, Magyarországon kis példányszámban — megjelent kötetet, amit könyvkereskedelmünk forgalomba hozott. A *Kriterion* kiadványai, úgy látszik, egyre népszerűbbek lesznek, ráadásul e könyvecske borítója, amely Kazinczy Gábor szép munkáját mutatja be, valósággal csalogatja a vásárlókat.

A nagyváradi költő *Írhatsz* című versének *Túl a számokon* című kötetében gondolatait, melyet ars poeticájának is elfogadhatnánk, következetesen megtartotta:

*Írhatsz krétával a hóra, Írhatsz gyorsan, írhatsz lassan,
Írhatsz tussal a koromra, de úgy író, hogy olvashassam.*

A Janus-arcú órák 118 verse is kivétel nélkül ebben a szellemben fogant. (Az olvas-hatóság ezúttal sem művészi értékmérő, sem Horváth Imre, sem e kritika szerzőjé-nek szóhasználatában! Inkább a mesterség és a művészet félreérthetetlen jele.) A legtökéletesebb versek a négy- és kétsorosak. Az olvasónak az az érzése, mintha szállóigék, szólások, szóláshasonlatok, közmondások között lapozgatna. (Érdekes, hogy a hosszabb terjedelmű versekben — néhányat kivéve — szembeötlő az erőt-lenség, a felesleges szószaporítás, a belső összetartó erő hiánya. Ilyen az Eső és a Szigorú táj. Horváth az ötvenes években több ilyen verset írt, művészi gyengeségeik miatt ki is hullottak az idő rostáján. A magyarországi olvasó ezekkel a *Válogatott versekben* találkozhatott — Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó Bukarest, 1954. A gyengébb munkák között találjuk azokat a költeményeket is, melyek valamilyen konkrét eseménnyel kapcsolatosak. Pl. az úrutazással. Ilyenek a Holdkő és a Divat.)

A Tótágas írásait gyermekversekre emlékeztető játékoság, pattogó ritmus, meg-hökkentő rímek jellemzik, a sorok, szavak szinte úzik, hajtják egymást, de a formai tökélyre törés vagy a stílusbravúr sehol sem válik öncélúvá. (*A harmadik, Azóta, Törpék tánca, Szélben.*) Négyesoros és rövid verseinek már-már begyakorlottnak hitt szerkezete majdnem megegyezik az epigrammáéval. Valójában azonban a teljesség megmutatására való törekvés és a szigorú igyekezet eredményezi a szerkesztésben e jellegzetes szimmetriát. A költő a látszat mögött a valóságot, a jelenség mögött a lényegyet keresi. Azaz megmutatja a dolgok mindkét oldalát. A kötet mottója:

<i>A hajómmal</i>	<i>nincsen kötél,</i>
<i>révbe értem,</i>	<i>nincs cölöp sem,</i>
<i>nincs a révben</i>	<i>nincsen part,</i>
<i>egy révész sem,</i>	<i>hol kikötöttem.</i>

Horváth számára nem idegen a valóság groteszk megközelítése sem.

*Korrigálom, amit eddig írtam,
A kezemben kegyetlen radír van.
Tűz-tornyában egy vak isten ül fenn —
azt olvassa, amit kitörültem.*

(Korrekció)

A kiütött halál versei a 63 éves költő előtt álló napok és évek gondjait hordoz-zák, a bölcselkedő hajlam itt a szokásosnál is erősebb, a halál gondolata azonban éppen csak megérintett:

*Két vállon fekszik megint a Halál.
Számoljuk ki — mielőtt talpra áll.*

(A kiütött halál)

Bizonyára nem véletlen, hogy a címadó vers is ebből a környezetből való.

<i>TIK-TAK együtt</i>	<i>TIK-TAK, TIK-TAK</i>
<i>teljes egész,</i>	<i>az óra jár,</i>
<i>de kerekebb</i>	<i>TIK az élet —</i>
<i>a felerész.</i>	<i>TAK a halál.</i>

A Horváth-verseket olvasó örömmel nyugtázhatja, hogy túl vagyunk a sematizmus korán, hiszen költőnk nélkülöz minden zászlódiszt, felajánlást és nyíltszíni tapsot. Látszólagos befeléfordulása, gondolatainak puritán egyszerűsége, a már említett böl-cselkedő hajlam — némi klasszicizáló árnyalattal —, amely a receptszellemtől tar-tózkodó, mégis általánosítható, sokszor filozofikus mélységű, nos, ez a költészet a leghumánusabbak egyike. A társadalomban élő ember gondja-baját kutatja-vizsgálja-orvosolja.

Könnyű ítélkezés lenne Horváth Imre költészetét hangulati lírának nevezni. A versek valóban pillanatokat, a pillanatok csendjét, zaját, ízeket, illatokat festenek.

Maga a szerző mondja egyébként *Élő pasztell* című versében, hogy „A világot szí-
néből magyarázom”, a pillanatnyi hangulatok azonban nagyon sokszor néhány szóba
fogott mély gondolatokat tartalmaznak.

Végül is: milyenek Horváth Imre újabb versei? A Janus-arcú órák szerzője
egyik arcával a jelenben él és a múltra emlékezik, ironizál, játszik, csendben és
zajosan, dolgozik és pihen, megfigyel és töpreng, éli az életet — ilyenek ismertük
meg korábbi írásai alapján is —, másik arcával azonban már a jövőt fürkészi, félve-
kétkedve, a jelen talaján állva.

*Elérkeztem a 63 évhez,
de 36 vagyok, akárki kérdez*

(Tótágas)

Az élet elmúlásának gondolata, a róla írt versek hoztak újat Horváth Imre költé-
szetébe. (*Kriterion, Bukarest, 1971.*)

CS. FARKAS ISTVÁN

PRÓZA

CZINE MIHÁLY: SZABÓ PÁL ALKOTÁSAI ÉS VALLOMÁSAI TÜKRÉBEN

Az „Arcok és vallomások” sorozatban nehezen lehet feladatot jobban megoldani,
mint Czine Mihály tette. Sorai és a Szabó Páltól vett dőlt betűs idézetek az első
oldalaktól harmonikusan ötvöződnek, egymásba folynak és egymásból folytatódnak.
Czine tisztelettel és szerénységgel alkalmazkodik Szabó Pál stílusához, nyelvéhez,
hangulatban eggyé lesz vele. Mégsem téveszti szerepét. Szépen és pontosan vezeti
az olvasót Szabó Pál világában, s ezzel betölti a sorozat kívánalmát, nem a művek
elemzését, hanem az író önvallomások arcképét adja.

Szabó Pál legtöbb regényhőséből — valamilyen, az első pillanatban megmagya-
rázhatatlan — otthonosság árad. Magabiztosan mozognak világukban, mert évszázá-
dok óta mindennap ugyanott ugyanazt teszik. Szabó Pált olvasva lehetetlen nem
érezni a bihari ember életének végtelen folytonosságát. Maga az író mondta el a
Szülőföldem Biharországban, hogy a háromezer esztendeje ott élt bronzkori embert
is vér szerinti ősenek vallja. Ki vitathatná, hogy valóban nem így van? Feljegyzé-
sek bizonyítják, hogy sem a tatár, sem a török, bár a kipusztulás határáig megrit-
kította, nem ölte ki a honfoglalás óta Ugrán élő magyarokat. Vajon miért lett volna
törvényszerű, hogy a honfoglalók kardélre hányják avar és szláv elődeiket, s ne
telepedjenek inkább békésen családi tűzhelyeikhez, mint ahogy azok tehették a kel-
tákkal és még előbb ismeretlen nevű és nyelvű népekkel. Az írónak ezek a gyökerek
adták a támaszt, a mély történelmi tudatot és erőt, hogy népét és faluját örökérvé-
nyűen beleírja a magyar irodalomba. Biharugra a jövő századokban példázni fogja
azt a paraszti világot, amely talán ezer esztendeje alakította ki fő törvényeit, és
épp Szabó Pál korában érte el virágkorát. „Él, lélegzik benne a régi falu minden
emberi típusa; parasztok, urak, férfiak, nők, öregek, fiatalok; szokások, hiedelmek,
munkafolyamatok; névnapok, lakodalmak, keresztelők, bíróválasztások; templomok,
vasárnapok, kocsmák, imádságok, nóták; mozdulatok, vágyak, könnyek, ténférgések;
a felmázolt föld szaga, a befüggönyözött tisztaszobák csendje, a mécses lobogása, a
reggeli harmatok; a magyar falu a történelmi nagy változás előtti utolsó pillanat-
ban” — írja Czine. Ez a falu nem változik, nem alakul át mássá, mert írásban vál-
toztathatatlanul ránk maradt, történelemmé vált. Azonban mégsem állókép a Szabó
Pál-i falu. Nemcsak belső mozgalmassága miatt. Lehet, hogy egy-egy regényben
keveset megy előre az idő, múlását csak a napi munka és a paraszti élet rendjének

évszázadok óta pontosan következő eseményei mutatják, de a regények és elbeszélések egymásutániségában az író együtt halad a történelemmel. Az *Anyaföld* még arról is szól, amit a nagyapa mesélt. Az *Emberek*, a *Politika*, a *Talpalatnyi föld* a legény, majd a megemberesedett Szabó Pál világa. Az *Isten malmi* már a nagy társadalmi változásokról tudósít. És megérte Szabó Pál, hogy szülőföldje villanyt kapott, a majorok népe orvost és óvónőt. Negyven év alatt megörökítette a magyar falu háromnegyed évszázadának ezer esztendővel felérő változásait.

Czine Mihály könyve előbb mégsem a faluba, hanem a felnevelő tájba, Biharországba visz. Csodálatos világ volt a régi Bihar megye! Mint egy mesebeli birodalom! Folyók, havasok, síkok, rengeteg erdők, bányák, városok és a központban Várad, akár egy kisebb világáros, sokféle színnel és lehetőséggel. Talán nincs táj, mely annyi írot adott volna egyetlen évszázad alatt, mint Bihar. Arany Jánossal az élen minden rendűt, Sinka Istvánnal, Erdélyi Józseffel és másokkal a sárréti Nagy Imréig és Barsi Dénesig. Szabó Pál természetes módon nő ki ebből az írót teremté világból. A szülőföldjükhöz ezernyi szállal kötődő írónak legszebb feladat a család, a gyermekkor, a szülőhely, az indulás bemutatása. Czine Mihály bőven él a lehetőséggel. Sikertelen elődök, apa és nagyapa elégtelen életének emléke felhózi Szabó Pál gyermekkorát. Más az indulás. Az önálló életbe a „legények vagyunk — álljuk az időt” lendületével lép az ifjú. Szorongással gondolunk arra a csodára, hogy Galícia mezein és az Isonzó mellett százezernyi golyó elkerülte, s vajon hány leendő Szabó Pál pusztult el értelmetlen halállal. Láthatatlan erők adják kezébe a tollat, akár ez idő tájt közel s távol nemzedéktársainak, hogy néhány esztendőn belül valóságos reformkori pezsgést idézzenek elő a magyar irodalomban. És Szabó Pál — akinek nem állt módjában kulturális hagyományként gyermekkortól magába szívni a mások helyett szólás „mesterségét” — egyszeriben regényt ír, lapot szerkeszt, pártot alapít. Évszázados gondok nyomják a vállát. Nemcsak Ugráé, sok más élni akaró falué és városé is. De hamarosan jelentkeznek a nehézségek és a buktatók. Az írói pálya egy időre megtörni látszik. Vele együtt torpan Czine könyvének nagy lendülete is. Kelet Népe, Szabad Szó, Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt — Szabó Pál életének állomásai, fel-felvillannak, de majdnem csak tárgyilagos eseményjelzőként a nagy „kavargás”-ban. „Nem mindig tudott ebből a kavargásból kiemelkedni, nem mindig tudott föléje nőni, de mindig azt képviselte, emberként, politikusként és íróként is” — jellemzi ezeket az éveket Czine Mihály. A történettudomány még adós a magyarázattal, vajon a magyar parasztpártok — ellentétben más kelet-európai parasztpártokkal — miért nem gyökeresedtek meg igazán, miért voltak rövid életűek. Szabó Pál személyes sorsa szorosan összefonódik ezzel a kérdéssel. Amikor több éves irodalmi és politikai hadakozásba belefáradva, sok tapasztalattal öregbülve 1941-ben visszavonul Biharugrára, és megírja élete fő művét, a *Talpalatnyi földet*, ismét az ifjúkor „legények vagyunk” jó érzéséhez hangolódik Czine írása is. S így kíséri tovább hősét, a „szépség és szerelem” íróját mindig a legmaradandóbb értékekre figyelve a „gyöttrő öregség”-ig és amíg „minden kör bezárul”. Az érzelmi azonosulásból egy lapnyit, egy sornyt sem enged. Elfogulatlan szeretet vezet Czine Mihály tollát, aki itt nem irodalomkritikus, nem is irodalomtörténész, hanem az író hűséges társa, bizalmas krónikása. Nem tartja feladatának, inkább az olvasóra bízva: vajon végül sikerült-e a nagy akaratú legénynek, Szabó Pálnak, aki több mint ötven esztendeje először próbálta meg, a lehetetlen dolog, száraz lábbal átkelni a Sebes-Körösön. De van szava, hogy az író erényeit a magyar irodalom folytonosságába állítva tárgyilagosan méltassa. Melléállítja osztályos társait. Megírja, mi újat, szépet és kedveset mondott a magyar parasztságról Szabó Pál. Az ugyanabból a népből valókat mennyire más színekkel rajzolta meg, mint Móricz Zsigmond, Veres Péter vagy Tamási Áron. A bensőséges tisztelet és szeretet a könyv és a sorozat műfaji kötöttségéből gyakran kilépésre kényszeríti, és esszévé nemesíti írását.

Czine Mihály könyve az élő és alkotó Szabó Pálról íródott. Mire elkészült, egyszer s mindenkorra lezárult az író életútja. Az epilógus, a temetés fájdalmas fényképdokumentumaival, utólag került a kézirat mellé.

Jókairól Mikszáth költött szomorúságos anekdotát, hogy láthatatlan temetési menetben az egész magyar történelemből és távoli, ismeretlen országokból hadseregnyi ember, hősei lépdelnek levett kalappal. Néhány esztendővel később Krúdy Gyula írta, hogy egy hatalmas, Pozsonytól Zemplénig terjedő vármegye minden rendűrangú polgára kíséri a mennybe Mikszáth koporsóját. Szabó Pál utolsó útja hagyományos falusi temetés volt. A sír körül ott állottak valóságban Juhos Marika és Zsíros Tóth Ferke nevezetes lakodalmának egykori résztvevői. De ha nem is ők, akkor fiaik, leányaik, unokáik. Húsban és vérben azok, akikről Piros Góz Jóskát, Páskujnét, Virág Ferencet, Jámbor Lajost, Katica-Kovácsot és a többieket mintázta Szabó Pál, akik az ő révén kerültek az irodalmi örökkévalóságba. (Czine Mihály írja, hogy 1968-ban, Ugrán jártakor, hányan magyarázták neki, hogy Pali bácsi kit, hol, hogyan irt meg regényeiben.) Ott állt a falu népe, a réti hajdúk, Pető, Hájó, Szappanos „ahogy lehet” módján megélt maradékai, Dózsa György bíhari katonáinak unokái. S ha a bibliából nem is a szerencsétlen sorsú Réthy Balázs tiszteletes olvasott, az ének a régi időkhöz hasonlóan zengett. Minden gyászon túl megrendítő volt, ahogy Szabó Pál temetkezett, ahogyan népe atyáihoz eltakarította.

Öt-hat esztendeje ütemesen vág rendet a halál a magyar művelődés nagy nemzedékében. Amilyen öröm kézben tartani olyan időálló könyvet, mint a Czine Mihályé, úgy esik gondolkodóba az olvasó az elmulasztott alkalmakon. Milyen méltóan lehetett volna ünnepelni születésnapokat és alkotói jubileumokat! Nemcsak az írószövetségben vagy kitérítések átnyújtásával, hanem az egész ország, az egész nép körében megköszönni az életműveket, mint ahogyan régen Jókai és Mikszáth megérthette. (*Szépirodalmi*, 1971.)

KÓSA LÁSZLÓ

BÁRDOS PÁL: NÉGYSZÁZ FORINT

Bárdos Pál mögött öt kötet áll, vegyes értékű művekkel. Legutóbbi regénye, a *Különös ismertetőjele a félelem*, már nemcsak ígéretnek bizonyult, okkal tekinthetjük emelkedő írói pályája szilárd pontjának. Persze még mindig sok irányba ágazó lehetőségekkel. Az előrelendülés és a visszaesés felé is. Ehhez a művéhez képest a most megjelent *Négyszáz forint* nem emelkedés, egészében nem is visszaesés. Kísérletezés. Az ilyenféle gyűjtemények nem végzetesek egy írói életműben. Hiszen még a nagy remekművek sem szoktak egymásra épülni. Bárdosnak ezt a könyvét egyébként sem lehet — lévén novellás kötet — előző művének mértékével mérni. A *Négyszáz forint*ban különböző művészi tájékozódású s más-más hatásokat felszippantani akaró novellakísérleteket találunk. Ebből következik, *hogy a kötetnek nincs egységes esztétikai arculata*. Ezt természetesnek találom. Bárdos mintegy bizonyítani akarja, hogy nem kötelezte el magát sem a novellairás magyar hagyományának, sem tiszavirág-életű modern divatjainak. E műfajnak sok „hangszerén” óhajt játszani. Változó sikerrel.

Itt vannak mindjárt azok az írásai, amelyekben egy filozófiai gondolat vagy ötlet novellisztikus megelevenítésére vállalkozik: *Az ajtó*, *Rövidzárlat* stb. Ezeknél még jellemzőbb darabjai a kötetnek — jöllehet az előző típustól nem különíthető el mereven — groteszk pamfletnovellái: *Fagypony alatt*, *Sci-Fi*, *Dr. Fux találmánya* stb. De megtalálható a hagyományos lélektani realizmus szellemében fogant novella is: a *Négyszáz forint*. Vagy a személyes hangvételű és vallomású: *Fidi*; a *Ne bántsát a fát* stb. Külön kell szólnunk Bárdos írói érdeklődéséről a kóros lelki jelenségek és magatartásmódok iránt: *Panaszoslevél*, *Dr. Fux tudathasadása*. S végül az is figyelemre méltó, hogy a leghagyományosabb realiztikus és anekdotikus témák és megközelítési módok is nyomon követhetők a kötetben: *Balhé a faterral*, *Mint a pára*, *Éjfélű beszélgetés*, *Könnýű kis kaland*, *Hány hét a világ*.

A kérdés természetes ezek után, hogy merre tart a novellairó Bárdos. Vagy még jobban megfogalmazva: merre érdemes tartania. Mert egyelőre még nem sok híron játszik: *csak sok hírt penget*. Kötetének fent jelzett tendenciáit most evégett próbáljuk jellemezni.

Bárdos különös érdeklődést mutat a filozófiai problémák, a groteszk jelenségek és helyzetek írói megragadására. Tehetségének természete is mintegy kényszeríti ebbe az irányba. Rendkívül aktív egyéniség, de ez az aktivitása nem a valóság érzéki-intenzív átélésére irányul. Felfokozott személyiségtudata, intellektusának önmagára irányuló készenléte fékezi abban, hogy minél több rajta kívül álló forrásból táplálkozzék. Nem ismeri a művészi személyiség erőit és hajlamait a világgal összehangoló kontemplatív magatartást. Mivel intellektusa fejlettebb felvevő érzékeinél, fogyaté-kosságából — nagyon bölcsen — erényt igyekszik csinálni: arra törekszik, hogy írói élményanyagának nem túlságosan gazdag tárházát minél ökonomikusabban használja fel. Ehhez szerencsés érzékkel megtalálta a novella műfajának jól kihasználható, sőt tovább módosítható válfajait. *A groteszk és a pamflet olyan kereteket kínálnak, amelyek a legnemesebb írói anyaggal is kitölthetők, ám egy-egy soványka ötlet szel-lemes felduzzasztására is alkalmasak lehetnek.*

A kötetben két olyan írást találtam, amely a groteszk keretében filozófiai gondolatot akar „mesébe” ágyazva ábrázolni. Az egyik *Az ajtó*. Egy fiatal fiú nem tudja legyőzni kíváncsiságát, s felnyit egy régen elfalazott ajtót. Megtudja a „nagy igazságot”, hogy nem vezet sehova. A baj csak az, hogy az olvasó már a novella elején beleütközik ebbe a sehova se vezető ajtóba. Nyilván az író is, ezért iktat be a novellába egy szellemi csemegének szánt ajtólitániát, amely kétségtelenül ötletes felsorolás és szócsavarás, ám az ilyen művészi fogyatékkosságot kárpótolni akaró betétnek illik szellemesnek lennie. A másik filozófiai probléma a *Rövidzárlat* című írásban fogalmazódik meg. Krampács János vasúti váltókezelőnek — aki mindig felülről kapja az utasítást — egyszer magának kellene döntenie az érkező vonat fogadásáról, mivel a központ utasítása — rövidzárlat következtében — nem jutott el hozzá időben. Az életmentő döntés helyett azonnal felmond. Ez a novella — ellentétben a fentivel — a maga nemében nagyon jól sikerült. Azt érezzük, hogy Krampács János emberi lényének igen fontos elemét veszti el: *megszűnik választó lény lenni*. Egzisztencialista probléma? Nem. *A modern ember egzisztenciális problémája*.

Bárdosnak kitűnő groteszk ötletei vannak. A *Fagyponat alatt* és a *Dr. Fux talál-mánya* a groteszk ábrázolás igen figyelemreméltó erőnyeit mutatja. A cselekmény elgondolása, a kompozíció megtervezése hibátlan. Mégis mindkét novella deformálódik. Nagy Lajos, Karinthy, Déry, Örkény művei azt bizonyítják, hogy a groteszk nem az író torzító beavatkozása következtében áll elő, a *groteszk magában az életben van, a merész, a hangsúlyos kiemelés által válik nyilvánvalóvá*. Bárdos sokszor önkényesen túlficamítja „természetesen groteszk” helyzeteit; ha alakjai fél lábón állnak, ő tótágast áll mellettük vagy cigánykereket hány. A szellemesség törvényét — a mértéktartást — legtöbb esetben megsérti. Különösen pedig azzal, hogy alak-jait igyekszik túlcitálni az ötletek halmozásában. Ilyenféleképpen: „Kedves tudós-társaim, kedves feltalálók! Engedjék meg, hogy a fizikai, halbiológiai és finnugor-iztikai tudományos tervkoordináló bizottság és az egész tudós világ nevében itt a Retekhámozástani és Selyemhernyó-automatizálási Szimpozium színe előtt...” Ez már nem a dolog fonákjának megmutatása. Nem szellemesség. Szellemeskedés. *A szatírában, a groteszkben sem szabad megtűrni a konvencionális ötleteket, a min-dennapi élet közönséges kifejezési formáit, sablonos „bemondásait”*. A *Négyezer forintban* a nyolcszor előforduló „szar” szó, a tizszer leírt „kurva” szó, a „meg-hágni”, a „kinyalják a seggét”, a „falvédőről lépett le”, a „röhög a májám”, a „nyári mikulás” stb. — mind, mind csak azért számít kacatnak, mert nem az objektív igényű jellemzés szükségszerűsége indokolja. Sajnos, az író ezeket nagyon modern ábrázolási elemeknek hiszi, s egyféle merész-érdekes művészegyéniesség sziporkáinak is.

Bárdos elmekörtani esetek írói ábrázolásával is kísérletezik (*Panaszoslevél, Dr. Fux tudathasadása*). Az írónak nem könnyű lényegeset és jellemzőt mondania a

„normális”, a mindennapi élet dolgairól sem. Nyilván sokszorosan nehezebb a kóros jelenségek ábrázolása. Az ilyesmihez különös fogékonyság kell. És alapos ismeretek. Az *emberi és lélektani hitelesség itt sem kevésbé fontos, mint más esetekben*. A külső szimptomák összessége sem elégséges egy beteg magatartás művészi jellemzéséhez. Ám egyetlen lényeges belső indítók feltárása már elégséges lehet. Az, hogy Bárdos tüneti szinten látja a problémákat, csak egyik fogyatékosága ezeknek az írásainak, a nagyobb baj az, hogy önkényes játékosága, e novelliákba szeszélyesen „beavatkozó” ötletei még a tüneti igazságokat sem tisztelik.

Meglepő viszont az, hogy a hagyományos novella műfajban néha szinte remekel. Bármennyire is igyekszik eltávolodni ettől az úttól, léppei még mindig itt a legbiztosabbak. Ez a megállapítás látszólag ellentmond annak, amit fentebb „felvevő érzékei”-nek gyengességéről megjegyeztünk. Valójában arról van szó, hogy egy meghatározott „generációs élményanyagot” birtokol igazán. A korosztályának életéhez fűződőt. Ebből is lehet jelentős irodalmat csinálni. Kötetének legértékesebb darabja a címadó novella: a *Négyszáz forint*. Ennek az írásának diákkfigurája él. Kívül-belül hiteles. Vagány és kötelességismerő. Finoman érzékeltetett erkölcsi felelősség és szánalom tölti el. Négyszáz forintot kell összehoznia egy nap alatt, hogy a teherbe ejtett lányon segíthessen. Trógerol, zálogba rohan, vagonkirakást vállal. Mikor együtt van a pénz, siet a lányhoz. Elkésett. Csak egy levél várja: „Magamra hagyta.” A fiú otthon sírva fakad; a fiatal, erős és vagány. Érezzük, hogy ez nem a gyengesség könnye. Test és lélek egy napig feszültség alatt állt. *Erkölcsei és fizikai feszültség alatt. Ez bizonyult hiábavalónak. Voltaképpen az embersége*. Ennek belső átélését a kicsorduló könnyek — az adott helyzetben — maradéktalanul kifejezik. A halmozódó külső és belső megterhelésnek ez a fajta irodalmi ábrázolása nem ismeretlen irodalmunkban sem. Ám Bárdos novellája egészen másféle úgy hiteles, hogy teljesen mellékesnek tűnik, hogy egy-egy mozzanata mire emlékeztet.

Ugyanebbe a „generációs élménykörbe” tartozik a *Mint a pára*, a *Fidi*, a *Ne bánts a fát*, az *Éjjéli beszélgetés*, a *Könnyű kis kaland* és a *Balhé a faterral*. Ezek közül a *Mint a pára* a legkevésbé sikerült. A cselekményt két szálon vezeti, látszólag egyformán fontosnak tartott szálakon. Az elsőt indokolatlanul félúton elejti, csak a másikat viszi végig. Amit itt kibont, különben igen érdekes probléma. S ábrázolását is írói módon valósítja meg: *az ember reakcióinak és érzelmeinek átváltozása az időben*. Voltaképpen itt a novella kompozíciója nem sikerült. A *Fidi* az *Igézőre* emlékeztető szép írás. Ám semmiképpen sem utánzat, még ha annak hatása alatt született is. Az író ebben az emlékek olyan mélységeibe nyúl, ahonnan csak nemes anyagot hozhat fel. S ez az, ami e novellában dominál. Ezen a „generációs élménykörön” belül Bárdos egészen emlékezetessé váló típusokra is rá tudott találni. Ilyen a *Könnyű kis kaland* kalauznő alakja s a *Balhé a faterral* apafigurája.

Bárdos legújabb könyve, a *Négyszáz forint*, ismét a kísérletező író állítja elénk. Hangjára és műfajaira nem spontánul rátaláló alkotó. Voltaképpen „értelmi irodalmat” művel. Okos író, de fegyelméletlen intellektus. Nem téríteném el e kötetben feltűnő egyetlen novella válfajtól és formától sem. Elég rátermett ahhoz, hogy mind-egyiket meghódítsa. Hogy melyikben fog remekelni? Lehetőségei megvalósításától függ. Rá kell találnia az írói szerep mögött az íróra. A kísérletező mögött az alkotóra. S a svadás mindentudó mögött a szerény és termékeny szemlélődőre. (*Szép-irodalmi, 1971.*)

KISS LAJOS

CSÁK GYULA: ÁLOMZUG

Idestova egy évtizede, hogy Csák Gyula az 1963-ban megjelent *Mélytengeri áramlás* című szociográfiájához anyagot gyűjtött. Azóta neve említésekor szinte elkerülhetetlenül utalás történik művére s a műfajra is. Most sem történhet másképp, mivel egy nyilatkozatában maga a szerző vall könyve szociográfiai segéd-eszközéről.

Túl általános — tehát semmitmondó — azonban az *Álomzug* ilyen fajtájú ösztönzőiről, fogantatásáról beszélni. Megpróbálok továbblépni ennél, a kérdést konkretizálva, az *Álomzug Mélytengeri áramlások*beli gyökereit-csíráit fedném föl inkább. Mert az *Álomzug* nem születhetett volna meg a nyolc év előtti mű nélkül; az ott szerzett élmény „tisztában” irodalmi feldolgozása ez a most megjelent munka. Még, érezhetően, ugyanazok a gondok foglalkoztatják jelenleg is Csákot, így aztán érthető, hogy egyes figurák eredete föllelhető a *Mélytengeri áramlások* falujában. Az ottani képzetlen, de emberséges tanácselnök előre jelzi az *Álomzug* Szikijét, *Fagint* problémáival amott maga a szerző viaskodik, és szöveggel is igazolható, hogy a tehetséges, ugyanakkor emberi hibákkal megtűzdelte tsz-elnök, Szalóki Sándor (ott csak „Sándor”!) a szociográfiából lépett át a regénybe. Sándort „a járásnál gőgös embernek tartják. Rendszerint a mi megkerülésünkkel intézi ügyeit... Általában közvetlenül Pesttel érintkezik”. Míg emitt Sziki azért is haragszik Szalókira, mert az „legfeljebb a megyével áll szóba, vagy még inkább csak országos vezetőkkel tárgyal”. Valahogy sikerültebbek, erőteljesebbek a regényben azok az alakok, melyeknek elődje, mintaképe lenyomozható.

Csák könyvéből ezúttal is kicseng a szocializmus féltése, s az őt folytonosan izgató kérdés: „Ki a jó kommunista? Mivel lehet az ember legjobban hasznára a szocializmus ügyének?” — mert korábbi véleménye szerint „az emberek szocialista formálódása nem megy egészen rendben; valahol gellert kapott”. Ebből a szempontból vizsgálja ezúttal egy kisváros tanácsának légkörét, „kik vezetnek középfokú állami szinten; milyen az arcuk, milyen a jellemük, mit érlel a munkájuk s a sorsuk?”.

A kérdések megválaszolása azonban nem sikerül. Nem, mert Csák Gyula meszterkelt képletet — ezáltal hitelét veszített —, modern Zsarátnokot állít elénk, „válogatott” szereplőgárdával. A városka, a vezetők legfőbb jellemzője: „Bornírtság, sógor-komaság, kéz kezet mos játék, kölcsönös elkötelezettség és összefonódás, a stupiditás liános öserdeje, amelyen reménytelen áthatolni, olykor még átlátni is.” A szinte izoláltan (!) működő tanácsháza gyűjtőhelye az oda nem való alakoknak. Van itt minden: háta mögött „vén szektás”-nak gúnyolt tanácselnök, akit hivatalának — és életének — utolsó napjaiban látunk (kitüntetve leváltják!), van intrikus titkár, ő a „Frankenstein fia”, s van egy ostoba, gyáva, pipogya, részeges művelődési osztály. Azt hiszem, belőlük kevesebb több lett volna! S a regény is a hitelesség határain belül maradt volna, mert bizony van realitásalapja Csák problémafelvetésének!

Annyit még sikerül elérnie, hogy legalább erkölcsileg ki tudja emelni, emberi gyarlóságai ellenére is, a bukott elnököt, Szikit, ebből a torz hivatalnokkarból. De kétes értékű ez az aprócska kis vívmány, hiszen — Fagint, a regény egyik remekül megírt jellemét kivéve — deformált alakokkal van körülvéve.

Ez a deformáltság a regény másik szálán szereplő Veczán doktorról és kispolgári környezetéről is elmondható. Szerkesztési hibaként róhatjuk fel, hogy a cselekmény két szála közt a látható igyekezet ellenére is igen laza a kapcsolat, szinte két részre esik szét a regény. Ha már az *Álomzug* gyengéinél tartunk, mindenképpen szóvá kell tenni a könyv ifjú „szerelmespár”-jának kimunkálásbéli fogyatékoságát. Ifjú Veczán és a tanácselnök lánya ugyanis *nem él*, nem mozog. Bábu. Séma. Elképzelt ifjúság.

De más jellegű, fontosabb, *műfaji* problémát is felvet Csák Gyula legújabb regénye, és az író hozzáfűzött magyarázata: lehet-e a gyorsan változó világ, a ki-

forratlan alakulatok, új képződmények (itt: születő szocialista kisváros, új vezető-ség) leírását hagyományos, formailag már-már megkövült „regényszerű” regényekben adni? *Nem.* Ezt nem én mondom, hanem Csák Gyula, s ezért veszi igénybe a már annyit emlegetett szociográfia segítségét. Bár mintha néha szégyellné: „Hagyományos szerkesztett, úgynevezett realista regényt tart kezében az olvasó. Nincs benne formai trükk — csak a tartalma modern.” Amint látható, könyve „fűl”-én nem nevezi nevén a szociográfiát. S talán igaza is van. A társadalomrajzban szerzett ismereteit csupán *tartalmi* tényezőként szerepelteti, nem kölcsönöz a szociológia *formai* fegyvertárából. Ennek is jelentős szerepe van abban, hogy az *Alomzug* nem ér fel a Csák Gyula által már meghódított csúcsokra. (*Szépirodalmi, 1971.*)

JANKOVICS JÓZSEF

TALPASSY TIBOR: A HOLTAK VISSZAJÁRNAK

A valóban jelentős, a „maradandó” műveket alkotó memoárszerzők — a szépírói mellett — a társadalomtudósok feladatait is ellájták. Az ilyen visszaemlékező személyes emlékeiről ír, de (vagy inkább és) ezzel együtt, ezt kiegészítve, a történeti folyamat adott szakaszának végén állva, a folyamat tapasztalatait felhasználva — a *történeti fejlődésen azonban nem téve erőszakot* — a magyar történelem vagy irodalom tárgyalt szakaszának mélyebb fejlődési problémáiról is ír. A korszak kérdéseit *személyes kapcsolatokon, emberi viszonyokon keresztül* mutatja meg. Ezzel az adott folyamat plasztikus (ha tetszik: „olvasmányos”) első szintézisét alkotja meg, amely szükségszerűen alapja a további kutatásoknak. Mindezek azonban inkább az eszményeinek sajátjai. Az emlékezesek túlnyomó többsége nem ilyen.

Talpassy Tibor most megjelent kötetét sem a fentiek jellemzik. Pedig *A holtak visszajárna* — e cím alatt közölte emlékeinek egy csokrát — többet sejtet. A kötetben felidézett kortársak, barátok Talpassy által belátott életszakaszai komoly alpanyagot, „témát” nyújthatnának az emlékezőnek, hiszen a szerző a két világháború közötti időszak olyan jelentős (vagy érdekes) figuráit mondhatta barátainak vagy közvetlen ismerőseinek, mint *Bajcsy-Zsilinszky* és *Kodolányi*, illetve a „tömegükben” szintén jelentős „kismesterek”. (Pl. *Hevesi András, Nagy András* stb.)

Talpassy történelemszemléletének gyengesége, a „megidézettek” közelsége s a szerző (ebből következően) itt-ott apologetikus megnyilvánulásai teszik lehetetlenné a korszakban szervesen benne élő, hibáival-erényeivel együtt felidézett szereplők megrajzolását, az emlékeiben rejlő kincs maradéktalan felszínrehozását. Élményeit hiába támasztja meg dokumentumokkal (levelekből, cikkekből, versekből vett részletekkel), a korszak fő kérdéseit megkerüli. Pedig — egyetlen példát említve — *Zsilinszky* és *Péthő Sándor* kapcsolata a polgári progresszió két irányzatának, árnyalatának megrajzolását tette volna lehetővé. (Kettejük személyes kapcsolatában sok minden megmutatkozik.) Megkerüli a fő kérdéseket Talpassy, mert nem meri vagy nem tudja kritikusan szemlélni egykori barátait. Apologetikus elrajzolásait jól példázza az *Áchim András* halálának körülményeit leíró — magyarázó fejtegetése. *Zsilinszky* egykori önvallomását felidézve, ennek támogatására véletlenül is a legkevésbé hiteles munkára, Vas Vilmos „emlékezéseire” hivatkozik.

Valószínűleg szemléleti gyengeségeivel függ össze a könyv igen laza szerkezete is: *A holtak visszajárna* műfajilag sem egységes „történetek” — ahogy Illyés mondja: csupán hangzatos címmel egybekapcsolt írások — alkalmi gyűjteménye. Az a szándék, hogy halott barátainak „visszajárását” biztosítsa, néha műfajilag sem szerencsés: A *Gömbös—Zsilinszky* kapcsolatáról írt fejezetek megoldása rendkívül zavaró e kötetben; emlékezésnek aligha vehető: Talpassy az ott elmondottaknak nem lehetett szem- és fültanúja.

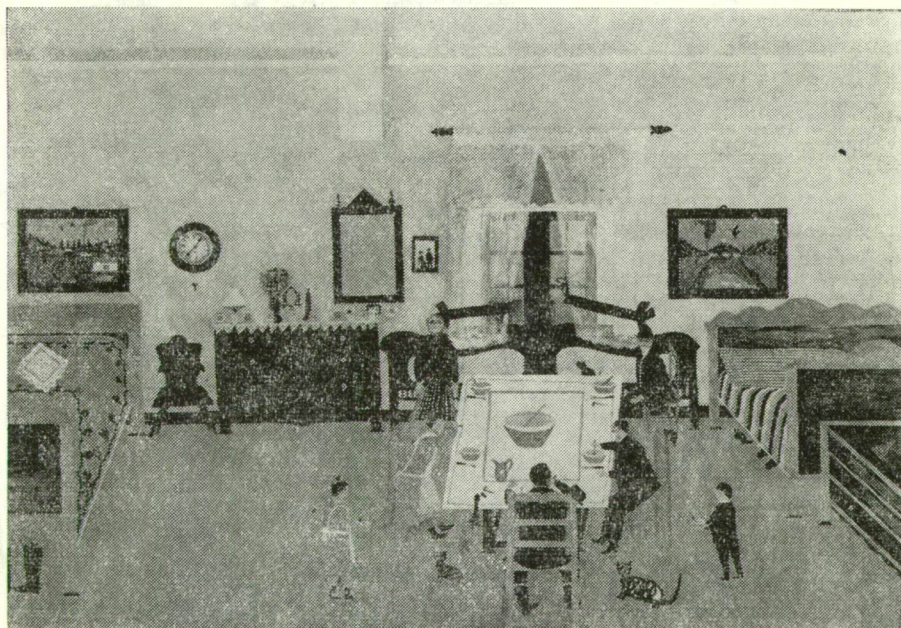
No de mi újat, értékeset ad Talpassy könyve?

Ha kötetével a korszak problémáinak *elméleti* tisztázásához nem is járul hozzá (ezen alapvető hibájában memoárirodalmunk többségével osztozik), de az esemé-

nyek reprodukálását sok adattal segíti. Könyvének legnagyobb értéke adataiban van. Legjobb részletei azok a lapok, ahol adatai belső (valódi) logikája viszi a cselekményt. Ilyen pl. Kodolányi, Zsilinszky és Talpassy baranyai utazásának leírása. *A holtak visszajárnak* másik érdeme a — részben még a szaktudósok körében is — majdnem ismeretlen vagy erősen vitatott kortársak felidézése. Érdeklődésre tarthat számot a kiváló történész-publicistáról, *Pethő Sándorról* írt fejezet is. Pethő ideológiai hatása (Zsilinszkyre is) nem lebecsülendő; komoly intellektusáról, publicisztikájának értékeiről a harmincas évek második felében *Révai József* is elismerőleg szólt. Ennek ellenére *Pamlényi Ervin* rövid cikkén és újabban *Johancsik János* néhány adatán kívül érdemi munka nem foglalkozik Pethővel. Most Talpassy újra ráirányította a figyelmet; és sikerült portréjával gazdagítja ismereteinket. Adatai miatt értékesek az olyan „kismesterekről” készített fejezetei, mint a *Lakatos Péter Pátról*, *Sértő Kálmánról*, *Hevesi Andrásról* stb. írottak. A *Kováts Józsefet* felidéző fejezet pedig — a *Magyar Nemzet* kritikusat idézve — még az „írói erővel megrajzolt” portré előnyeit is nyújtja. (Egyébként szemmel látható, hogy Talpassy a „kicsikkel” jobban boldogult, mint Zsilinszkyvel és Kodolányival; szemléleti hibái itt kevésbé ütköznek ki. Természetesen ezek a részletek sem hibátlanok: pl. itt sem kerüli el a bizonytalan, „cseppfolyós” kronológia hátrányait.)

Bajcsy-Zsilinszky lapjainak egykori munkatársaként Talpassy Tibor — legalábbis potenciálisan — rendkívül értékes ismeretek, élmények tanúja, őrzője. Zárógondolatként mégis meg kell ismételnünk: szemléleti gyengeségei miatt — a megformálás minőségét tekintve is — egyenetlen, valójában csak adataiban érdekes, értékes könyvet vehettünk ezúttal kézbe. (*Magvető*, 1971.)

LENGYEL ANDRÁS

SÜLI ANDRÁS: SZOBABELSŐ

A HŰSÉG JEGYÉBEN*

Miért száll Vásárhelyre egyre népesebb művészcsapat évről évre? Miért éppen ide, és miért épp itt érzik otthon magukat? — kérdezte nemrégén Mocsár Gábor. Az ő töprengését szeretném folytatni az idei megnyitón: miért figyelünk egyre többen, szakmánkívüliek, tanárok, írók és kritikusok egyre nagyobb szeretettel Vásárhelyre?

Nemcsak azért, mert az újabb magyar képzőművészetről nem lehet Vásárhely nélkül beszélni. Más oka is van a figyelemnek: Vásárhely a hűség szimbólumává nőtt. A magyarság és emberség, a hagyomány és modernség egységének szimbólumává. A teremtő munkát jelenti. A biztos értékeket. Az igenelhető fejlődésvonalat.

Az idei, a XVIII. Őszi Tárlat is.

Jelentős új regény és lírai kötet mostanában alig jelent meg, más művészetekben is inkább csak a készülődés neszeire figyelhetünk; Vásárhely ismert művészei egyenletesen dolgoznak. Teremnek, csendben mint a föld, mint a fekete, jó magyar föld. A bartóki eszményt szem előtt tartva dolgoznak: egyszerre példázva a hűséget és a változás iránti készséget. A nyugalom monumentalitását és a nyugtalanság vibrálását. Őrzik és továbbvizik a magyar festészet folytonosságát. A jövő útjait a múlt haladó örökségéhez való hűségben keresik.

Az örökség, amihez kapcsolódnak, művészileg és emberileg is a legnagyobbra kötelez. Tornyai Jánosék, a vásárhelyiek vallottak a magyar festészetben először vállalon a paraszti sorsról; velük vált a nép a népművészet körén túl is művészet-teremtő erővé, ahogy az irodalomban Adyval és Móricz Zsigmonddal, a zenében pedig Bartók Bélával és Kodály Zoltánnal. Emberi hűségük, vállalásuk is rokon volt: egy művelt, népből újjászülető ország tetszett fel előttük, s annak a megteremtésére tették fel életüket. Eljutottak Párizsba is, Itáliába is, de hazajöttek, vállalva a honi sorsot. „Nekünk van igazunk — írta Tornyai János —, akik — öntudatlanul bár — ezért jöttünk haza Párizsból, mert szerettük fajtánkat, és éreztük, hogy itt van a legnagyobb kód, itt kell legjobban törni, oszlatni a kódot... A Jósáknak van igazuk, akik csak úgy tekintik az életet életnek, ha így éltek... A kutya megeszi a saját kölkeit... Magyarország megeszi a saját fiait. Örök rejtély elöttem, miért, de így van...”

Fájdalmas volt ez a felismerés, de Tornyait nem hőköltette vissza. „A művészetnek sem a természetétől, sem az erénytől eltávolodnia nem szabad — vallotta —, de nem is lehet anélkül, hogy önmaga torzképévé ne váljon.” „A művészet csak úgy ér valamit, ha nemzeti, ha magyar, azzá pedig csak úgy lehet, ha a nép képzeletvilágából táplálkozik.” A másik mester, Rudnay Gyula is rokon lélekkel szólt: „A különféle művészeti törekvések leforognak, mint a naptári napok. A mi művészetünk alapja csak e föld, s e föld népének kultúrája lehet. Ha megvan a magyar zenének,

* Megnyitó a XVIII. Vásárhelyi Őszi Tárlaton.

a magyar dalnak a maga külön világa, akkor meg kell lennie a magyar piktúrának is.”

Bartók és Kodály lehetett előttük a nagy példa, akik a nép világából indulva építették fel a magyar zene tornyát, a népihez kapcsolódva teremtették meg a legmodernebbet. Hasonló elképzelés munkál világosabban vagy homályosabban a Vásárhelyen kiállító alkotókban: helyi színek, hazai motívumok segítségével óhajtják kifejezni az általános emberit, a valamennyiünkben közöset. Maguk is szétnéztek a nagyvilágban, tudnak a legújabb törekvésekről is, de nem a váltakozó divatokhoz akarnak igazodni, hanem a haladó hagyományokat továbbfejlesztve olyan korszerű művészetet teremteni, amelynek alapja a valóság, a táj és a rajta élő nép reális tükrözése.

A két világháború közti hasonló képzőművészeti törekvések többször a népi irodalomra emlékeztettek, a mai vásárhelyiek azokkal a kortársi költőkkel, Juhász Ferencel, Nagy Lászlóval rokonok, legalábbis a tájékozódás igényében és a magatartás erkölcsében, akik a líra továbbvezető útjait keresve egy új népiség felé indultak, amely úton — ma már a kritika is elismeri — új, világirodalmi érvényű lírát teremtettek. Méghozzá egy sematizálásra hajló korban. Vásárhely művészei is történelmi érvényűt cselekedtek. Az uniformizálódás idején „megőrizték és továbbvitték a magyar festészet folytonosságát, örködték a mesterség és elhivatottság komolysága fölött”.

Az idézett szövegrész régebbi keletű. Egy idő óta már nem ilyen egyértelműek a méltánylások. Egyre többen kétellyel, sőt gyanakvással szólnak. Leszűkítik a világot a parasztira — mondják. Nem elég intellektuálisak. Nem modernnek. Még mindig a földszinten matatnak, mikor már a legfelsőbb emeleteken dolgozik az élet. Provinciálisak. Narodnyikok. Sőt nacionalisták. Olykor még Vásárhely barátai is megállást emlegetnek: becsületesek, magyarok, de kicsit avittak. S hűségüket lokálpatriotizmusnak vélik, útkeresésüket válságnak.

Nem lehet kellemes az ilyen ítéleteket hallani; de még bosszankodni sem érdemes miattuk. A divatoknak nálunk mindig hangos szószólói voltak, s rossz hagyomány is van bőséggel, amely szerint eleve nem kívánatosak a népi témák és a honi ízek. Hogy Gauguin Párizsból a szigetlakó pápuákhoz fordult motívumokért, s Picasso a néger primitívekhez, azt a modernség sznobjai is hangosan ünneplik, de hogy Vásárhely művészei a vásárhelyi népet és tájat kívánják művészetükbe emelni — az sokaknak provinciálisnak tűnik. Mintha az igazán modernet csakugyan az utolsó évi nyugati divatokban látnák.

A divatok azonban, ahogy Rudnay írta, „leforognak”. A művek megmaradnak. A hűség igazolódik.

Amit a vásárhelyiek teremtettek, már korszakot jelent a magyar képzőművészetben. Az utolsó pillanát szorításában, egy történelmi sorsfordulón megteremtették az ember és táj költészetét, művészetbe, jövőbe mentették az elmúlt életek üzenetét. Búcsú ez a tegnaptól? Az is, ahogy Juhász Ferenc nagy verse, *A szarvassá változott fiú kiáltozása* is az, és Nagy László *Zöld angyala* is az. A jövőbe induló fiak búcsúja, akik őrizni akarják a munkás apák emlékét, a szívveréssé lett álmokat, az emberség minden időben érvényes törvényeit. S a gyűrött parasztcrok a fiak vágyát is hordozzák: megállni a zajló időben, „térdig hóban, szívükig fagyban” is vinni a szívárványt a hegy magasába. Berendezni otthonossá a készülő új világot. A hazának elfogadott tájat. A vásárhelyiek művészete — Kurucz D. István, Németh József, Szalay Ferenc, Hézsó Ferenc és mások alkotásai — szerintem erről beszél.

Nem vagyok művészettörténész, de nézőként úgy érzem, a Vásárhelyen kiállítók — a vásárhelyi hagyományt továbbvivők — jó úton járnak. Ezzel az erkölccsel, ezen az úton tovább haladva is lehet érvényeset, korszerűt teremteni. Vallani a tájról, az emberről, a közösségben magát kereső és megtaláló emberről — a ma művészhöz is méltó feladat. S a kucsmás parasztlak is hordozhatják a kor ellentmondásokkal terhes atmoszféráját; az ember — mindenütt ember, a kazlak tövében is, nemcsak

a felhőkarcolók világában. S nagy példák igazolják: a paraszton keresztül a magyarról, a magyaron keresztül az emberről szólhat az igaz művész, általános érvény-nyel. A szeretet és szenvedély pedig, amely egy emberi közösség sorsát kutatja, mindig időszerű. Ez lehet a korszerűség egyik legerősebb biztosítéka.

Persze, semmi sem maradhat az igazi művész előtt ismeretlen, ami a világban történik. A bartóki úton járók minden iskolát kijártak, a modernségnek „nagy kin- csek bevetésével” adták hitelt. Ismételni sosem lehet; a művésznek minden újat látni és láttatni kell; a lét és jövő kérdéseit is. Így tudják ezt a Vásárhely szel- lemében alkotók is; újabb kísérleteiket innen érthetjük. Amit én, a néző mondhatok: csak előre, tovább, a hűség jegyében. Mert a nagy alkotások — Hódmezővásárhelyt az egykor itt tanító Németh Lászlót hadd idézzem: — „majd mind úgy jöttek létre, hogy az emberek vállalni merték: gondolatuk, temperamentumok, szülőföldjük, ha- zájuk, az emberiség, s a mindenség ösztönzéseit”.

CZINE MIHÁLY

HÍREK

A szegedi kenderfonógyár szocialista brigádjainak legutóbbi klubestjén több szegedi író — Tóth Béla, Simai Mihály, Veress Miklós és Annus József — találkoztott irodalomkedvelő dolgozókkal. A megjelentek írásaiból Novák Zoltán és Pávó Ferenc olvasott fel.

*

A Móra Könyvkiadó vendégeként hazánkban járt Sz. P. Alekszejev, állami díjas szovjet író Petrovác Istvánnak, a kiadó irodalmi vezetőjének társaságában Szegedre látogatott. Szerkesztőségünket is felkereste, ahol lapunk munkatársaival és több szegedi íróval találkozott.

*

Szép kezdeményezésről, a szegedi Bartók Béla Művelődési Központ új sorozatáról adhatunk hírt, amely írók,

portrék címmel október közepén in- dult. Első alkalommal Németh László életművével ismerkedhetett a nagyszá- mú hallgatóság. Előadást Czine Mihály irodalomtörténész tartott, szemelvénye- ket Fogarassy Mária, Bicskey Károly és Tompa László mutattak be. A mű- velődési központ tervei szerint az év során a következő írókról hallhatunk még hasonló keretek között: Szabó Pálról, Sarkadi Imréről, Veres Péterről és Illyés Gyuláról.

SZERKESZTŐI ÜZENET

Nem közölhető írást küldtek: Z. L. Pécs, Gy. K. Debrecen, H. I. Kazinc- barcika, Sz. L. Budapest, E. P. Buda- pest.